

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

P. Žigo, Účasť slovenskej dialektológie na Slovanskom jazykovom atlase – perspektívy počítačovej podpory projektu ■ L. Bartko, O menách literárnych postáv v prózach Antona Prídavka ■ R. Kuchar, Slovo *ne(z)dobi-zeň* v historickom vývine slovenčiny a v slovanskom kontexte ■ A. Osadská, Lexikálne slovakizmy v diele Martina Laučeka Zlatá Baňa

DISKUSIE A ROZHĽADY

E. Khidayer – E. Jarúnek, Návrh na prepis arabských slov do slovenčiny ■ M. Imrichová – I. Ripka, Poznámky o kritických poznámkach ■ F. Kočíš, Slovo *mol* a jeho slovníkové spracovanie v slovenčine ■ M. Ološtiak, Život ako permanentná motivácia (K nedožitej sedemdesiatke profesora Juraja Furdíka)

SPRÁVY A RECENZIE

XIV. medzinárodné kolokvium mladých jazykovedcov. M. Franková, T. Kolková, M. Jozefovič ■ KRAJČOVIČ, R.: Slovenčina a slovanské jazyky. II. Fonologický vývin. P. Žigo. ■ Dôstojná knižná transpozícia derivatologického odkazu profesora Furdíka. O. Orgoňová ■ Ďalšia monografia o používaní slovenského jazyka v Maďarsku. S. Ondrejovič ■ Komplexne o expresívnej lexike. M. Dudok ■ Nová slova v češtině. Slovník neologizmů. 2. M. Ološtiak ■ Divadelný slovník v slovenčine. J. Pavlovič ■ PAVLOVIČ, J.: Negácia v jednoduchjej vete. M. Wickleinová.

KRONIKA

Jubileum Oľgy Sabolovej. J. Findra ■ Pri čínorodom životnom jubileu profesora Ľubomíra Ďuroviča: Odídenia a návraty. J. Bosák ■ Pokus o vedecký a osobnostný profil profesora Jozefa Ružičku. J. Kačala ■ Dvestopäťdesiate výročie narodenia Jozefa Ignáca Bajzu. A. Osadská

ROZLIČNOSTI

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazyka

orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR
Slavomír Ondrejovič

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Katarína Kálmánová

REDAKČNÁ RADA
Ján Bosák, Klára Buzássyová, Juraj Dolník, Mi-
roslav Dudok, Ján Findra, Katarína Kálmánová,
Rudolf Krajčovič, Milan Majtán, Jozef Mlacek,
Slavomír Ondrejovič, Matej Považaj, Ivor Ripka,
Ján Sabol, Daniela Slančová, Pavol Žigo

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Panská 26

OBSAH

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

- P. Žigo, Účasť slovenskej dialektológie na Slovanskom
jazykovom atlase – perspektívy počítačovej podpory
projektu..... 3
- L. Bartko, O menách literárnych postáv v prózach Antona
Prídavka..... 16
- R. Kuchar, Slovo *ne(z)dobizeň* v historickom vývine
slovenčiny a v slovanskom kontexte..... 26
- A. Osadská, Lexikálne slovákizmy v diele Martina Lau-
čka Zlatá Baňa..... 31

DISKUSIE A ROZHĽADY

- E. Khidayer – E. Jarunek, Návrh na prepis arabských
slov do slovenčiny..... 38
- M. Imrichová – I. Ripka, Poznámky o kritických
poznámkach..... 52
- F. Kočíš, Slovo *mol* a jeho slovníkové spracovanie v slo-
venčine..... 57
- M. Ološtica, Život ako permanentná motivácia (K nedo-
žitej sedemdesiatke profesora Juraja Furdíka)..... 60

SPRÁVY A RECENZIE

- XIV. medzinárodné kolokvium mladých jazykovedcov.
M. Franková, T. Kolková, M. Jozefovič..... 70
- KRAJČOVIČ, R.: Slovenčina a slovanské jazyky. II. Fonolo-
gický vývin. P. Žigo..... 75
- Dôstojná knižná transpozícia derivatologického odkazu profe-
sora Furdíka. O. Orgoňová..... 78

Ďalšia monografia o používaní slovenského jazyka v Maďarsku. S. Ondrejovič	85
Komplexne o expresívnej lexike. M. Dudok.....	89
Nová slova v češtině. Slovník neologizmů. 2. M. Ološtiak.....	91
Divadelný slovník v slovenčine. J. Pavlovič.....	96
PAVLOVIČ, J.: Negácia v jednoduchej vete. M. Wickleinová.....	101

KRONIKA

Jubileum Ofgy Sabolovej. J. Findra	105
Pri čínorodom životnom jubileu profesora Ľubomíra Ďuroviča: Odídenia a návraty. J. Bosák	107
Pokus o vedecký a osobnostný profil profesora Jozefa Ružičku. J. Kačala	110
Dvestopäťdesiate výročie narodenia Jozefa Ignáca Bajzu. A. Osadská.....	121

ROZLIČNOSTI

<i>Konkláve</i> . E. Králik.....	126
----------------------------------	-----

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 70, 2005. Adresa redakcie: 813 64 Bratislava, Panská 26. Hlavný redaktor: Slavomír Ondrejovič. Výkonná redaktorka: Katarína Kálmánová. Technický redaktor: Vladimír Radik.

Vychádza šesť ráz za rok. Objednávky a predplatné prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. E-mail: sap@sappress.sk, www.sappress.sk.

Registračné číslo 7089.

Distributed by SAP – SLOVAK ACADEMIC PRESS Ltd., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia.

Objednávky do zahraničia prijíma a vybavuje SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia.

Telephone: +421-2-63839472, fax: +421-2-63839485, e-mail: info@slovart-gtg.sk.

Distribution rights held by KUBON and SAGNER, P. O. B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 2005

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK
70 – 2005

časopis pre výskum slovenského jazyka

ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU
ĽUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

INFORMÁCIE AUTOROM

Redakcia prijíma príspevky spracované na počítači – textový editor Word pod operačným systémom Windows. Pri spracúvaní príspevkov prosíme dodržiavať tieto zásady:

1. V celom texte používať jednotné riadkovanie 2.
2. V texte za každým interpunkčným znamienkom urobiť medzeru (napr. s. 312 a pod.).
3. Slová na konci riadka nerozdeľovať a tvrdý koniec riadka používať iba na konci odsekov. Odseky začínať so zarážkou.
4. Pri rozlišovaní typov písma pridržať sa naďalej úzu časopisu, používať kurzívu, riedenie, horný/dolný index. Nič nepodčiarkovať, nepoužívať široký a vysoký typ písma a pod.
5. Rozlišovať dlhú čiarku (pomlčku), napr. G. Altmann – V. Krupa, a krátku čiarku (spojovník), napr. T. Slama-Cazacu; vedecko-metodologický a pod.
6. Poznámky pod čiaru v texte označiť horným indexom (napr. vzniká tým synergický efekt,¹ ktorý...), poznámky uviesť na konci príspevku v tvare horný index, medzera, obsah poznámky (napr. ¹ Synergia znamená spolupôsobenie...).
7. Grafy a schémy pripojiť na osobitnom liste maximálne vo veľkosti šírky a výšky strany časopisu (podľa požadovanej veľkosti).
8. Do redakcie poslať jeden vytlačený exemplár príspevku spolu s disketou. Príspevok možno poslať aj elektronickou poštou ako prílohu na adresu *katarina.kalmanova@juls.savba.sk*. Po posúdení a redakčnom spracovaní ho redakcia vráti autorovi. Tento exemplár autor pošle späť redakcii spolu so skorigovanou disketou a opraveným vytlačeným príspevkom.
9. Literatúru uvádzať takto:
  - a) knižná publikácia:

FURDÍK, Juraj: Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča: Modrý Peter 1993. 199 s.

Synonymický slovník slovenčiny. Red. M. Pisárčiková. 2. vyd. Bratislava: Veda 2000. 998 s.
  - b) štúdia v zborníku:

DOLNÍK, Juraj: Spisovná slovenčina a čeština. In: Studia Academica Slovaca. 28. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 1999, s. 39 – 52.
  - c) článok v časopise:

HORECKÝ, Ján: Sémantické a derivačné pole slovíes ísť a chodiť. In: Slovenská reč 1999, roč. 64, č. 4, s. 202 – 208.

Prosíme autorov, aby s príspevkami posielali aj údaje potrebné na vyplatenie honoráru: rodné číslo, adresu trvalého bydliska, resp. aj číslo bankového účtu.

Súčasťou každej štúdie Slovenskej reči je záväzne abstrakt v anglickom jazyku (vrátane preloženého titulku). Abstrakt by mal mať max. 100 slov a obsahovať tzv. kľúčové slová na identifikáciu príspevku v rámci vedeckovýskumnej oblasti.

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 70 – 2005
ČÍSLO 1 – 2

Pavol Žigo

ÚČASŤ SLOVENSKEJ DIALEKTOLÓGIE NA SLOVANSKOM JAZYKOVOM ATLASE – PERSPEKTÍVY POČÍTAČOVEJ PODPORY PROJEKTU*¹

ŽIGO, P.: A Participation of Slovak Dialectology in Slavic Linguistic Atlas – Prospects of a Computer Support. *Slovenská reč*, 70, 2005, No 1 – 2, pp. 3 – 15. (Bratislava)

In the paper the author presents a proportion of Slovak dialectologists in a project of Slavic Linguistic Atlas and describes prospects of a computer support using a *MAPola* programme. The text includes samples of computer elaborations from the 4th volume of lexical series of the Slavic Linguistic Atlas focused on an agriculture.

1. Tradície. Návrh na komplexné spracovanie jednotlivých jazykových rovín nárečí všetkých slovanských jazykov prezentovali v r. 1929 na I. slavistickom zjazde v Prahe jazykovedci Antoine Meillet (1866 – 1936) a Lucien Tesnière (1893 – 1954). Takýto rozsiahly projekt od začiatkov predpokladal riešenie množstva teoretických aj metodologických otázok a jednotný prístup kolektívu bádateľov pri interpretácii množstva areálovo diferencovaných javov. Náročnosť problematiky a nežičlivá medzivojnová politická situácia na sklonku tridsiatych rokov viedli aspoň k záveru prijatému na III. slavistickom zjazde v Belehrade, v zmysle ktorého sa na jednotlivých národných slavistických, resp. jazykovedných pracoviskách systematicky budovali lexikálne nárečové bázy. Komplexné spracovanie nárečí jednotlivých slovanských jazykov sa začalo realizovať až po vzniku Medzinárodného komitétu slavistov, ktorý bol výsledkom stretnutia jazykovedcov v Belehrade v r. 1956, resp. až na IV. slavistickom zjazde v Moskve v r. 1958. Na základe spoločne prijatého rozhodnutia interpretovať výsledky komplexného slavistického výskumu metódou lingvistickej geografie vznikla Medzinárodná komisia pre Slovanský jazykový atlas, ktorej hlavnou

* Štúdiá vznikla v rámci riešenia projektu VEGA 2/5036/25 *Slovanský jazykový atlas*

¹ Časť príspevku predniesol autor ako prezentáciu softvéru v rámci prednášky v Slovenskej jazykovednej spoločnosti SAV v Bratislave 23. novembra 2004.

úlohou sa stála príprava dotazníka. Na jeho základe sa mal uskutočniť výskum a využitím poznatkov čiastkových výskumov jednotlivých národných kolektívov sa s ohľadom na metodológiu lingvistickej geografie mala vytvoriť sieť výskumných lokalít a vypracovať jednotná fonetická transkripcia. Do projektu bolo podľa vtedajšieho administratívneho a politického členenia zapojených šesť štátov: ČSR (reprezentujúca slovenské, moravské a české nárečia), PLR (poľské nárečia), NDR (lužickosrbské nárečia), SFRJ (srbské, čiernohorské, chorvátske, bosnianske, slovinské a macedónske nárečia), BĽR (bulharské nárečia) a ZSSR (ruské, ukrajinské a bieloruské nárečia). Organizáciu a realizáciu Slovanského jazykového atlasu (ďalej OLA – *Общеславянский лингвистический атлас*) viedla Medzinárodná komisia pre Slovanský jazykový atlas pri Medzinárodnom komitáte slavistov so sídlom v Moskve. V začiatkoch ju tvorili poprední slavisti R. I. Avanesov, S. B. Bernštejn (ZSSR), A. Belić (SFRJ), B. Havránek (ČSSR), W. Doroszewski, Z. Stieber (PLR), S. Stojkov (BĽR). Postupne v komisii každý štát zastupovali osobitní členovia komisie (delegáciu SFRJ tvorili a tvoria zástupcovia srbskej, chorvátskej, slovinskej a macedónskej dialektológie; delegáciu ZSSR tvorili a tvoria zástupcovia ruskej, bieloruskej a ukrajinskej dialektológie, pracovná skupina pôv. ČSSR pozostávala z predstaviteľov slovenských aj českých dialektológov). Okrem tejto komisie sa na príprave materiálov OLA zúčastňovali aj národné komisie, ktorých strediskami boli dialektologické pracoviská jednotlivých národných akadémií vied. Komisia a pracovné skupiny sa schádzali dvakrát ročne, raz v centre Medzinárodnej komisie pre Slovanský jazykový atlas pri Medzinárodnom komitáte slavistov v Moskve, raz v cyklickom poradí v niektorom z účastníckych štátov projektu. Ťažisko prípravy projektu bolo medzi zasadnutiami, na ktorých sa syntetizovali čiastkové výsledky prípravnej fázy. Takýmto spôsobom sa sformulovali základné metodologické postupy a vznikli jednotné kritériá na rozsiahly nárečový terénny výskum. Stanovila sa bodová sieť, ktorú tvorí 853 výskumných lokalít od Jadranského mora po Ural (podľa poradia číslovania v projekte), pričom sa do projektu zahrnuli aj slovenské lokality, ktoré sú administratívne začlenené do štátnych útvarov s neslovanským obyvateľstvom (pozri nižšie). Lokality označené ako výskumné body č. 1 – 21 reprezentujú slovinské nárečia (body č. 1 – 3 ležia na území Talianska), body č. 22 – 45 a 52 reprezentujú chorvátske nárečia (body č. 146 – 153 predstavujú chorvátske nárečia na území Rakúska), body č. 46 – 51 a 57– 61 reprezentujú z dnešného pohľadu nárečia Bosny a Hercegoviny, body č. 53 – 55 a 62 – 88 označujú srbské a čiernohorské nárečia, body č. 90 – 105 macedónske nárečia (106 na území Albánska, 107 – 113a Grécka), body č. 114 – 145 bulharské nárečia (č. 850 – 852 na území Grécka, č. 853 na území Turecka), body č. 172 – 207 reprezentujú české a moravské nárečia, č. 208 – 233 sú slovenské nárečia (body č. 154 – 156 reprezentujú slovenské nárečia na území Maďarska, v lokalite č. 233 na území Slovenska ide o rusínske nárečie), v bodoch č. 234

– 237 sú lužickosrbské nárečia, v bodoch č. 238 – 326 ide o poľské nárečia v bodoch č. 327 – 400 o bieloruské nárečia, body č. 401 – 521 predstavujú ukrajinské nárečia (č. 167 – 171 ukrajinské nárečia na území Rumunska, č. 522 – 524 na území Moldavska), body č. 528 – 849 reprezentujú ruské nárečia (lokality č. 525 – 526 ruské nárečia na území Litvy, bod. č. 527 ruské nárečia na území Estónska). Z priestorových dôvodov nemožno uviesť všetky výskumné lokality (uvádzajú sa v materiáloch a v každom zväzku OLA), ale s ohľadom na slovenské nárečia uvádzame aspoň súpis výskumných bodov slovenských nárečí, v zátvorke s menom explorátora, ktorý v lokalite vyplňal dotazník OLA: bod č. 154 Vérteszöllös (Maďarsko, P. Király, A. Habovštiak), č. 155 Galgaguta (Maďarsko, P. Király), č. 156 Óhuta (Maďarsko, P. Király), č. 208 Čáry (K. Palkovič), č. 209 Ivánka pri Dunaji (Š. Lipták), č. 210 Bučany (J. Nižnanský), č. 211 Trnovec nad. Váhom (J. Nižnanský), č. 212 Nedanovce (I. Masár), č. 213 Kubrica (I. Ripka), č. 214 Vrtižer (I. Ripka), č. 215 Klubina (A. Habovštiak), č. 216 Krivá (A. Habovštiak), č. 217 Slovany (A. Ferenčíková), č. 218 Liptovský Ján (A. Habovštiak, S. Utěšený), č. 219 Horná Ždaňa (A. Habovštiak), č. 220 Zvolenská Slatina (M. Majtán, E. Ostrolúcka), č. 221 Vieska nad Žitavou (A. Ferenčíková), č. 222 Hontianske Moravce (J. Bosák), č. 223 Horné Strháre (J. Matejčík, P. Kukučka), č. 224 Turíčky (J. Matejčík, M. Urbančok), č. 225 Sirk (Š. Lipták), č. 226 Spišské Tomášovce (I. Ripka), č. 227 Plavnica (I. Ripka), č. 228 Dlhá Lúka (F. Buffa), č. 229 Sedlice (I. Kotulič), č. 230 Trstené pri Hornáde (Š. Lipták), č. 231 Bánovce nad Ondavou (Š. Lipták), č. 232 Žalobín (Š. Lipták), č. 233 Čabalovce (kolektív v rámci dialektologickej exkurzie študentov Filozofickej fakulty UK viedli G. Baláz a Z. Poljaková). V uvedených lokalitách vyplňali explorátori dotazník, ktorý pod názvom *Вопросник Общеславянского лингвистического атласа* (pozri zoznam literatúry) vyšiel v r. 1965 a tvorí ho 3454 skúmaných javov, otázok z oblasti hláskoslovnia (otázky označené symbolom F), tvaroslovnia (označené symbolom M), lexiky (označené symbolom L), tvorenia slov (označené symbolom Sl), sémantiky (označené symbolom Sm), prozódie (označené symbolom P) a syntaxe (označené symbolom Sx). Pri vyplňaní dotazníka sa uplatnili zásady fonetickej transkripcie, ktorá bola po viacerých oponentúrach prijatá a vyšla ako metodický materiál v zborníku *Общеславянский лингвистический атлас* (1964).

Na zasadnutí Medzinárodnej komisie pre Slovanský jazykový atlas pri Medzinárodnom komitáte slavistov, ktoré sa konalo na VI. medzinárodnom slavistickom zjazde vo Varšave r. 1973, jeho účastníci skonštatovali, že terénny výskum vo všetkých lokalitách je podľa *Dotazníka* ukončený a získaný terénny materiál možno spracúvať a pripravovať na publikovanie. Od tohto medzníka sa na základe dohody začali prípravy na vydávanie dvoch sérií Slovanského jazykového atlasu: hláskoslovno-gramatickej, v ktorej sa majú interpretovať javy z oblasti hláskoslovnia, prozódie, tvaroslovnia a skladby slovanských nárečí, v druhej – lexikálno-slovotvornej

sérii sa majú spracúvať javy z oblasti tvorenia slov, lexiky a sémantiky. Na základe takejto perspektívy sa aj prípravné práce skoncentrovali do dvoch sekcií s pracovnými názvami hláskoslovná a lexikálna. Osobitné postavenie má morfonologická sekcia, ktorej hlavným cieľom je príprava rekonštruovaných podôb kartografovaných štruktúr do praslovančiny, na základe čoho možno v rozsiahlych slavistických dimenziách interpretovať spoločné východiskové štruktúry sledovaných nárečových javov. Bez takejto prípravy nebolo a nie je mysliteľné kartografické spracovanie veľkého množstva nárečových javov rozsiahleho skúmaného areálu. Slovenskú dialektológiu v prvej fáze riešenia zastupoval v projekte ako reprezentant univerzitných pracovísk univerzitný profesor Eugen Pauliny (v rokoch 1958 – 1977, resp. s ohľadom na členstvo až do r. 1983), ktorý bol členom hláskoslovnej sekcie. Pracovisko SAV – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, ktoré bolo a je oficiálnym riešiteľom projektu, zastupoval ako člen lexikálno – slovotvornej sekcie v rokoch 1958 – 1989 Anton Habovštiak. Po zosnulom E. Paulinym bol do Medzinárodnej komisie OLA pri MKS a do hláskoslovno-gramatickej sekcie ako zástupca univerzitných pracovísk až v r. 1988 zvolený Pavol Žigo, Antona Habovštiaka nahradila v Medzinárodnej komisii OLA pri MKS a v lexikálno-slovotvornej sekcii r. 1989 Adriana Ferenčíková. V morfolologickej sekcii sa významným reprezentantom slovenského národného kolektívu stal pracovník Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV Ľubor Králik. Na príprave základných materiálov OLA a na organizovaní medzinárodných zasadnutí OLA na Slovensku sa v nárečovom oddelení Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV okrem A. Ferenčíkovej a I. Ripku zúčastňovali E. Dvornická, G. Múcsková, M. Smatana, K. Baleková a M. Chochol.

Medzinárodná komisia pre Slovanský jazykový atlas pri Medzinárodnom komitáte slavistov vydáva pravidelné zborníky s názvom *Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования*. Na začiatku tejto edície sa v osobitnom zväzku s podtitulmi *Вступительный выпуск. Общие принципы. Справочные материалы* publikoval prehľad problematiky, vydali sa zásady fonetickej transkripcie, úplná charakteristika všetkých výskumných lokalít a explorátorov. V ďalších zväzkoch sa publikujú čiastkové štúdie z problematiky prípravy jednotlivých zväzkov, resp. dialektologické komparatívne štúdie, recenzie a informácie o projekte. Vydávanie jednotlivých zväzkov hláskoslovno-gramatickej a lexikálno-slovotvornej série OLA pôvodne riadila redakčná rada OLA, po skúsenostiach s vydávaním jednotlivých zväzkov si po vzájomnom dohovore na medzinárodných zasadnutiach vydanie ďalších zväzkov rozdeľujú medzi sebou národné komisie a preberajú na seba zodpovednosť za ich prípravu, redakčné spracovanie, finančné zabezpečenie vydania a distribúciu (pozri zoznam literatúry).

Doterajšie vydávanie zväzkov OLA ovplyvnili aj viaceré rušivé momenty. Všetky boli mimolingvistického charakteru a ovplyvnili ich politické či spoločenské udalosti. Prvým rušivým momentom bol odchod bulharských dialektológov, resp.

pozastavenie ich účasti na projekte OLA, keď odmietli popri bulharských nárečiach vyčleňovať osobitný areál macedónskych nárečí. Od r. 1982 sa na prácach na OLA nezúčastňujú. Napriek mnohonásobnej iniciatíve Medzinárodnej komisie OLA tento problém pretrváva aj v súčasnosti a bulharský nárečový materiál sa v projekte OLA do vyriešenia sporu zatiaľ nepublikuje. Ďalším retardačným krokom vo vydávaní jednotlivých zväzkov OLA boli politické zmeny a vojnový konflikt v rozpadajúcej sa SFRJ, ktorej komisia mala pripravené na vydanie dva zväzky OLA. Časť materiálu sa počas konfliktu stratila, časť bolo možné kontrolným výskumom zrekonštruovať a v súčasnosti vychádza v podobe osobitných zväzkov OLA, ktoré vydáva macedónska národná komisia (OLA 2004), druhú časť materiálu pripravuje na vydanie chorvátska národná komisia. Najväčšou stratou je v dôsledku vojnového požiaru zničený nárečový terénny materiál z územia Bosny a Hercegoviny, ktorý v súčasnosti náhradným terénnym výskumom iniciatívne zhromažďuje do rozpracovaných zväzkov OLA nová skupina dialektológov Akadémie vied Bosny a Hercegoviny.

2. Súčasnoscť. Po náročných prípravných prácach na dotvorení bodovej siete a prácach na dotazníku vyšli tieto zväzky Slovanského jazykového atlasu: v hláskoslovo-gramatickej sérii Zv. 1. Reflexy *ě. Red. B. Vidoeski a P. Ivić. Belehrad 1988; Zv. 2a. Reflexy *e. Red. V. V. Ivanov. Moskva 1990; Zväzok 2b. Reflexy * Red. J. Basara. Vroclav 1990; Zv. 3. Reflexy *br, bl, rb, lb*. Red. J. Basara. Varšava 1994; Zv. 4a. Red. Z. Topolińska. Striednice *ь, ъ*. Skopje 2004. Na rozličnom stupni rozpracovania majú jednotlivé národné komisie tieto zväzky hláskoslovo-gramatickej série: Zv. 4b: vokalizácia *ь, ъ* – chorvátska komisia, Zv. 5: metatézy likvid – česká komisia, Zv. 6: vývin *o – ruská komisia, Zv. 7: vývin *e – ruská komisia, Zv. 8: vývin **i, *j, *u* – slovinská komisia. V lexikálno-slovtvornej sérii doteraz vyšli tieto zväzky OLA: Zv. 1. *Živočišna ríša*. Red. R. I. Avanesov. Moskva 1988; Zv. 2. *Chov domácich zvierat*. Red. B. Falińska. Varšava 2000; Zv. 3. *Rastlinstvo*. Red. A. I. Padlužny. Minsk 2000; Zv. 8. *Povolania a spoločenský život*. Red. J. Basara a J. Siatkowski. Varšava 2003 (vydanie jednotlivých zväzkov série nemusí byť vzhľadom na náročnosť problematiky a finančné možnosti riešiteľského národného kolektívu v súlade s číslovaním zväzkov). Na rozličnom stupni rozpracovania majú jednotlivé komisie tieto zväzky lexikálno-slovtvornej série: Zv. 4. *Polnohospodárstvo* – slovenská komisia; Zv. 5. *Doprava a komunikácia. Ľudová technika. Staviteľstvo* – ukrajinská komisia; Zv. 6. *Domácnosť a príprava stravy* – ruská komisia; Zv. 7. *Odev a obuv. Hygiena a liečiteľstvo* – lužickosrbská komisia. Pripravujú sa materiály z tematického okruhu *Človek* do 9. zväzku, ktorého prípravou ešte nie je poverená konkrétna národná komisia.

Všetky spomenuté zväzky sa na vydanie pripravovali klasickou metódou. Podkladové materiály a rukopisy sa pripravovali v strojopisnej podobe, mapy sa maľo-

vali ručne pomocou šablónky a po niekoľkonásobných revíziách a korekciách sa rukopis odovzdával na spracovanie do vydavateľstva. Pri prepisovaní fonetickej transkripcie a prekresľovaní máp do vydavateľskej podoby vznikalo množstvo chýb, ktoré si vyžadovali ďalšie niekoľkonásobné korektúry a úpravy. Rozvoj moderných technológií a kybernetizácia priniesli množstvo pozitívnych prvkov aj do spracovania materiálov OLA. Prvé myšlienky o využití počítačov na príprave OLA sa zrodili v r. 1996 na zasadnutí v Brne-Šlapaniciach, kde zástupcovia slovinskej komisie predstavili úzkemu kruhu záujemcov prvé pokusy o vytvorenie počítačového fonu, ktorý by sa dal využiť na fonetickú transkripciu materiálov OLA. Rýchle napredovanie elektroniky motivovalo mladých záujemcov o dialektológiu sústrediť pozornosť na možnosti počítačovej podpory spracovania materiálov OLA do takej miery, že na zasadnutí Medzinárodnej komisie OLA v slovinskom Strunjane v r. 2000 vznikla samostatná počítačová sekcia OLA (oficiálny názov *Комиссия по компьютерной обработке материалов ОЛЛ* – Komisia pre počítačové spracovanie materiálov OLA). Zakladajúcimi členmi komisie boli podľa zápisnice zástupcovia Slovinska (K. Kenda-Jež), Macedónska (M. Markovič), Nemecka (S. Wölke), Ruska (T. I. Vendina), Českej republiky (K. Fic) a Slovenska (P. Žigo, ktorého Medzinárodná komisia OLA zvolila za predsedu počítačovej sekcie). Na ďalších zasadnutiach sa komisia rozšírila o zástupcov Slovinska (V. Smole, P. Weiss), Poľska (I. M. Doliński), Chorvátska (M. Menac-Mihalič, D. Brozovič-Rončević, A. Celinič) a Bieloruska (V. Rusak), sporadicky sa na zasadnutiach zúčastňovali aj zástupcovia Ukrajiny (L. Riabec) a Poľska (J. Basara, B. Falińska, J. Siatkowski). Úlohou novovzniknutej komisie bolo hľadať možnosti kybernetizácie materiálov OLA, zefektívniť prácu všetkých účastníkov projektu na jednotlivých pracoviskách národných komisií použitím jednotnej metódy spracovania materiálov získaných terénnym výskumom.

Prvým krokom na realizáciu projektu sa stalo využitie existujúcich východiskových počítačových softvérov, dostupných pre všetky zúčastnené národné kolektívy. Pozitívnu rolu zohrali v tejto fáze prípravy skúsenosti slovinských jazykovedcov v oblasti tvorby fontov fonetickej transkripcie a prípravy digitálnej matrice mapy OLA. Už na slovinskom zasadnutí predstavili domáci kyberneticky orientovaní lingvisti osobitné fonty fonetickej transkripcie označené ako *OLA Times* (vznikol ešte v r. 1994), z ktorého boli odvodené fonty s označením *Brane 1*, *Brane 12*, *Brane 3*, *Brane 4*, (vznikli v r. 1997 – 1999, neskôr doplnené fontom *Brane 6* z r. 2002), a východiskovú sústavu geometrických symbolov využívaných v doterajšej praxi v hláskoslovnej sérii OLA (font označený v r. 1996 ako *SISlovan*) rozšírenú o súbor fontov *Atlas*, *Atlas 1*, *Atlas_1*, *Atlas 2*, *Atlas 3*, *Atlas 4*, aplikovateľný v lexikálno-slovotvornej sérii, ktorý dodala ruská národná komisia. Fonty sa aplikujú v programoch *Word* a *Excel*.

3. Perspektívy. Na zasadnutí Medzinárodnej komisie pre Slovanský jazykový atlas pri Medzinárodnom komitáte slavistov, ktoré sa konalo v októbri r. 2003 v Arandželovci (stretnutie organizovala národná komisia Srbska a Čiernej Hory) slovinská národná komisia predstavila systém znakov fonetickej transkripcie OLA v podobe počítačového fonu s názvom *ZRCola* a dala ho na overenie jednotlivým národným komisiám. Slovenská národná komisia informovala na tomto zasadnutí plénum OLA o možnostiach vytvorenia počítačovej podpory spracovania materiálov atlasu. Išlo by o prípravu programu, na základe ktorého by každá národná komisia do vypracovanej šablóny pripravila vo fonetickej transkripcii materiály zo sledovaného územia a z tejto šablóny program po nastavení požadovaných parametrov rozmiestnenia znakov na mape vyhotoví na digitálnom podklade nárečovú mapu sledovaného javu. Požiadavky na výstupy takéhoto programu prerokovala počítačová sekcia OLA, predložila ich na prerokovanie Komisii OLA a plenárnemu zasadnutiu a po schválení a zhodnotení ekonomickej náročnosti poverila slovenskú komisiu prípravou tohto programu. Základnými znakmi softvéru mali byť minimálne ekonomické náklady, dostupnosť východiskových programových produktov a hardvéru, t. j. požiadavky, ktoré môže splniť každá národná pracovná skupina OLA. Na základe týchto požiadaviek vypracovala slovenská národná pracovná skupina pod vedením P. Žiga v spolupráci s kybernetikom RNDr. S. Rehušom, CSc., program počítačovej podpory spracovania materiálov OLA s názvom *MAPola 1.9*. Ide o interakciu dostupných počítačových softvérov do takej podoby, pri ktorej postupnosť krokov od fonetickej transkripcie cez morfonologickú analýzu a využitie grafickej symboliky vyúsťuje do priradovania údajov k jednotlivým výskumným lokalitám, resp. ich súradniciam na digitálnej mape.

Východisko počítačovej podpory programu tvorí adaptovaná šablóna programu Excel, ktorá obsahuje uzamknuté a otvorené prvky dvoch vzájomne prepojených polí – realizačného listu a číselného indexu. Nemennými prvkami prvého poľa – realizačného listu – je vertikálny zoznam výskumných bodov 1 – 853 v prvom stĺpci (ich názvy a administratívne začlenenie sa ako sprievodná informácia uvádzajú v deviatom – uzamknutom stĺpci tabuľky), do druhého – otvoreného stĺpca tabuľky sa fonetickou transkripciou zapisujú výsledky terénneho výskumu sledovaného javu v príslušnej lokalite (označenie *Материал*, pozri obr. 1), do tretieho – otvoreného stĺpca (*Ф / Морфология*) sa v rámci lexikálno-slovotvornej série OLA vpisujú výsledky morfonologickej rekonštrukcie sledovaného javu. Pripravuje ich morfonologická sekcia a okrem etymologickej analýzy slúžia na zjednotenie grafickej interpretácie sledovaného javu na mape), v rámci prípravy hláskoslovnno-gramatickej série atlasu možno do tohto stĺpca (fakultatívne, na kontrolu) uviesť striednicu sledovaného hláskoslovného javu. Do otvorených stĺpcov *L1*, *L2* sa uvádzajú symboly, ktorými sa príslušný jav interpretuje na mape vľavo od čísla označenia skúmanej

lokality (porov. detail obrázku č. 3, s. 13), do stĺpcov *P1*, *P2* sa uvádzajú odkazové znaky, umiestnené vpravo od čísla označenia skúmanej lokality (odkaz na materiál, odkaz na komentár k mape). Do stĺpca *Экстра* sa umiestňujú ďalšie ľavostranné znaky v prípade, že sa v skúmanej lokalite sledovaný jav vyskytuje aj v tretej podobe.

№	Материал:	Ф / Морфонология	L1	L2	P1	P2
1	lò (top)	lɔg-ъ	☉			
2	plá.n'a	pɔln-j-a	☐			
3	-				Σ	
4	lò:x	lɔg-ъ	☉			
5	s'no:žət	Sɛn-o-žɛ-t-ъ	☉			
6	s'nežət, t'ra:ɯŋk	Sɛn-o-žɛ-t-ъ, t'ra-v-ɯŋ-ik-ъ	☉	☐		
7	wò:x (top)	lɔg-ъ	☉			
8	snvážət	Sɛn-o-žɛ-t-ъ	☉			
9	t'ra:vəŋk	t'ra-v-ɯŋ-ik-ъ	☐		^	
10	t'ra:ɯŋik	t'ra-v-ɯŋ-ik-ъ	☐			
11	n'ò'və:ča	nɔv-ač-ɛ-j-e	☉			
12	koš'e'nina	koš-en-in-a	☉		~	
13	lužək	lɔg-ъ	☉			
14	košeni:ca	koš-en-ic-a	☉			
15	'lu:k	lɔg-ъ	☉		v	
16	t'ra:vəŋk	t'ra-v-ɯŋ-ik-ъ	☐			

Obr. 1. Realizačný list so zápisom terénneho výskumu, morfonologickou rekonštrukciou a príslušným symbolom prvých 16 lokalít (Slovinsko) z legendy k mape L 678 *lúka* z pripravovaného 4. zväzku *Slovanského jazykového atlasu*.

Realizačný list je softvérovo prepojený s listom nazvaným Číselný index (*№ индекс*). Údaje medzi týmito dvoma listami možno automaticky prenášať. V prvom riadku realizačného listu sa uvádza pozícia vybraného grafického symbolu z fonu grafických znakov (krúžok, štvorec, trojuholník..., pri každom z nich sú možnosti vnútorného členenia a vzájomnej kombinácie, pozri obr. 2). Označenie *L1*, *L2*, *P1*, *P2*, *Экстра* je prenesené z realizačného listu a znamená umiestnenie vybraného znaku na uvedenej pozícii, v druhom riadku (*Знак*) sa zo systému znakov vyberá konkrétny potrebný znak (krúžok, štvorec, trojuholník, kosoštvorec..., pozri obr. 2, s. 11), v treťom riadku sa v lexikálno-slovtvorenej sérii OLA pre potreby morfonologickej sekcie a prípravy morfonologických legiend uvádza praslovanská – východisková – rekonštrukcia skúmaného javu. Ďalšie riadky príslušného stĺpca obsahujú

čísla lokalít, ku ktorým treba prísušný symbol, resp. jav z druhého, resp. tretieho riadku stĺpca na mape zobrazit' (vertikálny rozmer poľa, stĺpec, rešpektuje počet skúmaných lokalít – 853).

Позиция знака	L1	L1	L1	L1	L1	L1	
Знак:	☉	☼	☾	☀	●	○	
Морфонолог. интерпретация	sliv-ʃč-in-a	(češp)-a	sliv-in-a	s. deriv-o	sliv-a	sliv-ʃk-a	kadl
Послед. запуски в № индекс 26.11.04 9:04 от № индекса 9.1.05 15:20	226	3 -5	252	146a	2	154 -156	18
	234 -235	11	315	147a	6 -8	202 -203	19
	237	13 -14	329 -330		10	207	
		25	335		12	210 -224	
			352		15 -17	229 -233	
			370		19 -24	236	
			387		26 -42	238	
			526		44 -113a	243 -245	
			571		147	248	
			659		148 -153	250	
		674		167 -171	254		
		692		177	256		

Obr. 2. Číselný index k mape S1 486 *strom slivky* obsahujúci znaky a ich pozície, z ktorých použitím softvéru vzniká nárečová mapa.

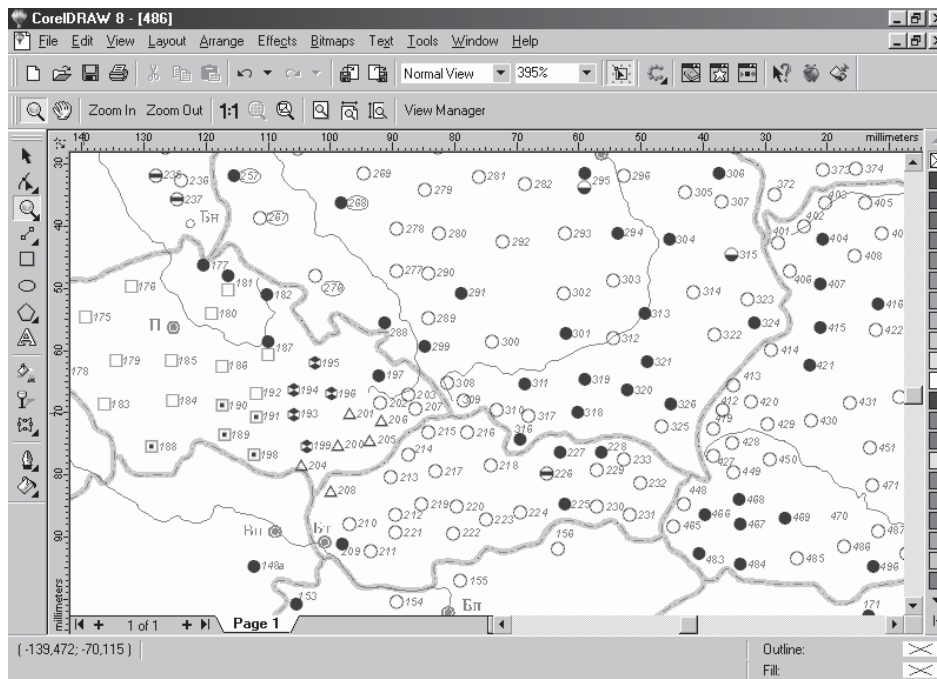
Horizontálny rozmer číselného indexu pozostáva z takého množstva stĺpcov, koľko zistených, resp. relevantných javov treba kartografovať. Okrem vzájomného prenosu údajov z realizačného listu do číselného indexu a naopak možno na ľubovoľné požadované miesto s využitím softvéru importovať údaje z iných materiálov (súvislých textov, kartoték, indexov) a tak isto možno tieto údaje importovať do iných súborov. Túto fázu využívania programu možno označiť ako štruktúrovanú inventarizáciu nárečového materiálu, pozostávajúcu zo synchronického opisu, etymologickej rekonštrukcie, slovotvornej štruktúry na úrovni paradigmatických aj syntagmatických vzťahov. Softvér je prispôbený prostrediu Windows 98 a vyššie a Windows XP.

Druhým krokom na základe vyplnenej šablóny, ktorú tvorí realizačný list a číselný index, je softvérové spájanie týchto údajov so súradnicami na digitálnej mape. Podstata fungovania programu spočíva v kompatibilitate jednotlivých údajov

šablóny z programu *Excel* so súradnicami digitálnej mapy v programe *Corel Draw* (verzie 8 – 11). Pred spojením údajov dvoch programov poskytuje softvér používateľovi voľbu veľkosti grafických symbolov (podľa klasického nastavenia veľkosti písma pri písaní na počítači), ich farby, vzájomného usporiadania – v prípade, že sa pri jednej lokalite vyskytuje viac symbolov, možno si zvoliť ich vzájomné usporiadanie vertikálne (nad sebou) aj horizontálne (vedľa seba, pozri obr. č. 3). Tak isto možno zvoliť vzájomnú vzdialenosť symbolov, odsadenie, t. j. vzdialenosť od čísla lokality, a pod. Súčasťou softvéru je algoritmus, ktorý automaticky vyrieši kolízie, ku ktorým by mohlo dôjsť vzájomným prekryvaním viacerých znakov susediacich lokalít, resp. prekryvaním údajov na digitálnej mape (názvy miest, nežiaduce uloženie značky do mora, na riekou, hraničnú čiaru a pod.) Výsledkom interakcie spomenutých programov využitím softvéru MAPola je nárečová mapa OLA, ktorú možno softvérovým vybavením programu *Corel Draw* doplniť o izolosy, šrafy, popisky, legedny... vo zvolenej farbe, veľkosti, type písma a pod. V prípade, že používateľ softvéru nie je s výsledkom počítačového kartografovania spokojný, môže niektoré údaje o symboloch, ich veľkosti, rozmiestnení a ďalšie opraviť v realizačnom liste, resp. číselnom indexe a softvérovo opraviť len požadované miesta, alebo utvoriť celú mapu znova. Časovo je tento proces veľmi nenáročný (trvá niekoľko minút).

Výhodou softvérového vybavenia je jeho nenáročnosť a dostupnosť východiskových produktov (*Excel*, *Corel Draw*). Ďalšou výhodou je popri komplexnom spracovaní množstva javov na rozsiahlom území aj možnosť spracovania jednotlivých javov na tom istom území či spracovanie ohraničeného územia: pri zisťovaní výskytu označovania malého vidieckeho sídla slovom *dedina* (< *děd-in-a) stačí z číselného indexu kartografovať len jeden stĺpec a výsledkom je zistenie, že ide o areál moravských a slovenských nárečí. Pri kartografovaní pomenovania stromu slivky (*Prunus*) na celom slovanskom území sa vyskytujú podoby *sliva*, *slivka*, *slivina*, *slivňa*, *slivčina*, *švestka*, *trnka*, *kadlatka*, *češpa*, *slivovo drvo/drevo*. Ak by sme pri kartografovaní využili softvérovú ponuku spracovať len riadky s údajmi zo slovenských nárečí, výsledkom by bola mapa so symbolmi označujúcimi podoby *sliva* (porov. na obr. 3 plný krúžok) a *slivka* (tamže, prázdny krúžok), s obmedzením výskytu podôb *slivčina* (tamže, Spiš, krúžok s priečnym „brvnom“) a *trnka* (tamže, Záhorie, trojuholník). Fungovanie softvéru sa mnohokrát overovalo maximálnym zaťažením aj vedomým vnášaním chýb. Softvér obsahuje množstvo filtrov, ktoré v prípade vecnej alebo technickej chyby upozornia používateľa na miesto s chybou a neumožnia mu pokračovať nesprávnym smerom. V našom príspevku uvádzame len základný mechanizmus fungovania počítačovej podpory. Podrobnosti a návod na detailné použitie tvorí materiál s rozsahom približne 60 strán a je súčasťou softvéru.

Obr. 3. Výrez hotovej mapy SI 486 *strom slivky* z pripravovaného 4. zväzku *Slovanského jazykového atlasu*.

Opísaný softvér *MAPola* prezentovala počítačová sekcia OLA na bratislavskom zasadnutí Medzinárodnej komisie OLA v októbri 2004. Účastníci zasadnutia z 12 slovanských krajín (Slovensko, Slovinsko, Chorvátsko, Srbsko a Čierna Hora, Bosna a Hercegovina, Macedónsko, Česká republika, Poľsko, Nemecko, Ruská federácia, Ukrajina, Bielorusko) sa so softvérom *MAPola* oboznámili, zoponovali ho a prijali ako východisko prípravy ďalších zväzkov *Slovanského jazykového atlasu*. Slovinská národná komisia v spolupráci s macedónskou komisiou pripravila východiskovú podobu digitálnej matrice mapy OLA v programe *Corel Draw*, Zásluhou P. Weissa zo slovinskej komisie sa na bratislavskom zasadnutí prezentovali osobitné makrá, použitím ktorých možno v rámci fonetickej transkripcie do pozície jedného znaku vkladať diftongy, znaky splývavej výslovnosti, slabičnosti a pod. Na zasadnutí OLA v Bratislave každá národná komisia dostala v podobe multimediálneho nosiča (CD) opis a program počítačového spracovania materiálov *MAPola* a font *ZRCola* s makrami na spracovanie javov v oblasti fonetickej transkripcie.

Počítačová podpora *MAPola* a font *ZRCola* so spomenutými makrami v súčasnosti slovenská národná komisia používa pri príprave štvrtého zväzku lexikálno-slo-

vo tvornej sérii OLA *Polnohospodárstvo* a pri spracúvaní podkladov do 7. zväzku hláskoslovnej sérii OLA – *Vývin *e*, ktorý pripravuje ruská národná komisia. Česká národná komisia – dialektologické pracovisko v Brne – s podporou tohto softvéru pripravuje na vydanie piaty zväzok hláskoslovnej sérii OLA s tematikou praslovenskej metatézy likvid. Predpokladáme, že aj všetky ostatné národné komisie OLA návod na použitie softvéru zvládli a využívajú ho pri spracovaní úloh z posledného zasadnutia OLA. Na základe požiadaviek morfonologickej komisie sa časť programu doplnila o automatizovaný prenos a kontrolu údajov morfonologickej rekonštrukcie z aplikačného listu do číselného listu a naopak.

Záver. Hlavný zmysel počítačovej podpory projektu OLA spočíva v tom, že umožňuje dialektológovi syntetickým spôsobom pripraviť na vydanie produkt, ktorého podoba eliminuje nežiaduce zásahy a vnášanie chýb do textovej aj kartografickej časti atlasu, t. j. minimalizuje potrebu jazykovej aj grafickej korekcie do takej miery, aby výsledky dialektologickej práce v elektronickej podobe bolo možné odovzdať prostredníctvom vydavateľstva priamo do tlačiarne. Uvedomujeme si, že táto podoba nepredstavuje vzorové či najdokonalejšie možnosti spracovania nárečového materiálu. Vznikla z praktickej potreby, limitovanej finančnými prostriedkami a dostupnosťou rovnakých východiskových produktov u všetkých riešiteľov projektu. Súčasný stav rozpracovania problematiky vnímame ako jednu z etáp, ktorá sa bude ďalej rozvíjať. Za jej rozvoj, pripomienky a konštruktívne podnety budú autori projektu aj jeho používatelia vďační s vedomím, že opísaný softvér sa v súčasnosti vníma ako prostriedok spracúvania nárečového materiálu z celého slovanského územia, nie ako cieľ tejto práce. Výsledky počítačovej sekcie OLA, na ktorej má významný podiel slovenská národná komisia, vznikli paralelne s prípravou jednotlivých zväzkov v rámci tohto projektu a sú významným krokom efektívizácie dialektologickej práce a lingvistickej geografie na medzinárodnej úrovni.

Literatúra

- Вопросник Общеславянского лингвистического атласа. Москва, Наука 1965. 272 s.
НАВОШТИАК, А.: Slovanský jazykový atlas. In. *Studia Academica Slovaca*. 18. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1989, s. 129 – 140.
Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования. Вступительный выпуск. Общие принципы. Справочные материалы. 1. vydanie. Moskva, Nauka 1978. 182 s. (2. vyd. 1994).
Общеславянский лингвистический атлас. Фонетическая транскрипция. Moskva, Nauka 1964. 17 s.
Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования. Вступительный выпуск. Moskva, Nauka 1971, 108 s.
Общеславянский лингвистический атлас. Серия фонетико-грамматическая. Зв. 1. Reflexy *ě. Red. B. Vidoeski a P. Ivić. Belehrad 1988. 164 s.
Общеславянский лингвистический атлас. Серия фонетико-грамматическая. Зв. 2a. Рефлексы *e. Red. V. V. Ivanov. Moskva 1990. 178 s.

- Общеславянский лингвистический атлас. Серия фонетико-грамматическая. Zv. 2b. Рефлексы * . Red. J. Basara. Vroclav 1990. 124 s.
- Общеславянский лингвистический атлас. Серия фонетико-грамматическая. Zv. 3. Рефлексы *ьr, rl, rь, lь*. Red. J. Basara. Varšava 1994. 164 s.
- Общеславянский лингвистический атлас. Серия фонетико-грамматическая. Zv. 5. Red. B. Vidoeski, P. Ivić, Topolińska. Рефлексы *ъ, ъ*. Skorje 2004.
- Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная. Zv. 1. Животный мир. Red. R. I. Avanesov. Moskva 1988. 192 s.
- Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная. Zv. 2. *Chov domácich zvierat*. Red. B. Falińska. Varšava 2000. 192 s.
- Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная. Zv. 3. Растительный мир. Red. A. I. Padlužny. Minsk 2000. 168 s.
- Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная. Zv. 8. *Povolania a spoločenský život*. Red. J. Basara a J. Siatkowski. Varšava 2003. 192 s.
- REHUŠ, S.: *MAPola*. 1.9. Bratislava 2004. (elektronická verzia)

Upozornenie pre autorov

Prosíme všetkých prispievateľov časopisu Slovenská reč, aby venovali pozornosť zmenám v Informáciách autorom uvádzaných na vnútornej strane zadnej obálky. Redakcie časopisov, ktoré sú orgánom Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied, sa dohodli na novom, jednotnom uvádzaní literatúry.

Ladislav Bartko

O MENÁCH LITERÁRNÝCH POSTÁV V PRÓZACH ANTONA PRÍDAVKA

BARTKO, L.: On the Names of the Literary Characters in Prosaic Works Written by Anton Prídavok. Slovenská reč, 70, 2005, No. 1 – 2, pp. 16 – 25. (Bratislava)

In the presented paper the author pays attention to the ways of giving names to literary characters in A. Prídavok's prose. The names of his characters show writer's bounds to East Slovak milieu and on the other side the differences between the names of Prídavok's characters and the conventions of giving names in this region illustrate influence of the literary models and traditions.

1. Nedávno sme si pripomenuli sto rokov od narodenia Antona Prídavka, vedúcej osobnosti kultúrneho života na východnom Slovensku a jedného z popredných predstaviteľov kultúrno-osvetových aktivít na Slovensku v medzivojnovom období. Činnosť tohto významného východoslovenského rodáka (narodil sa v Kežmarku), spätého s regiónom východného Slovenska aj celoživotným pôsobením, je značne bohatá a mnohostranná. Nezmazateľné stopy zanechal vo viacerých oblastiach kultúrno-spoločenského života.

Z celého radu jeho aktivít na tomto mieste treba osobitne vyzdvihnúť a zdôrazniť najmä jeho publicistickú a redakčnú činnosť. Zároveň bol A. Prídavok úspešným prekladateľom, významným rozhlasovým a divadelným pracovníkom, popredným spolkovým činiteľom a agilným organizátorom celkového kultúrno-spoločenského diania na východnom Slovensku.

K uvedenému výpočtu Prídavkových aktivít patrí aj jeho literárna činnosť. Písal poéziu (vydal šesť básnických zbierok), prózu (štyri romány a jedna kniha krátkych próz) aj drámu (dve dramatické práce, z nich jednu napísal v spoluautorstve s E. Ruskom). Hoci sa mu touto literárnou tvorbou nepodarilo zaujať popredné miesto medzi najvýznamnejšími slovenskými literárnymi tvorcami, predsa len napísal diela, ktoré mali čo povedať nielen jeho súčasníkom, ale aj nasledujúcim generáciám, ktoré sa k nim vracali a dodnes vracajú ako k zaujímavým pokusom o umelecké zobrazenie nových, pritom značne zložitých poprevratových spoločenských pomerov na východnom Slovensku a zároveň aj ako k cenným dokumentom tých čias.

Takýto charakter má aj náš príspevok. Podávame v ňom stručnú analýzu fungovania časti literárnej antroponymie v Prídavkových prozaických prácach. Ide o tri romány pre dospelých, jeden pre mládež a jednu knihu krátkych próz. Dej všetkých piatich prác je situovaný do východoslovenského, mestského aj dedinského, prostredia. V románe *Rozbité ministerstvo* (1928) autor podáva – v súlade so svojou tézou,

že literárne dielo má mať aj dokumentárnu hodnotu (bližšie Bartko, 1971, s. 89) – obraz o iredentistických úsiliach Maďarov a Maďarónov v Košiciach v čase vzniku a prvých rokov existencie prvej Česko-slovenskej republiky. V druhom románe, *Svitanie na východe* (1928), sa A. Prídavok na základe svojich vlastných pozorovaní a skúseností (stredoškolské štúdiá) pokúsil zobrazit' spoločenské pomery približne v tom istom čase v druhom najväčšom východoslovenskom meste – v Prešove. Románom *Lámané drieky* (1938) A. Prídavok načrel do prostredia východoslovenskej (šarišskej) dediny, silno poznačenej vyst'ahovalectvom do Ameriky. Z toho istého prostredia čerpá námety aj jeho posmrtno vydaný román pre mládež *Poklad na Hradisku* (1948). Zbierka krátkych próz *Takí aj onakí*, vydaná tiež po autorovej smrti (1947), je námetovo zviazaná s mestským aj dedinským prostredím a podobne ako ostatné diela aj ona je svedectvom o autorovom úsilí všemožne napomáhať integráciu východného Slovenska do celoslovenského kultúrneho a literárneho kontextu.

Vzhl'adom na určité špecifiká sledovanej problematiky v tvorbe A. Prídavka podávame svoju analýzu na pozadí stručného prehľadu doterajších výsledkov skúmania týchto otázok u spisovateľov, ktorých tvorbu A. Prídavok považoval za svoj vzor (bližšie pozri doslov vo vydání Prídavok, 1971, s. 183 – 184).

2. Otázkam tvorby mien literárnych postáv a ich využívaniu na charakterizáciu nositeľov týchto mien sa naša literárna onomastika venuje už niekoľko desaťročí. Všimla si to v tvorbe nielen našich slovenských autorov, ale aj v prácach preložených z iných literatúr. Pozornosť onomastikov sa sústreďuje najmä na diela humoristického a satirického charakteru, lebo využívanie „hovoriacich“ mien sa najčastejšie a v najväčšej miere vyskytuje práve v prácach tohto druhu. Pritom v skúmaní a hodnotení javov sa postupne vytvorili dva základné prístupy.

2. 1. Jeden smer, o niečo starší, jazykovo-štylistické otázky skúma a analyzuje z jazykovedných pozícií a výrazne v ňom dominuje záujem o diela a autorov zo starších etáp vývinu našej literatúry vrátane staršej prekladovej literatúry. Možno tu spomenúť analýzu literárnej antroponymie napríklad v drobných prózach Martina Kukučina (Buffa, 1960), v prozaickej tvorbe Boženy Slančíkovej Timravy (Krištof, 1969; Majtán, 1971, 1972a, 1974), Gustáva Kazimíra Zechentera-Laskomerského (Bartko, 1977), Ľudovíta Kubániho (Ružička, 1963; Bartko, 1983), v básnickom diele Jána Hollého (Palkovič, 1970) i Pavla Országha-Hviezdoslava (Habovštiak, 1982, 1983) a v dramatických prácach Jána Chalupku (Majtán, 1972b), z prekladovej literatúry napríklad v Chevalierovom románe *Clochemerle* (Horák, 1976).

Druhý prístup je u nás novší a uvedené otázky skúma a hodnotí z literárnovedných pozícií. Záujem literárnych vedcov sa viac orientuje na novšie obdobia literárneho vývinu – na autorov medzivojnových rokov a na súčasných spisovateľov. Sú to napr. príspevky o menách postáv v románe Jána Bodeneka *Zapálené srdce* (Jurčo, 1983), v prozaickej tvorbe Vincenta Šikulu (Jenčíková, 1983), Milana Zelinku (Ja-

kubíková, 1983) a Stanislava Rakúsa (Žemberová, 1999/2000), ako aj v autorskej rozprávke Ľubomíra Feldeka (Stanislavová, 1983). O problémoch s menami literárnych postáv v umeleckom preklade sa u nás pred časom plodne diskutovalo na stránkach literárnych časopisov a existuje o tom už pomerne bohatá literatúra (podrobnejšie pozri Bartko, 2000).

2. 2. Medzi najdôležitejšie výsledky doterajších analýz fungovania mien literárnych postáv v dielach našich spisovateľov, osobitne najmä u predstaviteľov realistickedy metódy zobrazovania skutočnosti, patrí zistenie, že voľba týchto mien (ich tvorba podľa existujúcich slovtvorných modelov, resp. ich výber z existujúceho inventára mien v príslušnom jazyku) nie je náhodná, ale zámerná, autorom diela premyslená tak, aby v celkovom ideovo-estetickom pláne diela plnila presne vymedzenú funkciu. Menám postáv sa pri takomto spôsobe práce s nimi pripisuje nielen pomenovacia funkcia slúžiaca na prostú identifikáciu postáv, ale aj schopnosť naznačiť čitateľovi niečo z „charakteru“ týchto postáv, t. j. niektorú z ich vlastností, ich pôvod, sociálne zaradenie, spoločenské postavenie a pod. (porov. Hrabák, 1969, s. 55 – 56; Majtán, 1972a, s. 170 – 175; Bartko, 1983, s. 78).

Navyše mená svojich literárnych hrdinov autori literárnych prác neraz využívajú aj na bližšiu charakterizáciu prostredia, v ktorom sa títo hrdinovia pohybujú. Osobitne výrazne sa to prejavuje v dielach predstaviteľov realistického prúdu vo vývine našej literatúry, v ktorých autori mená svojich literárnych postáv využívajú na zvýšenie miery pravdivosti zachytenia sociálno-spoločenskej diferenciácie zobrazovaného spoločenského (spravidla dedinského) prostredia. Rozdiely v spôsoboch pomenúvania postáv z vyšších spoločenských vrstiev a postáv z ľudu sa tu najčastejšie zobrazujú tak, že postavám z vyšších vrstiev sa dávajú tzv. „panské“ mená (také, ktoré sa v ľudových kruhoch nepoužívajú), zatiaľ čo postavy z ľudu sa pomenúvajú menami bežnými v ich prostredí. Doterajšie analýzy mien postáv tých literárnych diel, ktorým sa všeobecne pripisujú znaky realistického zobrazenia skutočnosti (z uvedených autorov sú to práce počnúc G. K. Zechenterom-Laskomerským a Ľ. Kubánim, cez diela M. Kukučina a B. Slančíkovej Timravy a končiac tvorbou niektorých spisovateľov medzivojnového obdobia), ukazujú, že mená postáv z ľudu majú všetky hlavné znaky ľudového pomenúvania osôb v prostredí, z ktorého pochádzajú (vrátane nárečových črt v ich hláskovej skladbe), resp. v ktorom sa odohráva dej príslušného literárneho diela. Teda ľudové postavy v poviedkach M. Kukučina majú znaky ľudového pomenúvania osôb v oblasti oravských nárečí, postavy v dielach G. Z. Zechentera-Laskomerského majú znaky vyskytujúce sa v oblasti zvolenských nárečí, Kubániho ľudové postavy sú pomenúvané podľa pomenúvacích modelov bežných v Gemeri, u B. Slančíkovej Timravy sú to modely fungujúce v Novohrade atď.

3. V podstate podobným spôsobom sa tvoria a využívajú aj mená literárnych postáv v prozaickej tvorbe Antona Prídavka. Aj uňho sa v menách hrdinov jeho prí-

behov a opisovaných udalostí čitateľom „ponúka“ niektorá z čŕt alebo vlastností týchto hrdinov. Avšak stretávame sa tu aj s jednou výrazne odlišnou črtou, ktorá sa v tvorbe spisovateľov zobrazujúcich stredoslovenské alebo západoslovenské prostredie pravdepodobne nevyskytuje. Máme na mysli určitý nesúlad medzi spôsobmi pomenúvania tých Prídavkových literárnych postáv, ktoré reprezentujú nižšie spoločenské vrstvy, resp. dedinské prostredie, a zákonitosťami živého pomenúvania osôb v tomto ľudovom (východoslovenskom) dedinskom prostredí. Nesúlada nachádzame (v rôznom rozsahu vo všetkých uvedených Prídavkových prozaických prácach) jednak v samotnom inventári použitých mien (krstných mien aj priezvisk), jednak v ich (domáckych) podobách.

Príčinu tohto stavu s najväčšou pravdepodobnosťou treba vidieť vo vyššie spomenutej závislosti A. Prídavka od diel slovenských klasikov (bližší kontakt s modernou literárnou vlnou sa mu nepodarilo nadviazať) a s ňou spojenou závislosťou aj od jazykovo-štylistických postupov uplatňovaných v týchto dielach. Keďže napospol ide o autorov, ktorí námety svojich diel aj spôsobmi využívania mien literárnych postáv na charakterizáciu hrdinov a prostredia boli bezprostredne späté so stredoslovenským nárečovým prostredím, pričom autorov s takýmito väzbami na prostredie východného Slovenska, ktorí by Prídavkovi mohli slúžiť ako literárne vzory, v našej literatúre vtedy ešte nebolo (Jonáš Záborský síce námety z tohto prostredia čerpal a spracúval, ale jazykové osobitosti východnej slovenčiny využíval iba v minimálnej miere, lebo ako rodený Stredoslovák hlbšie neprenikol do zákonitostí jej jazykovej stavby), A. Prídavok si vlastne tieto ich spôsoby osvojil a vo svojej tvorbe ich uplatňoval ako normu.

3.1. Podobne ako v dielach iných realistických spisovateľov aj v Prídavkových prózach sa postavy reprezentujúce vyššie spoločenské vrstvy (úradníci, dôstojníci, lekári, profesori, politici a pod.) pomenúvajú spôsobmi zaužívanými v týchto vrstvách. Autor tieto spôsoby odpozoroval a jednotlivé mená buď priamo prevzal a vo svojich dielach použil, alebo podľa odpozorovaných modelov si vytvoril nové mená. Pritom v prvých dvoch románoch, v ktorých mu šlo viac o dokumentárne zachytenie udalostí než o ich umelecké zobrazenie, použil aj viacero mien historických osobností (Viktor Dvortsák, Mikuláš Moyzes a i.), niektorým iným takýmto osobnostiam však vytvoril umelé mená, aby – ako sám píše v doslove k románu *Svitanie na východe* – „nebolo pohoršenia, výčítiek.“ (Prídavok, 1928, s. 174). Mená takýchto postáv sa takmer vždy používajú v úradnej podobe, len zriedkavo (krstné meno) v hypokoristickej forme.

Pri dospelých osobách sa často využívajú obidva členy osobného mena, t. j. krstné meno aj priezvisko, napr. Tomáš Janiga, Vasil Starinskij, Ľudevít Liptay, Alexander Vajda, Juraj Podhradský, Jozef Chrástek, Karol Sitár, Štefan Remenár, Pavol Šuhajda, Ján Hrdlička, Martin Trojka, Krištof Hora, Matej Košík a i. Tieto mená plnia charakterizačnú funkciu iba v malej miere.

Niekedy sa postava pomenúva len priezviskom, pričom jej príslušnosť k vyššej spoločenskej vrstve sa vyjadruje slovom *pán* alebo slovom označujúcim jej spoločenské postavenie, povolanie, vojenskú hodnosť, titul a pod. (niekedy v kombinácii so slovom *pán*). Pomenovania typu *pán* + priezvisko prezrádzajú kladný vzťah autora k ich nositeľom (nepochybne s cieľom takýto vzťah k nim vytvoriť aj u čitateľov), ostatné „hovoria“ samy za seba (napr. o pôvode nositeľa) svojou jazykovo-pravopisnou podobou: *pán Zelenka, pán Straka, pán Meličko, pán Szirmay*, zo ženských mien *pani Javorková, pani Konôpková, inžinier Stanček, inžinier Petrik, pán staviteľ Tomáš, pán inžinier Jaroň, pán riaditeľ Hrabko, veliteľ miestnej posádky Isekutz, redaktor Gintner, plukovník Gárdonyi, plukovník Wagner, pplk .Beránek, major Halász, nadporučík Pataky, rotmajster Fenyves, kapitán Sajó, rotmajster Rónay, archivár Dessewffy, doktor Starin, doktor Mišovský, doktor Hladký, Dr. Zsigray, advokát dr. Bulissa, profesor Klačko, profesor Schermann, profesor Zemančík, profesor Hrabko, referent Zavrátíl, profesor Smolka. Výraznejšia miera autorovho kladného vzťahu k postavám sa prejavuje pri tých menách, v ktorých krstné meno funguje v hypokoristickej podobe: Ludo Thomka, Stano Skalka a i.*

Niektoré postavy autor pomenúva len holým priezviskom, pričom čitateľ charakterizačnú vlastnosť týchto priezvisk (v rôznej miere) vníma cez ich podobu: *Moskovits, Machaj, Harčár, Zimmermann, Vargan, Novotný, Rojko, Lehocký, Holan, Boros*, zo ženských *Hornýáková*. Postavy pomenované len krstným menom sú autorom hodnotené a čitateľovi ponúkané ako kladné: *Štefan*, zo ženských *Anička, Marta/Martuška, Amálka* (manželky).

Charakter mena typu *nomen – omen* má priezvisko *Antalko*, ktorým autor pomenoval krčmára (východoslovenské *antalek* = malý súdok). Zvukovú podobu maďarského priezviska *Sas* (maď. *sas* = orol) A. Prídavok využil na výstižný kalambúr, keď pri ňom uvádza, že treba „*trestať takýchto šašovských zlodejov*“.

Výraznú charakterizačnú funkciu A. Prídavok pripísal priezviskám, ktorých nositeľmi sú osoby inej než slovenskej národnosti. Tieto priezviská majú inojazyčný pôvod aj pravopisnú podobu v príslušnom jazyku. Napr. nositeľmi maďarských mien typu *Halász* (*halász* = rybár, autor dodal, že „*bol tuhým Maďarom*“), *Fenyves* (*fenyves* = smrečina), *Sajó* (*Sajó* = Slaná, rieka), *Zsigray* (*Zsigra* = Žehra, *zsigray* = žehriansky), *Rónay* (*Róna* = Rovné, *rónay* = rovníansky), *Szilvási* (*Szilvás* = Slivník, *szilvási* = slivnícky) a i. sú osoby reprezentujúce nepriateľské maďarské záujmy; mená *Isekutz, Schermann, Wagner, Reichstädter* prezrádzajú (bez výrazného negatívneho príznaku) nemecký pôvod; rovnako mená typu *Beránek, Zavrátíl, Chytil, Chrástek, Zelenka, Zemančík, Smolka* prezrádzajú čitateľovi český pôvod ich nositeľov. V tomto smere sa osobitne vynímajú pôvodne slovenské priezviská Maďarónov písané maďarským pravopisom, napr. *Vráblyovszky* (východoslovenské nárečové *vrabel* = vrabec; podľa autora otec Vráblyovszého je Slováč „z valala“), *Jaklov-*

szky (*Jaklovce*, obec), *Pataky* („*kedysi Potocký*“) a i., výrazne pripomínajúce časy násilnej maďarizácie vrátane pomadžarovania mien; blízko k tomuto typu je aj meno postavy *Zubaj Jánoš*, svojím jazykovým charakterom maďarské, ale foneticky zapísané slovenským pravopisom; naopak kladný príznak, familiárnosť, možno pripísať menám *Feri báči* a *Pišta báči*.

Nedospelé osoby v tejto kategórii postáv Prídavok zväčša pomenúva len krstnými menami v maznavej forme: *Jožko*, *Vierka*, *Klára/Klárka*, *Anča/Anička* a i.

3. 2. O niečo pestrejší obraz ako vyššie charakterizované mená postáv reprezentujúcich vyššie spoločenské vrstvy poskytujú v Prídavkovej prozaickej tvorbe mená postáv pochádzajúcich z ľudového, dedinského prostredia. Popri pomenúvacích postupoch odporovaných v tomto prostredí, odrážajúcich sociálnu i vekovú diferenciáciu dedinského obyvateľstva, spisovateľ tu použil aj vyššie spomenuté spôsoby pomenúvania literárnych postáv v dielach svojich realistických predchodcov.

Sociálne vyššie stojacim dospelým jedincom (gazdom, remeselníkom, predstaviteľom dedinskej samosprávy a pod.) autor zväčša dáva dvojčlenné mená v úradnej podobe, pričom niektoré pravdepodobne vybral z mien fungujúcich vo východoslovenskom prostredí, iné zrejme sám vytvoril, napr. *Štefan Baluch*, *Gregor Koperdan*, *Fedor Marcinko*, *Fedor Kušnir*, *Matej Kukura*, *Fedor Mladoň*, *Tobiáš Geľo*, *Blažej Rapoš*, *Adam Šurín*, *Jozef Kostrčka*, *Matúš Záruba*, *Jozef Hužva*, *Matej Machava*. Svojho otca Jozefa Prídavka A. Prídavok premenoval na *Jozefa Adamca* s údajom, že ide o „*slovensky zmýšľajúceho železničiara*“. V niekoľkých prípadoch krstné meno zastúpilo slovo *pán*: *pán Krušina*, *pán Kubala*, *pán Stražan*, *pán Foršt*.

Podstatne bližšie k modelom ľudového pomenúvania majú mená, v ktorých prvý člen je v hypokoristickej podobe: *Đuro Durný*, *Jožo Palenčár*, *Ondo Baďura*, *Juro Sekerák*, *Juro Hrabko*, *Džon Homa*.

Ženské postavy v tejto vrstve A. Prídavok pomenúva – v rámci určitej sociálnej a vekovej diferenciácie – buď dvojčlenným menom v úradnej podobe (*Irena Mladoňová*, *Eva Cabanová*), typom pani + úradné priezvisko (*pani Mladoňová*), alebo len úradným priezviskom (*Chovancová*, *Zárubová*, *Hrabková*, *Chmelková*).

Sociálne nižšie stojace osoby v dedinskom spoločenstve sa spravidla pomenúvajú iba priezviskom: *Tkáčik*, *Mačuga*, *Kaľavský*, *Melega*, *Kolesár*, *Snopko*, *Kalmár*, *Boľanovský*, *Hricko*, *Zadžura*, *Bugoš*, pričom priezviská sú niekedy bližšie charakterizované určujúcim výrazom: *starý Hanušin*, *starý Hrabko*, *čaptavý Chmelko*. Zriedkavo má postava iba krstné meno (*Ivan*).

Ženské postavy sa niekedy pomenúvajú oboma zložkami mena (*Borča Blaškova*, *Erža Bugoška*), častejšie však majú len krstné meno v hypokoristickej alebo úradnej podobe (*Katra/Katrena*, *Borča*, *Zuza*, *Hana*, *Hela/Helena*, *Haža*, *Mara*, *Margita*, *Barbora*), prípadne len priezvisko v živej domáckej podobe s určujúcim

výrazom (*vdova Holomáňka, krivá Hudáčka, tetka Svoreňka* i *tetka Zuzana Svoreňka*) alebo bez tohto výrazu (*Koperdanka, Kušnírka*).

Prvok hierarchizácie je prítomný aj v pomenovaní nedospelých osôb (mláďencov a dievok). Podobne ako pri dospelých osobách aj tu často fungujú dvojčlenné mená, pričom obe zložky sú v úradnej podobe (*Jozef Reichstädter, Peter Haluška, Milan Havran, Július Kochan, Martin Homola, Martin Matiaško, Štefan Repčák, Andrej Lopušný, Štefan Boňko, Peter Tumidaj, Peter Bramuška, Michal Hrabko, Martin Hrabko*), alebo krstné meno má domácku formu (*Ondriš Blaško, Janko Mýšík, Fero/Ferko Kubala, Vlado/Vladko Tomáš, Vinco Geľo, Samo/Samko Krivoš, Imro Šurín, Janko Kukura, Kubo Baluch, Juro Hrabko*). Občas sa využíva len priezvisko (*Gregorec, Srpoň, Dudáš, Sopko, Kovár*), alebo len krstné meno (v úradnej alebo hypokoristickej podobe): *Štefan, Ventko, Števko, Miško, Jano, Evka, Zuzka, Anča, Marka*.

3. 3. Spomínaný nesúlad medzi spôsobmi pomenovania ľudových postáv v Prídavkových prózach a zákonitosťami živého pomenovania osôb vyskytujúcimi sa v ľudovom (východoslovenskom) dedinskom prostredí možno vidieť jednak vo výbere mien z existujúceho inventára, jednak vo voľbe (tvorbe) podôb týchto mien a spôsobov ich fungovania v celkovom jazykovo-kompozičnom pláne Prídavkových prozaických prác.

V inventári krstných mien ľudových postáv v Prídavkových prózach popri takých, ktoré sa vo východoslovenskom dedinskom prostredí v zobrazovanom medzivojnovom období používali bežne, resp. boli pre toto prostredie charakteristické (napr. mená *Andrej, Peter, Fedor, Štefan, Mária, Zuzana, Margita, Helena* – pravdaže v úradnej alebo hypokoristickej podobe), možno nájsť aj mená v tomto prostredí využívané len zriedkavo, resp. výnimočne: *Martin, Matúš, Matej, Karol, Tobiáš, Blažej*, zo ženských *Eva/Evka*.

Podobne je to aj pri priezviskách. Z uvedeného súboru priezvisk fungujúcich v Prídavkových prózach svoj pôvod v zobrazovanom východoslovenskom prostredí majú len tie, na ktorých možno vidieť niektorý zo znakov (najmä hláskoslovných, slovotvorných, lexikálnych) jazykového systému východoslovenských nárečí, alebo ktoré boli v tomto prostredí rozšírené a známe. Takými sú napr. priezviská *Bramuška* (východoslovenské nárečové *bramuha* = mravec), *Marcinko* (je v ňom východoslovenská zmena *t* na *c*), *Papcun* (*papcun* = druh jedla, mrvenica), *Zadžura* (*džura* = diera), *Koperdan* (*koperdan* = nemanželské dieťa), *Tuleja* (*tulejka* = plechové puzdro na oslu), *Harčar* (*harčar* = hrnčiar), *Mačuga* (*mačuga* = odtrhnutý kus mokrej zeme s trávnikom), *Homa* (zmena *ch* na *h*), *Hricko, Kušnir, Tumidaj, Sopko, Palenčar, Onderko* a niektoré ďalšie. Väčšina ostatných priezvisk je utvorená podľa zákonitosti spisovnej slovenčiny alebo je všeobecne rozšírená aj v iných oblastiach Slovenska (napr. *Šurín, Kostrčka, Záruba, Machava, Haluška, Havran, Kochan, Homola, Matiaško, Lopušný, Hrabko, Blaško, Mýšík, Kubala*,

Geľo, Krivoš, Baluch, Gregorec, Srpoň, Dudáš, Kovár, Šuhajda, Konôpková, Mladoňová, Cabanová, Blašková a i.)

Spomedzi hypokoristických podôb krstných mien použitých v Prídavkových prózach východoslovenský pôvod možno pripísať podobám *Eštok/Pišta* (Štefan), *Ondo* (Ondrej), zo ženských mien podobám *Erža* (Alžbeta) a *Hanča/Haňča*. Sem zaraďujeme aj meno *Džon* (*Homa*), predstavujúce výsledok „zamerikanizovania“ pôvodnej podoby *Ján* (*Jaňo/Janko*) počas pobytu jeho nositeľa v Amerike (hoci sa autor o tom nezmieňuje).

Oveľa častejšie sa tu však vyskytujú podoby známe v strednej, a teda aj spisovnej slovenčine: *Jano* (v oblasti východoslovenských nárečí sa využívali a dodnes sa využívajú podoby *Jaňo/Janko*), *Fero* (*Ferko*), *Jožo/Jožko* (*Ďoďo/Ďoďko*), *Juro/Jurko* (*Ďuro/Ďurko*, prípadne *Dzuro/Dzura*), *Miško* (*Mižo/Miško*), *Anča/Anička* (*Hanča/Haňička*), *Katra/Katrena* (*Katka/Katuša*), *Zuza* (*Zuska*), *Hana* (*Haňa*), *Hela* (*Heľena*), *Mara* (*Marča*).

Výrazne „nevýchodoslovenský“ v Prídavkových prózach je značne frekventovane využívaný typ mien zakončených na -ovie, napríklad *Miško Košíkovie*, *Miško Krušinovie*, *Ondriš Blaškovie*, *Tóno Adamcovie*, *Imro Šurínovie*, *Kubo Baluchovie*, *Fedor Marcinkovie*, *Hanča Papcunovie*, *Boňkovie mládenec*, *Kukurovie sluha*, *Janigovie dom*, *Bugošovie dom*, *Marcinkovie mládenci*, *Stražanovie rodine* a i. Ekvivalentom tohto pomenúvacieho modelu v zobrazovanom východoslovenskom (šarišskom) prostredí je typ na -ov/-uf, takže pri dôslednom uplatnení realistickej metódy pri zobrazení prostredia, v ktorom sa odohráva dej a pohybujú sa literárne postavy, by uvedené mená mali mať podobu *Miško Košíkov/Košikuf*, *Boňkov/Boňkuf mládenec* atď. Na jednom mieste v románe *Lámané drieky* ho zachytil aj Prídavok: „I Hrabkov Michal sa tak strojí...“

Podobný literárny, tradičný (stredoslovenský) ráz majú aj spojenia typu *u Stražanov*, *do Blatniakov*, *u Kubalov*, *do Sekerákov*, *do Papcunov*, *do Mudríkov*, *do Borosov* a i. V opisovanom prostredí v čase Prídavkových literárnych aktivít fungovali (a dodnes fungujú) spojenia, v ktorých priezvisko je v singulárnej forme: *u Stražana*, *do Blatniaka*... Svedčí o tom aj sám Prídavok, keď v románe *Lámané drieky* dal jednej krčme meno „*U Antalka*“.

Len výnimočne sa v Prídavkových prózach stretávame s východoslovenským vokatívnym tvarom krstného mena: „*Mižu – volal jeden*...“. Častejšie sú prípady, keď vokatívny tvar je zastúpený – tak ako je to v spisovnom jazyku – tvarom nominatívu: „*Jano, ty by si mohol*...“, „*Andrej, čo to máš?*“ a i.

Uvedené odlišnosti medzi menami ľudových postáv v Prídavkových prózach a zákonitosťami živého pomenúvania osôb v prostredí, v ktorom sa tieto postavy pohybujú, považujeme za výsledok vplyvu literárnych vzorov a pôsobenia literárnej tradície .

4. Z našej charakteristiky tvorby a fungovania mien literárnych postáv v prózach Antona Prídavka vidieť, že tento autor – po celý svoj aktívny literárny život spätý s východoslovenským prostredím – vytrvalo hľadal také spôsoby práce s nimi, ktoré by mu umožnili v čo najoptimálnejšej miere začleniť tieto postavy do celkového jazykovo-kompozičného plánu jeho próz. Pri spracovaní celkom novej látky, novej spoločenskej situácie v prostredí dovtedy literárne spracovanom len v malej miere bol vlastne prvolezcom a nie všetky riešenia, ktoré použil, viedli k očakávanému úspechu. I toto jeho úsilie je však presvedčivým svedectvom o zložitosti literárneho vývinu u nás v medzivojnovom období, osobitne na východnom Slovensku. I ono – tak ako celá jeho literárna tvorba – je teda dôležitým dokumentom, ku ktorému sa treba vracieť.

Literatúra

- BARTKO, L.: Integrované snahy Antona Prídavka v medzivojnovom období. In: *Východné Slovensko v literárnych dejinách. (Materiály z vedeckej konferencie o účasti východného Slovenska v dejinách slovenskej literatúry z 28. – 29. 9. 1970, ktorá sa konala k 100. výročiu vydania almanachu Napred.)* Red. M. Eliáš. Martin, Matica slovenská 1971, s. 87 – 94.
- BARTKO, L.: Mená postáv v literárnom diele G. K. Zechentera-Laskomerského. In: *G. K. Zechenter-Laskomerský. Život a dielo. 1824 – 1908. Zborník materiálov z vedeckej konferencie v Brezne 6. – 7. decembra 1974.* Red. L. Bartko. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1977, s. 151 – 158.
- BARTKO, L.: Mená literárnych postáv v prózach Ľudovíta Kubániho. In: *Slovenská reč*, 48, 1983, s. 76 – 84.
- BARTKO, L.: Anton Prídavok a jazyková kultúra na Slovensku. In: *Kultúra slova*, 29, 1995, s. 205 – 209.
- BARTKO, L.: K poetike mien literárnych postáv z hľadiska teórie prekladu. In: *Preklad a tlmočenie. 2. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie v dňoch 20. a 21. júna 2000 v Banskej Bystrici.* Banská Bystrica, Filologická fakulta Univerzity Mateja Bela, Katedra slovakistiky FiF UMB 2000, s. 133 – 147.
- BARTKO, L.: O účasti Matice slovenskej na založení a počiatočnom obsahovom zameraní Slovenskej reči. In: *Slovenská reč. 1932 – 2002. Vedecká konferencia. Bibliografia.* Ed. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 2003, s. 35 – 43.
- BUFFA, F.: K charakteristike vlastných mien v Kukučínových drobných prózach. In: *Jazykovedné štúdie. 5. K jazyku a dielu Martina Kukučina.* Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1960, s. 29 – 39.
- HABOVŠTIK, A.: Vlastné mená vo Hviezdoslavovej epike. In: *Slovenská literatúra*, 29, 1982, s. 135 – 149.
- HABOVŠTIK, A.: Osobné mená vo Hviezdoslavovej epike. In: *VIII. slovenská onomastická konferencia. Banská Bystrica – Prešov (Dedinky) 2. – 6. júna 1980. Zborník materiálov.* Zostavil M. Majtán. Prešov, Pedagogická fakulta v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach 1983, s. 339 – 344.
- HORÁK, G.: Charakterizačné vlastné mená v prekladoch Chevallierovho románu *Clochemerle*. In: *Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. 12. Zv. 3. Slavistika.* Red. M. Blicha a M. Majtán. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1976, s. 287 – 290.
- HRABÁK, J.: K morfológii súčasnej prózy. Brno, Nakladatelství Blok 1969.
- JAKUBÍKOVÁ, G.: Motivácia vlastných mien ako signál pre charakteristiku postáv v próze Milana Zelinku. In: *VIII. slovenská onomastická konferencia. Banská Bystrica – Prešov (Dedinky) 2. – 6. júna 1980. Zborník materiálov.* Zostavil M. Majtán. Prešov, Pedagogická fakulta v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach 1983, s. 363 – 368.
- JENČÍKOVÁ, E.: Vlastné mená ako aktívny činiteľ v tvorbe Vincenta Šikulu. In: *VIII. slovenská onomastická konferencia. Banská Bystrica – Prešov (Dedinky) 2. – 6. júna 1980. Zborník materiálov.* Zostavil M. Majtán. Prešov, Pedagogická fakulta v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach 1983, s. 352 – 356.

- JURČO, J.: Funkcia vlastného mena pri výstavbe fábuly a sujetu v románe Jána Bodeneka Zapálené srdce. In: VIII. slovenská onomastická konferencia. Banská Bystrica – Prešov (Dedinky) 2. – 6. júna 1980. Zborník materiálov. Zostavil M. Majtán. Prešov, Pedagogická fakulta v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach 1983, s. 345 – 351.
- MAJTÁN, M.: Prezývky v literárnom diele Boženy Slančíkovej Timravy. In: Slovenská reč, 36, 1971, s. 305 – 312.
- MAJTÁN, M.: Ľudové pomenúvanie osôb v diele Boženy Slančíkovej Timravy. In: Zborník materiálov z III. slovenskej onomastickej konferencie v Banskej Bystrici 4. – 6. XI. 1970. Red. V. Blanár. Banská Bystrica, Pedagogická fakulta 1972a, s. 170 – 181.
- MAJTÁN, M.: Mená literárnych postáv a satira Jána Chalupku. In: Slovenská reč, 37, 1972b, s. 290 – 293.
- MAJTÁN, M.: Krstné mená postáv v literárnom diele Boženy Slančíkovej Timravy. In: Jazykovedné štúdie. 12. Peciarov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1974, s. 247 – 254.
- MAJTÁN, M.: Zdroje, tvorenie a spoločenské pôsobenie literárnych vlastných mien. In: Slovenská reč, 48, 1983, s. 71 – 75.
- PALKOVIČ, K.: Slovanské mená osôb u Jána Hollého. In: Kultúra slova, 4, 1970, s. 108 – 111.
- PALKOVIČ, K.: Antické vlastné mená v prekladoch Jána Hollého. In: VIII. slovenská onomastická konferencia. Banská Bystrica – Prešov (Dedinky) 2. – 6. júna 1980. Zborník materiálov. Zostavil M. Majtán. Prešov, Pedagogická fakulta v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach 1983, s. 369 – 374.
- PRÍDAVOK, A.: Svitanie na východe. Bratislava, Slovenská liga 1928. 175 s.
- PRÍDAVOK, A.: Lámané drieky. 2. vyd. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1971. 188 s.
- RUŽIČKA, J.: Jazykový rozbor Kubániho poviedky Mendík. In: Slovenská reč, 28, 1963, s. 129 – 143.
- Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990). 4. M – Q. Red. A. Maťovčík. Martin: Matica slovenská 1990. 568 s. + 40 s. obrazová príloha.
- STANISLAVOVÁ, Z.: Funkcia pomenovania postáv v autorskej rozprávke Ľubomíra Feldeka. In: VIII. slovenská onomastická konferencia. Banská Bystrica – Prešov (Dedinky) 2. – 6. júna 1980. Zborník materiálov. Zostavil M. Majtán. Prešov, Pedagogická fakulta v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach 1983, s. 357 – 362.
- ŽEMBEROVÁ, V.: Znakovosť mena literárnej postavy. In: Slovenský jazyk a literatúra v škole, 1999/2000, č. 7 – 8, s. 226 – 230.

Rudolf Kuchar

SLOVO NE(Z)DOBIZEŇ V HISTORICKOM VÝVINE SLOVENČINY A V SLOVANSKOM KONTEXTE

KUCHAR, R.: The Word *ne(z)dobizeň* in the historic development of Slovak Language and in the Slavonic context. *Slovenská reč*, 70, 2005, No. 1 – 2, pp. 26 – 30. (Bratislava)

The author traces back origin of words *nedobizeň* and *nezdobizeň* created with suffix *-izeň*, which is one of the old types of word formation not only in Slovak language, but in the relative languages too. He comes to the conclusion that the words *nezdobizeň*, *nezdoba* were in the past commonly used by educated people as well as in colloquial use and in dialects. The word *nedobizeň* (without *z*) has apparently its roots in dialects.

V rozvinutom a modernom súčasnom slovenskom jazyku bohatom na pestrú slovnú zásobu sa neraz stretneme aj s prekvapujúcimi výrazovými prostriedkami. Do okruhu takýchto slov patria dnes nie veľmi často používané a početne zastúpené lexémy so slovotvornou príponou *-izeň*. V jednej z dôležitých kodifikačných príručiek slovenčiny v *Krátkom slovníku slovenského jazyka* (1987, s. 229, resp. 237; 1997, s. 363, resp. 377; 2003, s. 379, resp. 394; ďalej KSSJ) sa uvádzajú výrazy *nedobizeň* a *nezdoba* s významom „vystráhanie, samopaš, nezbeda, lapajstvo“. O niečo skôr ich zaznačil *Slovník slovenského jazyka* (zv. 2, s. 318 a 372; ďalej SSJ). V tomto slovníku sa uvádza výraz *nedobizeň* ako slovo expresívne. Pretože uvedené lexémy sú dnes sémanticky identické so slovom *nezbeda*, zaujíma nás popri sémantickej viac ich stránka vonkajšia, formálna. Z formálneho hľadiska sa zameriame na starobylú sémantickú blízkosť základov *nezdob-* a *nezbed-* a priblížime si aj ich slovotvornú príponu *-izeň* alebo *-a*. V príspevku si všimneme aj okruh ich použitia.

Dnešnému používateľovi slovenského jazyka je slovo *ne(z)dobizeň* svojou podobou azda trochu vzdialené. Nie div, že viacerým používateľom je jeho význam nejasný. Chýba v ňom totiž prvok motivovanosti. Jazykovo bližšia používateľovi je skôr podoba slova *nezdoba* s totožným významom „samopaš, samopašné kúsky, lapajstvo, neplecha, nezbeda, pestvo“ (KSSJ – 1997, s. 377; 2003, s. 394), ktorá je v konkurenčnom a súčasne synonymnom vzťahu so slovom *nezbeda*.

V slovenčine je oddávna známy typ tvorenia slov s príponou na *-izeň*, *-izna*, resp. *-ina*, ktorý sa vyskytuje aj v iných príbuzných jazykoch. „Suffix *-izna* je obmena základného *-ina*, porovnaj *-na* : *-sna* : *-zna*, *-nb* : *-snb*, *-znb*.“ – Takto sa chápe pôvod a existencia iných jeho variantov v práci *Słownik prasłowiański*, zv. 1, s. 124. V staršom jazykovom materiáli slovenskej proveniencie sa s takýmto spôsobom tvorenia odvodených slov bežne stretneme predovšetkým v terminologickej oblasti. Staršia slovenská právna terminológia predpisovného obdobia uplatnila všetky tri uvedené sufixy. V spracovaní *HSSJ* ich môžeme nájsť pri heslách nasledujúcich

právných termínov: *babizna* (1, s. 104), *dedovizeň*, *dedovizna*, *dedizna* (1, s. 239), *hotovina*, *hotovizeň*, *hotovizna* (1, s. 437), *materizna* (2, s. 270), *otcovizeň*, *otčizeň*, *otčizna*, *otizeň*, *otnina* (3, s. 420) už od 15. storočia až do konca 18. storočia (porov. ich spracovanie v *HSSJ*). Zaujímavý je však ich výskyt aj v bežnej, neterminologickej slovnej zásobe.

Jedným z takýchto neterminologických výrazov so slovotvornou príponou *-izeň* je spomenuté staré slovenské slovo *nezdobizeň* s variantom *nedobizeň* s významom „nezbednosť, neprístojnosť, pestvo.“ Prvý jeho výskyt je v *Žilinskej knihe* (ďalej ŽK). V zápise právneho úkonu z roku 1561 nachodíme takýto kontext: (*Fabian*) *zrussyl gest ffreunk jarmarczny nezdobyzen czyne* ŽK 1561. O storočie neskôr sa dokladá v písomnosti z Trenčína: *welika nezdobizen se robila w hore TRENČÍN* 1659 (*HSSJ*, zv. 1, s. 588 – 589). Z neskoršieho (18. stor.) sa dokladá aj podoba *nezdoba*: (*majerník*) *potom nas, cželadku wssecku, bil, honil a nezdobu robil* HRÁDOK 1715; *nezdoby a shony nerobte* RPM 1795 (*ibid.*, s. 588).

Slovenčina má aj viacero iných variantov a synonymných výrazov označujúcich nezbednosť, neprístojnosť. Okrem uvedených lexém (*nezdobizeň*, *nezdoba*) tento význam sa zaznamenáva napríklad aj v slovách *neplecha*, *nezbeda*, *pestvo* a iné (porov. *SSS*, 1995).

Pozrime sa ešte, ako fungovalo uvedené slovo v češtine. Čeština 19. storočia je bohatá a dôsledne zachytená v Kottovom slovníku. Pre skúmanú lexému *nezbeda* sa v tomto lexikografickom diele (porov. 1880, zv. 2, s. 163) uvádza popri *nezdoba* celé slovotvorné hniezdo: *nezbeda, nezbediti, nezbedně, nezbednice, nezbedník, nezbednosť, nezbedný* : *nezdoba, nezdobiti, nezdobník, nezdobnosť, nezdobný*. Ako vidíme, neuvádzajú sa tu slová *nedobizeň* ani *nezdobizeň*. Autor čerpá uvedené lexémy z Palkovičovho a Jungmannovho slovníka. Pri niektorých z uvedených výrazov autor totiž pripomína, že materiál je zo Slovenska. V Palkovičovom slovníku sa popri *nezbeda, nezdoba* vyskytuje aj podoba *nedobizeň* (Plk, zv. 1, s. 1104 s kvalifikátorom *sl.* = slovenský alebo zo Slovenska).

Pomerne dobrú informáciu o predpokladanom širšom zázemí tohto slova a jeho začlenení do slovníka bernolákovského obdobia nám poskytuje až Bernolákov Slovník, resp. o niečo neskôr aj spomenuté slovníkové dielo J. Palkoviča (1821). V diele A. Bernoláka (zv. 2, s. 1739 – 1740) sa rozširuje počet odvodenín od uvedeného základu (*nezdob-*: popri *nezdoba* sú tu *nezdobeň, nezdobiť, nezdobní, nezdobňica, nezdobník* a *nezdobnosť*). A. Bernolák v Slovári výrazy *nedobizeň* a *neplecha* neuvádza. Slovu *nezdoba* s jeho odvodeninami v uvedenom čase konkurujú synonymné výrazy *nezbeda, nezbedník...* (*ibid.*, s. 1739).

Vráťme sa však k východiskovému slovu *nezdobizeň*, ktoré sa ani v jednom z troch vydaní *KSSJ* (1987, 1997 a 2003) neuvádza. V *HSSJ* (zv. 2, s. 495) sa lexikálna jednotka *nedobizeň* exemplifikuje a uvádza kontextmi z polovice 17. a konca

18. storočia: *ponewacs se welikye niedobiznye robia* LIPTOV 1663; *všelika nedobizeň a neslušne gednani se zabraňuje* S. TEPLICE 1799. Zo zaznačených variantov *nezdobizeň* : *nedobizeň* by sme chceli upozorniť na akúsi akoby umelo utvorenú variantnosť základov v podobe *ne-zdob-* a *ne-0dob-* skúmaného slova (*ne(z)dobizeň*), ktorá sa nemohla uplatniť a fungovať pri slove *nezdoba*. Z toho možno usudzovať, že pri *nedobizeň* ide azda o novší tvar. Oporu na takéto konštatovanie nachádzame aj v dokladoch, ktoré sú zo 17. až konca 18. storočia. Tento jav, vzhľadom na etymologický pôvod uvedeného lexikalizmu, sa ukazuje ako nesystémový. Pôvod skúmaného slova by sme mohli dať do súvislosti s psl. *сѣ- доб- ѣнѣ*, z ktorého je slovo *zdobný*. Jeho význam V. Machek (Machek, s. 713) vykladá ako „dobrou podobu mající (*сѣ – *su* dobrý, dobré, -doba > podoba). V našom prípade by sme parafrázovali uvedené psl. ako „nedobrou podobu majúci, nevhodne sa správajúci, nedobrou pohodu, nepokoj vytvárajúci.“ Slová s uvedeným základom podľa V. Machka sú doložené v slovenčine, poľštine, hornej lužičtine, ukrajinčine a ruštine. Nevyskytujú sa v češtine. Môžeme preto predpokladať, že v slovenčine ide o domáci výrazový prostriedok. Nasvedčuje tomu napokon aj existencia podoby *nedobizeň*, s ktorou sa v češtine nestretáme. Už vyššie sme naznačili sémantickú spojitosť slov *nezdobizeň*, *nezdoba* s výrazom *nezbeda*. Uvedené slovo podľa Machka (1968, s. 398) súvisí s *ne- сѣ- бѣд –ѣнѣ*, pričom *бѣд-* pokladá za príbuzné s nemeckým *binden* „viazať, pútať“; teda pôvodne „nespútateľný“. Pri obidvoch slovách, resp. základoch *nezdoba* a *nezbed-* vidíme analogický jazykový postup ako pri slovách *debnár* a *bednár*, resp. *bodnár*, *bognár*; ktorých vznik bol reakciou na preberanie českého výrazu *bednár*. Nie menej zaujímavou v tejto súvislosti je aj skutočnosť, s ktorou sa často stretáme v písomnostiach slovenskej proveniencie z predpisovného obdobia, že v exemplifikácii hesla *nezbeda* v *HSSJ* (zv. 2, s. 588) je kontext, v ktorom je zaznačenie dvoch po sebe idúcich blízkoznačných slov oddelených spojku *a*. Bol to bežný spôsob pisárov vysvetliť istú, obyčajne cudziu alebo neznámu lexému (porov. Doruľa). Takýmto prípadom je kontext: *usilowali sa králi nezbedu a nezdobu túto wimécti* BPr 1787, v ktorom sa české slovo vysvetľuje domácim slovenským. Pripomeňme si ešte, že v češtine je dnes známe slovo *nezdoba* ako femininum i maskulínium (porov. PřSljč, zv. 3, s. 567 – 568). Výskyt lexikálnej jednotky, konkrétne ide napríklad o slovo *nezdoba* (v žen. rode s významom „nezbednosť, neplecha“ a v muž. rode s významom „nezbeda, nezbedník“), s uvedeným základom v súčasnej češtine chápeme preto ako starší import zo slovenského jazykového prostredia. Ved’ naostatok obidva uvedené významy sú dobre známe aj v slovenských nárečiach. V kartotéke *Slovníka slovenských nářečí*¹ zisťujeme viaceré výrazy na *nezdob-*, ktoré pokrývajú celkovo západné, stredné i východné Slovensko. Nami sledovaný lexikálno-sémantický jav

¹ Kartotéka je uložená v nárečovom oddelení Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislave.

sme našli v tejto kartotéke len v dvoch prípadoch, a to: Choci (chod si) domou robid' neždobizeň. (Bodorová, Turiec), Aj d'ioŭke stváraŭi neždobizeň. (Králiky, o. B. Bystrica).

Podstatne viac dokladov z nárečí tu zisťujeme na lexému *nezdoba*, ktorou sa označuje v mužskom rode „nezbedný človek, lapaj, nezbedník“, no v ženskom rode aj „zlá, neporiadna, nezbedná žena“ a dokonca aj „špina, neporiadok“: Maŭa tri chuapcú, také nezdobí. (= nezbedný chalan², Záhorská Bystrica, o. Bratislava); Dze-ci robjá nezdobu. Nezdobi nosili do izbi, ket pršaŭo. (= špina, Brodské); Nezdoba ničemnuá, nedá pokoja! (= zlá žena, Kuchyňa, o. Malacky); Ale, to je len taká nezdoba nepodarená. (= nezbedník, lapaj, H. Bzince pod Javorinou); Zbožje už nebolo pekné, lebo zešla aj šelijaká nezdoba,... (Šípkové, o. Piešťany); Robí šadze nezdobu. (Bzince pod Javorinou, o. Trenčín); Také dzeci robá dicki v dome neždobu. (Ľ. Rizner, Bošácky slovník); Biŭo tam fšelijakej nezdobí. (= špina, Stráže n. Myjavou); Vižeňjem ŕa, ag budeš robid' neždobu. (Turiec); Zme tam robil' nezdobu. (Drienovo, o. Krupina); Iba tá neždoba mu xod'í po rozume. (Kokava n. Rimavicou, o. R. Sobota). Z Novohradu máme iba kusú informáciu: nezdoba = krik, neporiadok Lukáčovce, N(ovohrad?).

Ako vidieť z uvedeného dokladového materiálu, pri lexéme *nezdoba* jazyk nárečí rozvíjal významovú stavbu tohto slova ďalej, čo je pre tento živý jazykový organizmus typické. Je navyše zaujímavé, že z polohy substantív a adjektív sa v nárečiach základ *nezdob-* prenáša aj do adverbia *nezdobačky* s významom „nepozorovane, nebadane, nenazdajky“. Pozorovať to môžeme v nasledujúcich dokladoch, no iba z východného Slovenska: Prišol ku mne ot herbeta a zakril mi oči nezdobački (= znenazdajky, Spišský Štvrtok, o. Levoča); Tag neždobački prišol,... (Dlhá Lúka, o. Bardejov); Tak neždobački nam prišli hosiňare (Torysa, o. Prešov); A vun prišol neždobački a tresk mu po lopove (= nebadane, nespozorovane, Hatalov, juž. Zemplín). Jednoslovné (nie vetné) doklady sú aj z obcí Fintice, Sokol', Richvald, o. Bardejov. Adjektívny tvar *nezdobný* s významom „dotieravý“, sa dokladá v uvedenej kartotéke iba raz: Neždobné sú muxi. (Prievidza a okolie).

V staršom období vývinu slovenského jazyka výrazy *nezdobizeň*, *nedobizeň*, *nezdoba* sa bežne používali v komunikácii. Poznali ich vzdelanci, no fungovali aj v bežnom hovorenom prejave v nárečiach. Práve na pôde nárečí, myslíme si, sa mohla utvoriť podoba *nedobizeň*, ktorú máme doloženú zo starších písomností. Z nárečí sa uvedená forma prostredníctvom literatúry začleňuje ako expresívne slovo do slovnej zásoby slovenského spisovného jazyka. Takto sa hodnotí v *Slovníku slovenského jazyka* (1960, zv. 2, s. 318), pričom sa dokladá aj synonymum *nezdoba*

² Pri uvádzaní dokladov zachovali sme poznámku respondentov k významu slova, ktorú uvádzajú, aby sme zvýšili ich dokumentačnú silu.

(femininum) a slovesný tvar *nezdobiť* (ibid., zv. 2, s. 372). Podoba *nedobizeň* a *nezdoba* je zachovaná aj v kodifikačnej príručke *Pravidiel slovenského pravopisu* (1991, s. 261 a 266; 2000, s. 285 a 290). V prípade uvedených slov, so zreteľom na ich pomerne malú frekventovanosť a najmä významovú nepriezračnosť by sme mohli uvažovať o tom, že by sa označovali v slovníkoch ako historizmy. Skúmané slová s odkazom (aj významom) na „samopaš“ (SSS, s. 631³) sa vyskytujú aj v ďalšej dôležitej kodifikačnej práci, v *Synonymickom slovníku slovenčiny* (1995, s. 316 a 353), ktorý nebol stredobodom nášho podrobnejšieho záujmu.

LITERATÚRA

- BERNOLÁK, A.: Slowár Slowenski-Česko-Ňemecko-Latínsko-Uherski. Budín 1825 – 1827.
- DORULA, J.: O jazyku administratívno-právnych písomností obdobia predberňolákovského. In: *Slavica Slovaca*, 3, 1968, s. 333 – 352.
- Historický slovník slovenského jazyka. Zv. 2. Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1992. 616 s.
- JUNGMANN, J.: Slownjk česko-ňemecký. Praha 1836. 1032 s.
- KAČALA, J. et al.: Pravidlá slovenského jazyka. Bratislava, Veda 1991. 536 s.
- KÁLAL, K. – KÁLAL, M.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. B. Bystrica, Tlačou Slovenskej Grafie v B. Bystrici 1923. 1012 s.
- Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala, M. Pisárčiková et al. Bratislava, Veda 1987. 592 s.; 2003. 988 s.
- KOTT, F.: Česko-ňemecký slovník zvlášť grammaticko-fraseologický. Zv. 2. Praha, Tiskem a nákladem Knihtiskárny Františka Šimáčka 1880. 1269 s.
- KUCHAR, R.: Zo staršej slovenskej a poľskej právnej terminológie v širšom slovanskom kontexte. In: XII. medzinárodný zjazd slavistov v Krakove. Príspevky slovenských slavistov. Bratislava, Slovenský komitét slavistov, Slavistický kabinet SAV 1998, s. 102 – 103.
- KUCHAR, R.: Žilinská právna kniha (zápisy právnych úkonov žilinských mešťanov). Žilina, Knižné centrum 2001. 103 s. (ŽK)
- MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. Praha, Academia 1968. 868 s. (10 obr.)
- ONDREJOVIČ, S. et al.: Pravidlá slovenského pravopisu. Bratislava, Veda 2000. 592 s.
- PALKOVIČ, J.: Böhmisch-deutsch-lateinisch Wörterbuch, mit Beyfügung der den Slowaken und Mähren eigenen Ausdrücke... vom Georg Palkowitsch. Zv. 2. Pressburg 1821. (Plk)
- Příruční slovník jazyka českého. Zv. 3. Praha 1938 – 1940. (PřSljč)
- Slovník prasłowiański. Zv. 1. Red. Fr. Sławski et al. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, Zakład narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo PAN 1974. 486 s.
- Slovník slovenského jazyka. Zv. 2. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1960. (SSJ)
- Synonymický slovník slovenčiny. M. Pisárčiková et al. Bratislava, Veda 1995. 998 s. (SSS)

---

³Tu nachodíme pestrosť významovej zhody a významovej blízkosti ďalších slov a slov súvisiacich s našou problematikou.

Andrea Osadská

LEXIKÁLNE SLOVAKIZMY V DIELE MARTINA LAUČEKA ZLATÁ BAŇE

OSADSKÁ, A.: Slovak Lexical Items in the Work of Martin Lauček Gold Mine. Slovenská reč, 70, 2005, No. 1 – 2, pp. 31 – 37. (Bratislava)

The following study is oriented to the lexical items from the mining problematic being made to sound Slovak in the text "Zlata Baně" written by Martin Lauček. The selected groups of the most frequent lexical items were chosen from this text, we analysed how they were changed in order to sound Slovak. We made a comparison of the meaning and forms of items the text of M. Lauček, with the same sounded items in the following dictionaries: Bernolák's "Slowár", Historical dictionary of Slovak language, Czech-German dictionary J. Jungmann, Czech-German dictionary by F. S. Kott, Czech-German-Latin dictionary J. Palkovič and Czech-Slovak dictionary. Lexical items in the Lauček's work "Zlata Baně" enriched the development of the Slovak and Czech lexis.

Slovenčina zaznamenala v jednotlivých obdobiach svojho vývinu množstvo zmien vo fonologickej, morfolologickej, lexikálnej i syntaktickej rovine. Vývinové zmeny možno najlepšie postrehnúť v lexike jazyka. Práve lexikálna rovina najdynamickejšie odzrkadľuje aj príčiny zmien v jazyku. V slovnej zásobe slovenčiny sa rozmanitým spôsobom odzrkadľujú kontakty a interferencie s inými jazykmi.

Latinčina bola jazykom vyšších spoločenských vrstiev a pre jednoduchý popolitý ľud bola nezrozumiteľná. Práve preto používali Slováci češtinu ako praktický dorozumievací prostriedok. Čeština bola vtedy vypracovaným spisovným jazykom, ktorý prenikol na Slovensko. V 16. storočí sa začínajú formovať predpisovné kultúrne jazykové útvary, ktoré vznikali na slovenskom území na základe domáceho kultúrneho hovorového úzu a domácich nárečí. Tie nadväzujú vo väčšej či menšej miere na spisovnú češtinu. Čeština nebola kultúrnym jazykom, ale nahrádzala spisovný jazyk na Slovensku. „V oblasti náboženskej literatúry bola jazyková situácia zložitejšia ako v iných oblastiach. Prevláda názor, že tento stav vyplýval z konfesijnálneho delenia Slovákov predovšetkým na dve hlavné skupiny, na evanjelikov a katolíkov. Táto okolnosť vplývala aj na odlišný vývin jazyka. Evanjelici inklinovali skôr k češtine, kým katolíci mali tendenciu presadzovať skôr slovenčinu“. (Skladaná, 1998, s. 158). Češtinu si Slováci najmä pre jej zrozumiteľnosť mohli rozmanitým spôsobom poslovenčovať. „Aj keď najstaršie české texty napísali študenti, ktorí študovali na pražskej univerzite a naučili sa dobre po česky, nájdeme v nich aj slovakizmy. V týchto slovakizmoch sa odráža určitým spôsobom slovenská skutočnosť (miesto vzniku písomností, autorovo vzdelanie a pod). Nekládli sa presné hranice v miere slovakizovania češtiny. Až časom sama prax priniesla so sebou isté zákonitosti v spôsobe poslovenčovania češtiny.“ (Doruľa, 1977, s. 34 – 36). Postupne

vznikla na Slovensku dost' rozsiahla literatúra písaná po česky so stopami autorov slovenského pôvodu.

Jedným z autorov je aj evanjelický farár Martin Lauček, ktorý napísal zbierku banických modlitieb *Zlatá Baňa*. Martin Lauček bol predstaviteľom tolerančnej cirkevnej spisby. Pôvodom bol Slováč (pochádzal z Turčianskeho Svätého Martina) a svoje dielo *Zlatá Baňa* napísal v slovakizovanej češtine. Keďže bol evanjelický farár, možno predpokladať, že dobre ovládal češtinu. Podrobná jazyková analýza textu nám však poukázala na množstvo fonologických, morfológických i lexikálnych slovakizmov. Ich existenciu si možno vysvetliť tým, že pri písaní tohto diela robil M. Lauček chyby v slovakizovanej češtine.

V našej štúdií by sme sa chceli zamerať na lexiku a lexikálne slovakizmy v uvedenom diele. Prostredníctvom jazykového rozboru textu *Zlatej Bane* sa pokúsime na skupinách najfrekvencovanejších lexém porovnať lexikálne slovakizmy v texte s ich slovníkovým spracovaním v Bernolákovom Slovári, v Česko-nemecko-latinskom slovníku J. Palkoviča, v Česko-nemeckom slovníku Jozefa Jungmanna, v Česko-nemeckom slovníku Františka Štefana Kotta, v Historickom slovníku slovenského jazyka (ďalej HSSJ) aj v Slovníku slovenských nárečí (ďalej SSN) a v Česko-slovenskom slovníku. Súčasne sa pokúsime uviesť, do akej miery bol skúmaný text poslovenčený.

Z množstva lexikálnych slovakizmov *Zlatej Bane* sme vybrali tieto okruhy lexém:

1. 1.

baňa – důl

banský – horní, důlní

1. 2.

baník – horník – havíř – důlník

1. 1. baňa – důl

banský – horní, důlní

Základnú orientáciu v zložitej problematike nám umožnilo dielo V. Blanára *Zo slovenskej historickej lexikológie* a slovníkové spracovania uvedených lexém.

Lexémy *baňa – důl*; *banský – horní – důlní* sa dotýkajú baníckej témy. Celý text *Zlatej Bane* je venovaný baníkom a ich práci. Preto sú tieto lexémy používané najčastejšie. Martin Lauček používa na označenie pojmu *baňa* slovo *báně*: *aby wssech gegich srdce w takowauto Zlatau Báni do cela se obrátilo (Prípis); wchážeze dlé powolánj, do báně ku pracowánj (Giné wzdechnutj osobné před wcházenjm do Báně – Modlitba č. 34)*. V analyzovanom texte sa toto slovo vyskytuje veľmi často. Dokonca omnoho častejšie než slovo *důl*, ktoré by malo skôr označovať pojem *bane* v slovakizovanej češtine. Okrem slova *báně* používa Lauček v texte na označenie pojmu *baňa* aj slovo *handel*. Slová *handel* a *báně* sú dve pomenovania pre pojem

baňa: *mnohé chudé lidi wůkol bány a handlů pracujjcy (Pripis); aby handle a báňe od záhuby, skázy a sskody zachowati ráčil (Boh) (Předmluva).*

V Bernolákovom Slowári sa nachádza slovo *baňa* v prvotnom význame fodina metallorum, die Grube im Bergbaum, das Bergwerk – baňa v baníctve, banský závod. Druhý význam slova *baňa* je vrchol veže. Pri slove *důl* je v Bernolákovom Slowári odkaz na slovo dol, ktoré má tri významy. Prvý je jama, druhý baňa – fodina, tretí význam je nížina, dolná zem. Podobne adjektívum *banský* má význam týkajúci sa bane: *urbs montana: banské mesto*. Adjektívum *důlní* sa v Slowári nevyskytuje.

V Palkovičovom česko-nemecko-latinskom slovníku má slovo *báně* päť významov a je považované za slovakizmus. Prvý význam je obľá nádoba s úzkym hrdlom, druhý význam toboška – nádobka upletená zo slamy alebo prútia na vajcia a perie. Ďalší význam lexémy *báně* je holubník, dutina na vrchole veže – der Thurmknopf a ako posledný význam slova *báně* uvádza Palkovič *důl*, baňa. K nemu je prihniezdované adjektívum *banský* s odkazom na slovo *horní*, ktoré má tri významy: 1. horský; 2. banský; 3. vyšný. Slovo *důl* znamená šachta, baňa: *zlatý stříbrný důl*, ale označuje aj smer dole, nadol: *z důlu naň wzhledá*. Adjektívum *důlní* sa v Palkovičovom slovníku nevyskytuje.

V česko-nemeckom slovníku J. Jungmanna má slovo *báně* niekoľko významov. Prvý význam je obľá nádoba s úzkym hrdlom používaná na rôzne účely: *oleg wyčištěný do olegných baněk se dáwá*. Druhý význam je podobný – zakrivená nádoba, retorta, ktorá sa používa na destilovanie kvapalín: *polože do báně distillung*. Tretí význam je toboška – nádobka upletená zo slamy alebo prútia na vajcia a perie: *hawranůw a luňákůw při baňkách holubjch a při hnždách kuřjch bedliwost*. Ďalšie významy sú rovnaké ako v slovníku J. Palkoviča, a to: význam holubník a dutina na vrchole veže – *báně na wrchu wěže*. Jungmann uvádza aj niektoré odborné termíny: napr. v botanike slovo *báně* znamená tekvica, v architektúre má toto slovo význam kupola. Posledný význam označený ako slovakizmus je *báně* – *důl*, baňa: *zprávci hor přjchod oznámil, aby do naybližšj báně ge wedl*. K substantívu *báně* je prihniezdované adjektívum *banský* – *k bánjm, t. j. k dolům se wztahugcj, hornj: bánšký pjsař*. Slovo *důl* má tiež niekoľko významov. Základným významom lexémy *důl* v češtine a aj v slovníku J. Jungmanna je baňa, z ktorej sa dobýva kov, kde sa dobýva ruda: *w témž dole weliký kheň stříbrných rud byl*. Iné významy sú: 1. kanál na vedenie vody: *činj, gakoby w tom dole wody nebylo*; 2. jama: *a když w nj doljk, gámu udělali*. Jungmann uvádza tiež špeciálny medicínsky termín *důlek* – jamka, napr. medzi lopatkami, očná jamka, jamky v lícach. Substantívum *důl* má aj význam údolie, dolina: *až se hory doly rozléhaly* a smer nadol: *dolů skočiti*. Adjektívum *důlní* Jungmann neuvádza. V slovníku sa nachádza aj adjektívum *horní*. Jeho základný význam súvisí s horami: *slunce swé paprsky na wršiech hornich ukaza*. Jungmann uvádza aj botanické termíny, ktoré majú v názve adjektívum *horní*: *Hornj marulka*.

Ďalší význam adjektíva *horní* súvisí s baníctvom: *hornj djlo*: Bergwerk, horám ležena šachta, baňa: *zlatý, stříbrný důl*.

Aj Česko-nemecký slovník F. Š. Kotta uvádza pri substantíve *báně*, ktoré hodnotí ako slovakizmus, niekoľko významov. Prvý význam je baňka, banička – nádoba na rôzne použitie, napr. na olej, ocot a pod. Podobný viac špecifikovaný význam lexémy *báně* je baňka – nádoba na destilovanie. Ďalšie významy sú holubník, dutina na vrchole veže – *der Thurmknopf* a posledný význam je baňa. V tomto slovníku je aj substantívum *důl*. Jeho prvý význam je priekopa, kanál na vedenie vody, ale aj jama: *upadl v důl, kterýž kopal vám*. Medicínsky význam slova *důlek* je jamka, jamôčka napr. očná jamka, jamka na lícach. Ďalší význam je baňa: *důl zlatý, stříbrný*. Adjektívum *důlní* F. Š. Kott neuvádza, ale lexéma *horní* okrem iného pomenúva reálie súvisiace s baníctvom. Má tri významy: 1. horský, patriaci horám: *horní krkavec*; 2. banský: *horní právo*; 3. horný, vyšší: *Obersachsen – vyšné Sasko*.

HSSJ vysvetľuje substantívum *baňa* – miesto, jama obyč. pod povrchom zeme, kde sa dolujú rudy, banský závod: *on pro pilnu robotu v banach moich nemosz od robotnikov odgeti* LIPTOV 1546; *metalowe bane na kovy* KrP 1760. K slovu *baňa* je v HSSJ prihniedzované adjektívum *banský*: *(Turek) že by nerubal na banská mesta* FILAKOVO 1562; *trim banskim komoram zaplatili* VIEDENĚ 1702.

Na označenie bane je v HSSJ uvedené aj slovo *dol*, ktoré má štyri významy: 1. *dolina, údolie*: *duoly s wissnyu rolu* JAKLOVCE 1750; 2. jama: *hliboki dol pod insoho kopal* DŽ 1752; 3. baňa, šachta: *ruda nema se w dule neb yzme skladaty* MB 1759; 4. priekopa, kanál, zákop: *try roky Turek pewnost držel, než drewenj dolom wen wygiti musyl* WSt 18. st. Adjektívum *dolní, dolný* má význam nachádzajúci sa dolu, nižšie položený, spodný: *z dolnej strany dach na dome bude poprawat* N. Mesto n. V. 1678. (porov. HSSJ 1. zv., 1991).

V slovníku slovenských nárečí (ďalej SSN) môžeme nájsť lexémy *báňa, bání, bán* a homonymum *baňa*. Lexémy *bán, bání, báňa* patria do juhostredoslovenských nárečí a označujú rúbanisko s mladým porastom: *Nu šli zme do báníu na maľini* (JARABÁ BRE). Homonymum *baňa* je lexéma vyskytujúca sa na celom území Slovenska a označuje priestor pod zemou alebo na povrchu, kde sa ťaží uhlie, ruda, kameň: *Baňa na kemeň je pri hore*. (NÁVOJOVCE TOP); *Štrkové jami, dze sa vibírá štrk je bana* (BLATNÉ MOD). V juhotreňčianskych nárečiach označuje slovo *baňa* kôš na múku upletený zo slamy: *baňa* (BOŠÁCA TRČ). Lexéma *baňa* môže označovať: 1. sklenú alebo hlinenú nádobu, fľašu: *Mali zme plnú banu slivovice, ale sa nám jakosi vipariua*. (TURÁ LÚKA MYJ); 2. prútený alebo doštený holubník: *Janko si spravil z desák jennu banu pre holubi*. (VAĎOVCE MYJ); 3. okrúhlu striešku na štíte domu, halku: *baňa* (PAPRADNO TRČ); 4. vybitú dieru na ceste: *baňa* (ŠULÁ MK); 5. opuchlinu, hrču: *Kelú banu mám na hlave!* (V. ROVNÉ BYT). Substantívum *důl* a adjektívum *důlní* SSN neuvádza.

Česko-slovenský slovník má na označení pojmu baňa slovo *důl*. K nemu je prihniedzované prídavné meno *důlní*, ktoré má význam banský: *důlní kombajn*. Banský závod sa označoval slovom *hory*, neskôr *doly*. Dnes sa označuje slovom *doly*. Slovo *hory* pôsobí archaicky. V novodobej českej baníckej terminológii sa však stretávame s pomenovaniami ako *baňský úředník*, *inženýr*.

1. 2. baník – haviar – havíř – důlník

Ďalšou dvojicou pomerne často sa vyskytujúcou v texte Zlatej Bane sú lexémy *baník – haviar – havíř – důlník*. Najčastejšie používanou lexémou v baníckej terminológii je slovo *haviar*. Dá sa povedať, že táto lexéma sa skôr udomácnila v baníckej terminológii ako lexéma *baník*. Dôkazom toho je aj skutočnosť, že v starých baníckych oblastiach napr. Nižná Boca, Vyšná Boca, Dobšiná, Rožňava, Lučenec, a Hnúšťa používali najprv slovo *haviar*, kým slovo *baník* pokladali za novšie. M. Lauček vo svojom slovníku k Zlatej Bani vysvetľuje slovo *haviar* – *dělník banský, baník*. *Požehney wssecky Báně, hutě, hámry a handle násse a spolu s dělnjky a hawjry wukol nich pracujcými (Giná každodennj přjmluwa Modlitba č. 2)*. Túto lexému používa M. Lauček často, ale substantívum *baník* vôbec nepoužíva.

V Bernolákovom Slowári sa slovo *baník* nevyskytuje. Na označenie robotníka pracujúceho v bani Bernolák používa lexému *hawár*. Tá má dva významy: 1. *baník – havíř, horník, kowkop, kowta, kwert*; 2. odsúdenec v bani – *ad metalla damnatus*. Slovo *důlník* Bernolák neuvádza.

V Palkovičovom česko-nemecko-latinskom slovníku lexémy *baník* a *důlník* nie sú. Na označenie robotníka pracujúceho v bani uvádza substantíva *hawýř – der Bergmann* a *horník – der Bergmann, metallicus fossor*.

Česko-nemecký slovník J. Jungmanna substantívum *baník* vo význame človek pracujúci v bani neuvádza. Rovnako ako v Palkovičovom slovníku na toto pomenovanie je v slovníku J. Jungmanna substantívum *hawěř – havíř – dělnjk kowy dobywagjč, kowkop, hornjk: hawěři od hory se zdwihli*, ale aj slovo *horník – hawěř, rudnjk: hornjci na Gilowém wrchu kopagjce welikú hognost zlata nalezli*.

Takisto pomenúva človeka pracujúceho v bani aj F. Š. Kott v Česko-nemeckom slovníku. Pri slove *horník* však uvádza aj množstvo špeciálnych baníckych termínov, napr. *uhlokop, štolař, vrtač*. Lexémy *baník* a *důlník* v slovníku nie sú.

HSSJ vysvetľuje slovo *baník* – robotník v bani: *banikom na plessywske kopanj aneb robotu ŠTÍTNIK 1641; geden každý banyik aby w pondyelok do sweta na banyu nesyel OCHTINÁ 1697*. Na označenie banského robotníka sú v HSSJ aj tvary *baniaš, bañas*. Slovo *haviar* sa nachádza aj v HSSJ a má význam *baník: dluh který geden z hawieruw mu podluzen zostal MARTIN 1559; žijeme jako haviar v bani TOPOLEČIANKY 1595*. (porov. HSSJ 1. zv., 1991).

V SSN sú na označenie robotníka pracujúceho v bani dve lexémy *baník* a *haviar*. Homonymum *baník* označuje robotníka v bani: *Z Ostravi prišlo kopu baníkov*. (V. ROVNÉ BYT). K lexéme *baník* je prihniezdované adjektívum *banický*: *Svieteu iba baňicki kahan* (KOCIHA RS). Homonymum *baník* však označuje aj: 1. druh koláča s rozličnou náplňou: *kolački sé ňepekli jak teras. Ale sé pekl'i baňiki na kotri se daval'i bliuki* (KOŇUŠ SOB); 2. pečený zemiak: *baňik* (Sobrance); 3. jedlá huba hríb (Boletus) *baňik* (S. LUPČA BB). Lexéma *haviar* je v SSN uvedená ako homonymum a vyskytuje sa v stredoslovenských nárečiach. Označuje robotníka pracujúceho v bani: *Baňíkov volali Hliňičaňi haviarmi* (HLINÍK n. HRONOM), ale aj: 1. nástroj na dvíhanie ťažkých predmetov: *ket sa ti vos prehodí, podvihnež ho havárom* (VAL. BELÁ PDZ); 2. lata, ktorou sa označuje miesto na stínanie dreva: *Haverom opčárau, d'e se má stínať* (D. LEHOTA DK). K substantívu *haviar* je prihniezdované spodstatnené adjektívum *haviarska*, ktoré označuje šatňu baníkov: *Prezliekou sa v haviarskej do cistíh hábou*. (BANSKÁ HODRUŠA BŠ). V SSN nie sú uvedené adjektíva *banský*, *důlní* a substantíva *důlník*, *havíř*.

V preklade Maximiliánovho banského poriadku sa používajú okrem pomenovania *haviar* aj *banský robotník*, *banský človek*, *banský tovariš*. Tieto pomenovania pravdepodobne označovali akéhokoľvek pracovníka v bani. Slovo *havíř* sa v ňom však nachádza. Lexéma *baník* je utvorená od celonárodne známeho základu *baňa*, ktorý činnosť baníka najvýstižnejšie charakterizoval *baník* – pracovník v bani, v banskej výrobe. V staročestine sa skôr používali termíny: *havér*, *horník*, *havíř*. Vo Veľkej Lehote sa používa slovo *horník* vo význame baník a v Poltári nazývali baníkov *hlinkármí*, lebo odstraňovali z dobývanej rudy hlinu. Česko-slovenský slovník má na označenie pojmu baník dva termíny: *havíř* a *horník*.

Bohatstvo lexikálnych slovakizmov v Zlatej Bani je dôkazom, že autor do veľkej miery poslovenčil jej text. Svedčia o tom slovenské lexémy, najmä *baňa* – *banský*, ktoré v prvotnom význame pomenúvajú základné reálie súvisiace so životom baníkov. Majú však aj iné významy, ktoré môžeme nájsť v spomínaných slovníkoch. V texte Zlatej Bane sú však aj české lexémy najmä *důl* – *havíř*. Je to preto, lebo Zlatá Baňa je napísaná v slovakizovanej češtine. Treba však zdôrazniť, že základné výrazy, ktoré patria do sémantiky poľa *banský závod*, *baňa*, *baník*, boli a dodnes sú v slovenčine a češtine odlišné. V texte sa nachádzajú nielen lexikálne slovakizmy, ale aj morfológické a fonetické. Je pomerne ťažké určiť, či išlo o vedomé poslovenčovanie, môžeme však konštatovať, že Zlatá Baňa je dielom, ktoré ovplyvnilo vývin slovenského jazyka.

Literatúra

BERNOLÁK, A.: Slovník Slovenský Česko-Německo-Latinsko-Uherský. Budín, 1825 – 1827. I. 848 s., III. 2680 s., IV. 3558 s.

- BLANÁR, V.: Zo slovenskej historickej lexikológie. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1961. 335 s.
- Česko-slovenský slovník. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1979. 790 s.
- DORUĽA, J.: Slováci v dejinách jazykových vzťahov. Bratislava, 1977. 134 s.
- Historický slovník slovenského jazyka. Red. M. Majtán. Bratislava, Veda I. 1991. 536 s., IV. 1995. 581 s., V. 2000. 536 s.
- JÓNA, E.: Profesor Juraj Palkovič a jeho slovník. Slovenská reč, 35, 1970, s. 321 – 331.
- JUNGMANN, J.: Česko-německý slovník. Praha, knihtlačiareň Jozefy Fettelovej I. 1835. 850 s., III. 1837. 974 s.
- KÁLAL, K.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. Banská Bystrica, Slovenská grafia 1923. 1012s.
- KOTT, F. Š.: Česko-německý slovník. Praha, I. 1878. 1097 s., II. 1880. 1269 s., III. 1882. 991 s., V. 1887. 1233 s.
- LAUČEK, M.: Zlata Baně, to gest Nábožné modlitby a pjsně... Bratislava, tlač – Patzko 1776. 126 s.
- PALKOVIČ, J.: Česko-nemecko-latinský slovník. Praha, I. 1820. II. 1821. 1182 3 106 s.
- SKLADANÁ, J.: Slovník slovenských katechizmov v 16. – 17. storočí. In: Obdobie protireformácie v dejinách slovenskej kultúry z hľadiska stredoeurópskeho kontextu. Bratislava, Slavistický kabinet SAV 1998, 36 – 37.
- Slovník slovenských nárečí. I. Red. I. Ripka. Bratislava, Veda 1994. 933 s.

Skratky:

HSSJ:

- DŽ Svetoho Dávida králya a proroka szto i pedzesátz soltári... Debrecín, J. Margitai 1752. 2, 356 13 s.
- KrP Krátke poznamenáni sweta, to gest: Malý spis kragén, mést, wód. áno y národuw rozličných. 1759 – 1760 294 s.
- MB Preklady Maximiliánovho banského poriadku z rokov 1699, 1701, 1759. Preklady z r. 1699 a 1759 v publikácii RATKOŠ, P.: Príspevok k dejinám banského práva a baníctva na Slovensku. Bratislava, SAVU 1951. 174, 10 s.
- WSt Wipsánj stolyc králowstwj Vherského, 18. st. 30 s.

SSN:

- BB Banská Bystrica
 BRE Brezno
 BŠ Banská Štiavnica
 BYT Bytča
 DK Dolný Kubín
 MK Modrý Kameň
 MOD Modra
 MYJ Myjava
 PDZ Prievidza
 RS Rimavská Sobota
 SOB Sobrance
 TOP Topoľčany
 TRČ Trenčín

Emíra Khidayer – Edgar Jarúnek

NÁVRH NA PREPIS ARABSKÝCH SLOV DO SLOVENČINY

Khidayer, E. – Jarúnek, E.: Proposal for the Transcription of Arabic Words into Slovak. Slovenská reč, 70, 2005, No. 1 – 2, pp. 38 – 51. (Bratislava)

Especially in the recent years, a considerable number of foreign words has emerged in the Slovak media and literature, among them many originating in languages using other than Latin-based scripts. These words often appear in variable shapes, apparently without any consistency. The article tackles the chaos existing in the transcription of Arabic words for the Slovak media and popularization texts and suggests a set of rules for this purpose, trying to preserve the maximum of the original language phonology and, at the same time, to make the resulting form as simple as possible, either for printing or for reading. To avoid ambiguities arising from the use of grapheme clusters such as *th*, the proposed rules sacrifice a limited number of phonemes, viz. the Arabic *ṭ* and *ḍ*, which graphically merge into *t* and *d* respectively. Similar is the fate of the so-called emphatic consonants, usually transliterated with „dotted“ characters. The article puts a special emphasis on preserving the phonological quality and quantity of Arabic vowels, both of which can be easily rendered in the written Slovak language. The same holds true for the quantity of Arabic consonants, if present.

Attached to the article is a list of the most frequent Arabic proper names occurring in the field of politics.

Každý, kto sleduje televízne správy alebo číta noviny, sa najmä v posledných rokoch stretáva s množstvom arabských mien a arabsko-islamských termínov. V médiách sa to isté slovo často vyslovuje alebo prepisuje viacerými spôsobmi. Raz počujeme o organizácii *al-Káida*, inokedy sa z nej stane *al-Kajdá*. Bývalý prezident Palestínskej autonómnej samosprávy je raz *Arafát*, omnoho bežnejšie však *Arafat*. *Bin Ládin* sa vyskytuje – okrem iného – v podobe *ben Ládin*, *ben Laden* či *ben Lá-dín*. Ktorá podoba je správna? A je vôbec niektorá z nich správna?

Pri transkripcii arabských slov do slovenčiny sa nevyhnutne stretávame s prepismi vychádzajúcimi z angličtiny alebo z francúzštiny, prípadne z oboch jazykov naraz. Záleží na tom, do sféry vplyvu ktorej európskej krajiny daná arabská oblasť v minulosti patrila. V Severnej Afrike – Magribe¹ – sa stretávame takmer výlučne s francúzskym prepisom, v Egypte a v sýrsko-palestínskej oblasti s miešaným a v krajinách Perzského zálivu, v Iraku, Iráne, Pakistane, Afganistane a v Indii prevláda anglický prepis. Napríklad v Egypte nie je výnimkou anglický i francúzsky pravopis v mene jednej osoby a meno ako *Syed* (angl.) *Hassan* (angl. i fr.) *Ebraheem* (angl.) *Mamdouh* (fr.) môžeme do slovenčiny prepísať *Sajjid Hasan Ibráhím Mamduh*.

---

¹ Z ar. *mağrib* „západ“ - v užšom zmysle Maroko, v širšom krajiny severnej Afriky na západ od Egypta – Maroko, Alžírsko, Tunisko a Mauretánia.

Pri prepise textu treba brať do úvahy charakter textu a jeho adresáta. Ak je článok určený odborníkom, možno v ňom využiť všetky fonologické, prípadne aj fonetické symboly určené na vedecký prepis danej hlásky. V prípade, že článok je určený širokej verejnosti, je vhodné transkripciu upraviť do takej formy, aby bola slovenskému čitateľovi foneticky čo najbližšia, a zároveň tak, aby sa čo najlepšie zachovala pôvodná podoba arabského slova. Väčšina z nás má skúsenosť s tým, že keď v texte nájde cudzokrajné, exotické slovo, v mnohých prípadoch ho radšej preskočí, a to dokonca aj vtedy, keď je napísané „čitateľne“, nehovoriac o prípadoch, ako je spomínané egyptské meno.

Spisovná arabčina disponuje dvadsiatimi ôsmimi spoluhláskami (v poradí arabskej abecedy ' , *b, t, ṭ, dḥ, ḥ, ch, d, ḏ, r, z, s, š, ṣ, ḍ, t, z, ʿ, ġ, f, q, k, l, m, n, h, w, j*) a šiestimi samohláskami (*a, i, u, ā, ī, ū*). Slovenský hláskový systém, ktorý obsahuje ten istý počet významotvorných spoluhlások, jedenásť samohlások a štyri dvojhlásky², sa s arabským do značnej miery prekrýva. Šestnásť arabských spoluhlások (*b, t, dḥ, ch, d, r, z, s, š, f, k, l, m, n, h, j*) a všetkých šesť samohlások nepredstavuje pri prepise ťažkosti. Problém nastáva, keď máme zachytiť arabské hlásky, ktoré v slovenčine nejstávajú. Sú to tieto: pernopoďnebné *w*, medzizubné úžinové *ṭ, ḏ*, ňasnové a medzizubné záverové *t, ḏ, ṣ, z* s vedľajšou hrdelnou artikuláciou, čapíkové záverové *q*, čapíkové úžinové *ġ* (znelý ekvivalent *ch*), hrdelné úžinové *ḥ, ʿ*, a napokon hrtanové záverové ' .

Hláska *w* sa v slovenčine nevyskytuje, ale znak *w* je známy napríklad z angličtiny a z nemčiny alebo hoci aj z blízkej poľštiny. Napriek tomu, že príliš nepočítame so správnou výslovnosťou tejto hlásky, navrhujeme prepisovať ju v tejto podobe, a nie ako *v*. Spojením samohlásky *a* s polosamohláskami *w, j* vznikajú nepravé dvojhlásky *aw, aj*. Navrhujeme písať ich v takomto tvare (nie *ai, au*).

Na vytvorenie systému prepisu použiteľného aj v dennej tlači nie je potrebné odlišovať jednoduché *t, d, s* od ich dôrazne vyslovovaných pendantov *ṭ, ḏ, ṣ*.

Medzizubné *ṭ, ḏ* predstavujú nezanedbateľný problém. Neodporúčame transkripciu pomocou zložiek *th* a *dh*. Tu jednak hrozí nesprávna výslovnosť *t-h, d-h*, jednak splynutie s dvojhláskovými skupinami *th* (z *th, th, th, th, th* a pod.) a *dh* (z *dh, dh, dh, dh, dh* a pod.) a následné nesprávne čítanie aj takýchto skupín buď ako *t, d*, alebo – pod vplyvom angličtiny – ako *θ, ḏ*. Predkladaný systém transkripcie využíva iba dve zložky, ktoré už v slovenčine existujú. Prvou je *ch*, ktorou prepisujeme veľmi podobné arabské *ch*. Tu nemôže dôjsť k nesprávne čítaniu, pretože v spisovnej arabčine nejstávajú hláska ekvivalentná slovenskému *c*, a teda ani dvojčlenná skupina *ch*. Druhou zložkou je podobne jednoznačné *dḥ*.

Zvažovali sme dve možnosti prepisu *ṭ, ḏ*. Jedna z nich spočíva v označovaní úžinových hlások grafémami *t, d*. Výhodou tohto spôsobu by mohla byť ľahšia iden-

---

² O slabičnom *r, ř, l, l* tu neuvažujeme.

tifikácia arabských mien v konfrontácii s inojazyčnými prepismi v podobe *th*, *dh*, ktoré sa používajú predovšetkým v angličtine. Takáto transkripcia by mala určitú oporu vo viacerých moderných arabských dialektoch, kde sa medzizubné *t*, *d*, *z* zmenili na *t*, *d*, *ḏ*. Celkom určite sa tak stalo v celom Egypte a Sudáne, vo veľkých sýrskych a libanonských mestách, v Adene, v Mekke a niektorých ďalších mestách Arabského polostrova, v kresťanskom prostredí Bagdadu (asi 14% obyvateľstva mesta) a sporadicky aj v magribských mestách³. Podobnú tenden

ciu sme pozorovali aj u mestského obyvateľstva krajín Perzského zálivu.

Druhý spôsob by označoval medzizubné hlásky ako *s*, *z*. Takto by sa zachoval úžinový charakter pôvodných hlások, ktoré sa stále držia na väčšine Arabského polostrova, v Iraku a v Magribe, prípadne sa zmenili na *s*, *z*, *z* na časti sýrskeho územia a na sýrsko-tureckom pomedzí.

Francúzština, nemčina a ďalšie jazyky používajú oba spôsoby. Nejednotný prepis do európskych jazykov spôsobil, že máme napríklad *Osmanskú ríšu* a zároveň slovo *otoman* (obe z ar. *ʿuṭmān*). Arabské *t*, *ḏ* síce pripomínajú svojou úžinovosťou slovenské *s*, *z*, ale zdá sa, že v dialektoch, kde sa zachovala medzizubnosť (a ktoré sú vo väčšine), vývoj smeruje skôr k záverovej výslovnosti. Prikláňame sa k prepisu *t* a *d*. Stojí za zváženie, či aj medzizubné *z* neprepisovať ako *d*. Arabské *z* tvorí s *t*, *ḏ* triádu hlások s rovnakým miestom artikulácie. Funkčné zaťaženie tejto hlásky je veľmi nízke, čo spôsobilo, spolu s fonetickou podobnosťou hláske *ḏ*, že takmer vo všetkých arabských dialektoch splynuli do jedinej hlásky (doložená je jediná výnimka na juhu Jemenu, kde sa obe zachovali ako samostatné fonémy). Preto navrhujeme *ḏ* i *z* prepisovať ako *d*. V iných európskych jazykoch sa pri oboch stretávame s prepisom *d*, *z*, *dh*, pričom nejestvuje žiadny systematický spôsob ich vzájomného rozlíšenia ani odlíšenia týchto dvoch od hlásky *ḏ*. Je pravda, že navrhnutým zjednodušením by došlo k splynutiu až štyroch hlások (*d*, *ḏ*, *d*, *z*) pod jedným grafickým symbolom, čím by sa trochu skomplikovala spätná identifikácia arabského znenia. Tá je však zaujímavá predovšetkým pre odborníkov a máme skúsenosť, že ak odborníci potrebujú niečo identifikovať, dokážu to vykonať aj vtedy, keď sú vstupné údaje ešte podstatne zahmlenejšie. Náš prepis síce vychádza zo spisovnej arabčiny, ale snaží sa byť čo najpragmatickejší a vyjsť trochu v ústrety aj arabským dialektom, ktoré sú skutočnými živými jazykmi. Použitie znakov pre záverové hlásky zodpovedá zaužívanému prepisu mien ako *Kaddāfi* (ar. *al-qaddāfi*), *Abú Dabí* (ar. *ʿabū ḏabī*) a niektoré ďalšie. Na druhej strane, tento systém by zmenil prepis napríklad názvu politickej strany Baas (z ar. *baʿat*) na Baʿat.

Nemusíme robiť rozdiel medzi jednoduchým a „bodkovaným“ *h*, hoci to druhé sa zvukovou podobou blíži skôr k slovenskému *ch*.

³ Por. W. Fischer - O. Jastrow: Handbuch der Arabischen Dialekte. Wiesbaden 1980, s. 50, 105, 142.

Špecifický problém, súvisiaci s divergentným hláskoslovným vývojom arabských dialektov, predstavujú hlásky *dž* a *q*. Na niektorých miestach (Káhira, Aden) sa *dž* realizuje ako *g* a tu sa súčasne namiesto *q* vyslovuje *'*. Inde sa *dž* zachováva alebo sa zjednodušuje na *ž* a tam sa *q* spravidla vyslovuje ako *g*. Dokonca v Kuvajte, Spojených arabských emirátoch a čiastočne aj v Saudskej Arábii a v Jemene niektorí obyvatelia miest vyslovujú namiesto *dž* hlásku *j*, kým obyvatelia beduínskeho pôvodu zachovávajú výslovnosť *dž*. Aj napriek silnému politickému a kultúrnemu vplyvu Egypta v arabskom svete navrhujeme aj v egyptských menách používať *dž*, napríklad v mene *Džamál Abdannásir*. Pri preberaní z iných európskych jazykov treba mať na zreteli, že v niektorých z nich znak *j* označuje práve toto *dž*, prípadne *ž*. Ako príklady nesprávnej interpretácie možno uviesť tvar *Jubajl* namiesto *Džubajl* (Libanon) a *Jericho* (Palestína) namiesto *Džeraš* (Jordánsko; z francúzskeho *Jerach*).

Hlásku *q* bez váhania navrhujeme prepisovať ako *k*, predovšetkým kvôli tomu, že *q* nabáda k výslovnosti *kv* alebo *kw* vo väčšine jazykov, kde poznajú nerozlučnú latinskú dvojicu *qu*. Dôkazom toho je už dávno etablované slovo *kvazar*, ktoré pochádza z arabského *qaṣr* „hrad, zámok“. Istá televízna stanica uviedla pred časom snímku o jordánskej Petre, kde prezentovala juhojordánske prístavné mesto *Akaba* (ar. *ʿaqaba*) pod názvom *Akvaba*. Z iných zdrojov pochádza názov hlavného mesta Egypta *al-Kvahíra* (ar. *al-qāhira*), kde je navyše zámena dĺžky samohlások, ďalej *kvibla* „smer k Mekke pri modlitbe muslimov“, miestny názov *al-Kvantara* (arab. *al-qanṭara*) atď. S organizáciou *al-Kvajdá* (arab. *al-qāʿida*) sme sa zatiaľ nestretli, zrejme vďaka zahraničným médiám, kde sa jej názov objavoval s iniciálovým *K*.

Hláska *ğ* má v slovenčine približný ekvivalent v podobe alofóny hlásky *ch*, ktorá nespôsobuje zmenu významu slova, preto si používatelia jazyka jej existenciu bežne neuvedomujú. Často sa prepisuje zložkou *gh*. Slovenská transkripcia však vystačí a jednoduchým *g*. Nejde totiž o to, aby sme dokonale zachytili správnu výslovnosť, ale skôr o to, aby sme zabránili výslovnosti vyslovene nesprávnej, v tomto prípade *g-h*.

Zvláštnou podskupinou sú hlásky *'* a *ʿ*. Prvá z nich, hrtanové záverové *'*, sa síce v slovenčine vyskytuje, ale výlučne v emfatickej výslovnosti v iniciálnej pozícii pred samohláskou alebo na rozhraní dvoch samohlások (napr. *Eva 'a 'Adam*), čo znamená, že nejde o významotvorný zvuk a Slovak si jeho existenciu (aj to len ako fonetického variantu slovenského mäkkého nástupu) uvedomí najmä v styku s češtinou, kde tvorí obligátny nástup pred iniciálnou samohláskou, ako aj predel medzi samohláskami vnútri slova. Druhá z nich, hrdelné úžinové *ʿ*, sa v slovenčine vyskytuje sporadicky ako mimoriadne dôrazný fonetický variant vyššie uvedeného *'* a u niektorých jednotlivcov faryngálna konstriktoria sprevádza celý rečový prejav. V žiadnom z týchto prípadov teda nefunguje ako fonéma. Obe arabské hlásky bude-

me značiť jednotne pomocou apostrofu. Neodporúčame používať znak [◌], pretože slovenského čitateľa zvädza na čítanie [c]. Nepovažujeme za potrebné prepisovať tieto hlásky v pozícii na začiatku slova a medzi spoluhláskami rôznej kvality. Apostrof navrhujeme vkladať medzi rovnaké samohlásky a po spoluhláske a na konci slabiky po samohláske. Tak napríklad bude *al-Káida* (ar. *al-qāʿida*), *Saúd* (ar. *saʿūd*), ale *Šaʿat* (ar. *šaʿat*), *Baʿat* (ar. *baʿat*), *Masʿūd* (ar. *maṣʿūd*), *Saʿd* (ar. *saʿd*).

Zdvojené spoluhlásky majú v arabčine významotvornú schopnosť. Keďže fonotaktické pravidlá klasickej arabčiny nepripúšťajú v iniciálnej pozícii viac než jednu spoluhlásku a vnútri slova skupiny viac než dvoch spoluhlások, zdvojené spoluhlásky sa vyskytujú iba vnútri slov v postavení medzi dvoma samohláskami alebo na absolútnom konci slova. V slovenčine sa stretávame so zdvojeniami na hranici morfém⁴, čo znamená, že situácia je tu trochu iná. Navyše zdvojené spoluhlásky na konci slov sa v slovenčine nevyskytujú. Ale i tak sa nazdávame, že aspoň arabské gemináty vnútri slov majú oporu v slovách ako *mäkký*, *vyšší*, *dvojja-zyčný*, *denný*, *Anna*, *panna*, *motto*, *netto*. Existujú dokonca páry ako *pane* ~ *panne*, *rany* ~ *ranný*, *zákone* ~ *zákonne*, *zajaca* ~ *zajatca*, *má málo* ~ *mám málo* a podobne, takže slovenský čitateľ má určité povedomie o význame zdvojenia a dokáže ho aj realizovať. Navrhujeme gemináty prepisovať dôsledne zdvojene, t. j. *Muhammad*, *Alláh*, nie *Mohamed*, *Alah*. Podobne *Dubajj*, *Udajj*, *Kusajj* namiesto *Dubaj*, *Udaj*, *Kusaj*. Vzhľadom na vedené skutočnosti by dôsledný prepis geminát a vo väčšine prípadov dokonca ani ich správna výslovnosť nemali spôsobovať vážnejšie ťažkosti. Treba poznamenať, že v neslovenských prepisoch sa nezriedka vyskytujú čisto grafické zdvojenia, napr. *Hassan*. V angličtine i francúzštine takéto zdvojenie zabraňuje znelej výslovnosti *s* a v angličtine navyše „dlhejšie“ výslovnosti prvého *a*⁵. Na druhej strane, fonologické zdvojenia sa bežne ignorujú, por. *Mohamed*, *Mohamad* či *Muhamad*.

Spisovná arabčina rozoznáva samohlásky *a/á*, *i/í*, *u/ú*. Inventár slovenských samohlások je bohatší, takže tu nehrozia podobné ťažkosti ako pri spoluhláskach. Je však dôležité, aby sa dodržiavala kvantita. Pokiaľ ide o kvalitu, nemusíme brať ohľad na žiadne – v arabčine bežné – fonetické varianty, spôsobené spoluhláskovým okolím, prízvukom alebo vzniknuté spontánnym posunutím, ako je to v prípade tzv. *imály*⁶. Na zachytenie všetkých týchto jemností by sme totiž potrebovali zložitý systém fonetických vokalických symbolov a diakritických znamienok. Bude preto oveľa jednoduchšie písať napríklad *Ahmad* namiesto *Ahmed*. Vyznavači islamu sa v slovenčine takmer výlučne spomínajú ako *moslimovia* (z ar. *muslim* „odovzdaný do

⁴ Ábel Král: Pravidlá slovenskej výslovnosti, Bratislava 1988, s. 131.

⁵ Podoba *Hasan* by sa mohla v angličtine realizovať približne ako [hejzn].

⁶ *Imála* je posun kvality samohlásky vo viacerých arabských dialektoch. Napr. v sýrsko-palestínskej oblasti, v Iraku a v Maroku sa *ā* za istých podmienok vyslovuje ako *ē* (napr. *Kamēl* namiesto *Kamāl*).

božej vôle“⁷), čo je transkripcia prevzatá zo západných európskych jazykov. Keby sme použili dôsledný prepis samohláskových foném namiesto chaotického prepisu fonetických variantov, museli by sme sa prikloniť k podobe muslim. Podobne *Muhammad* oproti *Mohamed*, *Mohammed* či *Muhamad*, *Arafát* verzus *Arafat* a pod.

Pri prepise z arabčiny do slovenčiny si treba uvedomiť, že na rozdiel od slovenčiny, v ktorej sa uplatňuje (hoci nie bezvýnimočne) pravidlo rytmického krátenia, v arabčine je úplne bežné, že za sebou nasledujú dve aj tri dlhé slabiky. Bolo by teda nenáležité prispôbovať napríklad meno *Hárún* na *Hárun*. Inokedy zasa možno pozorovať nadužívanie kvantity, ako je to v prípade irackého pútnického mesta *Nadžáf*, ktoré sa zrejme pod vplyvom anglickej výslovnosti s prízvukom na koncovú slabiku spomína takmer výlučne ako *Nadžáf*. Menej jasný je pôvod tvaru *Džiddáh* namiesto *Džidda* (mesto v Saudskej Arábii). Tu je redundantné aj koncové *-h*, podobne ako v tvare *Gizeh* alebo *Gízeh* namiesto *Gíza*. Ku koncovému *-h* treba povedať, že v inojazyčných prepisoch arabčiny môže ísť niekedy o súčasť arabského slovného koreňa, teda o spoluhlásku *h* alebo *ḥ*. Vo väčšine prípadov je to však len pomocný symbol, ktorý má v skupinách ako *-ah*, *-eh* (zväčša ide o sufix feminína alebo abstrakta) zabrániť redukcii koncovej samohlásky v anglickej a sčasti aj vo francúzskej výslovnosti. Pripúšťame, že prepis s *-h* môže byť niekedy aj transliteráciou zvláštneho arabského znaku pre daný sufix, ktorý sa podobá na znak pre *h* a ktorý sa v staršom štádiu vývoja arabčiny skutočne ako *h* vyslovoval. Toto *h* však zaniklo už v stredoveku, čím nám umožnilo ohýbať arabské slová s koncovým *-a* podľa vzorov *žena*, *ulica* a *hrdina*.

Ešte sa vrátíme k dodržiavaniu arabskej samohláskovej kvantity. Náboženstvom moslimov (*muslimov*) je *islám*. Nezriedkavá argumentácia, že *islám* je čečizmus, by obstála, keby *islám* bolo pôvodné české slovo, pochádzajúce z praslovenského **islam* (k možnosti iniciálneho *i-* v češtine por. české *i*, *inu*, *ihned*) s akútovou slabičnou intonáciou na *a*, ktorá sa prehodnotila v češtine ako dĺžka a v slovenčine ako krátkosť (por. české *sláma*, *dým* oproti slovenskému *slama*, *dym* a pod.), malo by teda v slovenčine genetického príbuzného v podobe slova *islam*. Podobne nie je namieste napríklad laická modifikácia mena *Emíra* (korektnejšie by bolo *Amíra*) na *Emira* len na základe toho, že v slovenčine je etablované slovo *emír* (z ar. *'amīr*).

V arabských dialektoch, na rozdiel od spisovnej arabčiny, sa bežne vyskytujú samohlásky *ē* a *ō*, v niektorých prípadoch sekundárne skrátene na *e* a *o*. V arabských

---

⁷ Termín Arab nie je totožný s termínom muslim; nie každý Arab je muslim (Arab môže byť muslim, kresťan, príslušník rôznych východokresťanských cirkví a pod.) a ani zďaleka nie každý muslim je Arab (muslimom môže byť aj Albánec, Čečenec, Indonézian, Filipínek, Malajzan, Bangladéšan, Afgánec, Iránec, Pakistanec, Ind, Číňan, Turek, Kazach, Turkmén, Uzbek, Somálčan, Etiópčan, Nigérijčan, ale aj Čech atď.) Pre informáciu, Arabov je podľa odhadu v súčasnosti cca 300 miliónov, kým počet muslimov sa nezadržateľne blíži k miliarde, ak ju už neprekročil.

slovách vznikli tieto dve samohlásky stiahnutím klasických dvojhlasok *aj* a *aw*. Okrem toho sa môžu objaviť vo výpožičkách z ďalších jazykov, či už európskych, alebo iných. V podstate je jedno, či meno *'antūn*, vyslovované *'antūn* i *'antōn*, prepíšeme s *ú* alebo s *ó*, ale je zrejmé, že v tomto prípade bude Slovákov bližšie *ó*.

V niektorých arabských krajinách žije veľký počet vyznavačov iných náboženstiev popri islame, čomu je prispôsobený aj výber osobných mien. Napr. v Libanone žije cca 40% kresťanov, ktorí majú nezriedka priezviská aramejského, arménskeho alebo iného pôvodu a často si vyberajú francúzske, grécke, latinské alebo anglické krstné mená, ako napr. *Émile*. To sa týka aj mien viacerých palestínskych predstaviteľov. Ich mená prepisujeme v takom tvare, v akom sa píše v pôvodnom jazyku. Podobne, ak má politik v arabskej krajine niektoré meno turecké alebo arménske, najlepšie bude uviesť ho v pôvodnej podobe, prípadne postupovať podľa pravidiel prepisu daných jazykov. Napr. priezvisko libanonského ministra mládeže a športu je *Hovnanian*, teda meno arménskeho pôvodu, čo sa trochu ťažko prepisuje do arabčiny a výsledok ďalšieho prepisu do slovenčiny by bol pravdepodobne **Húfnánján*. Na druhej strane mená, ktoré sa dajú jednoznačne identifikovať ako arabské, navrhujeme prepisovať podľa nášho systému, napr. *Rafik Hariri*, a to napriek tomu, že v anglických textoch nachádzame *Rafik Hariri* a sám si píše *Rafic Hariri*. V súlade s doteraz uvedeným nevyklúčujeme ani kombinácie ako *Émile Lahúd* (fr. + ar.) namiesto *Émile Lahoud*. Mená, ktoré sa publikujú iba v dialektickom tvare, napr. *Zilet-ni* (ar. *zilet-ni*), bude najlepšie ponechať bez zmeny a neprepisovať kvázi spisovne ako **Zulajtini*. Zvláštnu skupinu tvoria arabské mená, ktoré sa dostali do iného jazyka, napr. turečtiny, ako výpožičky a v pozmenenej podobe sa vrátili do arabčiny, kde sa potom aj inak píše. Mená ako *Şafwat*, *İsmat* (obe mužské), *Rif'at* (mužské, odlišné od mena *Rif'a*), *Bahgat* a *Mervat* (obe ženské), kde sa stal pôvodný arabský suffix *-t* súčasťou koreňa slova, budú teda priamym východiskom prepisu do slovenčiny, a nebudeme ich najprv spätne poarabčovať na **Şafwa*, **İsma*, **Rif'a*, **Bahga* a **Marwa*.

V slovenčine sú už zdomácnené prepisy niektorých arabských mien. Takejto pocte sa teší aj líbyjský vodca *Muammar Kaddáfí* (ar. *mu'ammār al-qaddāfī*). Na Slovensku je známy iba bez určitého člena *al-*. Navrhujeme jeho transkripciu ponechať v takej podobe, v akej existuje. Pokiaľ ide o použitie určitého člena *al-*, samotní Arabi nemajú jednoznačný systém. Zvyčajne býva pred rodovým menom, teda po našom pred priezviskom, ktoré nasleduje po osobnom mene, mene otca, mene deda, príp. ďalších. V osobných menách sa takmer nikdy nevyskytuje, lebo meno je určené už svojou podstatou. Výnimkou sú mená niektorých vládcov, napr. bývalý marocký kráľ bol *al-Hasan II*. Tuniský minister zahraničných vecí sa volá *al-Habib bin Jahjá*, hoci by sme očakávali meno bez člena. S arabským členom sa najčastejšie stretávame v podobe *el-*, čo je vlastne možný prepis oslabeného dialektického *il-*. Spisovný

tvár je *al-* a ten aj budeme používať v našom prepise. Člen sa často vynecháva aj na miestach, kde je náležitý. *Rafík al-Harírí* môže teda rovnako dobre byť aj *Rafík Harírí*. Podobná nejednotnosť jestvuje v miestnych názvoch, napr. *Hilla* aj *al-Hilla*. K členu ešte treba doplniť, že jeho *l* sa pripodobňuje medzizubnej a d'asbovej spoluhláske (*t, d, ṭ, ḍ, s, z, š, ṣ, d, t, z, n, r*) na začiatku určeného slova. Bude teda *al-Habíb, al-Marrí, ale an-Numajrí, as-Súsí*.

Od určitého člena treba odlišovať slovko *Ál*⁸, ktoré býva súčasťou mien rodov v krajinách Perzského zálivu a píše sa zvlášť.

Súčasťou arabských mien často býva slovo *bin*⁹ alebo *ibn* „syn“. V hebrejčine je jeho obdoba *ben*. Tvar *bin* sa používa skôr medzi dvoma menami (napr. *Usáma bin Ládín*), kým *ibn* skôr na začiatku (*Ibn Síná, Ibn Rušd*). Ženskou obdoba je *bint* „dcéra“. V krajinách Magribu sa v tej istej funkcii ako *bin* používa aj *wuld* „potomok“. Podobné je slovko *'abū* „otec“. Navrhujeme písať *ibn/bin, bint, wuld, abú*, ak sa vyskytujú medzi dvoma menami, a *Ibn/Bin, Bint, Wuld, Abú*, ak stoja na úplnom začiatku mena.

Veľmi časté sú v arabskom svete mená zložené zo slova *'abd* „služobník“ a nejakého ďalšieho slova. Prototypom takýchto mien je meno *'abd alláh* „služobník Boha“. V ostatných tvorí druhú časť spravidla jedno z tzv. deväťdesiatich deviatich krásnych mien Boha ako náhrada vlastného božieho mena, napríklad *ar-rahīm, ar-rahmān, ar-razzāq, al-latīf, al-muhsin, an-nāšir, al-qādir, al-madžīd, al-kāliq, al-qaddūs*. Známa je aj podoba *'abd rabbuh* (klasicky *'abdu rabbiḥī*) „služobník svojho pána“. Existuje dokonca aj podoba *'abdu* (z klasického *'abduḥū*) „Jeho služobník“. Výnimočný je tvar *'abd al-'ilāh*. Medzi oboma časťami zloženín je také pevné puto, že navrhujeme písať obe časti neoddelene a bez spojovníka medzi členom a určeným menom. V klasickej arabčine, ktorá v nepauzálnych formách zachovávala všetky ohýbacie sufixy, by všetky takéto zloženiny mali podobu *'abdu-r-rahmān(i), 'abdu-n-nāšir(i), 'abdu-l-qādir(i)* a pod., v prepise do slovenčiny *Abdurrahmán, Abdunnásir, Abdulkádir*. Keďže sme sa rozhodli, že v tomto systéme prepisu budeme vychádzať zo zjednodušenej podoby arabčiny, teda bez pádových prípon, v prepise vypadne sufix *-u*, ktorý predtým vytlačal člen, začiatkové *a-*, a namiesto neho sa objaví ako spájacia samohláska práve ono *a-*. Výsledný prepis teda bude *Abdarrahmán, Abdallatíf, Abdalkádir* a pod. V dialektických podobách mien sa stretávame s vyššie spomenutou redukovanou formou člena *-il*. V neslovenských prepisoch do latinky tak vznikajú formy ako *Abdelkader, Abdelmohsen* a pod.

Spolu možno písať aj zloženiny so slovom *ad-dīn* „náboženstvo, vyznanie, viera“, zvyčajne s významom „sila viery“, „meč viery“ a pod. Bude teda *Izzaddín, Sajfaddín, Alá'addín* namiesto *Izz ad-dín, Sajf ad-dín, Alá' ad-dín*.

⁸ Arab. *'āl* „príbuzenstvo, klan, rodina“

⁹ Oba tvary, *bin* aj *ibn* znamenajú v arabčine syn

Niektorí predstavitelia, prevažne z regiónu Perzského, resp. Arabského zálivu, predovšetkým tí, čo patria do kráľovskej rodiny, sa označujú titulom *šajch*. V slovenčine poznáme výraz *šejk*¹⁰, ktorý má však mierne odlišnú konotáciu. Keďže *šajch* je jeden z titulov a nevyhnutne sa používa v spojení s menami, navrhujeme, aby sa prepisoval ako *šajch*.

K výslovnosti arabských slov azda možno poznamenať, že v arabčine nie je bežná palatalizácia *t* a *d* v pozícii pred *i* (prípadne zriedkavejším *e*). Prípadné zmäkčenie však nie je chybou, pretože je akousi normou v ženskej reči v Káhire, v libanonských mestách a inde, a to dokonca aj v nenáležitých prípadoch, teda pri spoluhláskach *t* a *d*.

Navrhovaný systém prepisu z arabčiny do slovenčiny môžeme zhrnúť do nasledovnej tabuľky:

vedecká transkripcia	w	ṭ	ḍ	ṭ	ḍ	s	z	q	ġ	h	ʿ	ʾ
navrhovaná transkripcia	w	t	d	t	d	s	d	k	g	h	ʿ	ʾ

Predložený systém nie je a ani nemôže byť dokonalý, keď uvažíme zložitú jazykovú situáciu v arabských krajinách. Iba sa pokúšame vnieť do existujúceho zmätku aspoň aký-taký poriadok.

Na záver predkladáme prepis mien najvýznamnejších politických predstaviteľov arabských krajín a známych nábožensko-politických subjektov pôsobiacich v regióne Blízkeho Východu, teda mien, s ktorými sa najčastejšie stretávame v médiách.

Arabské písmo sa používa aj v iných krajinách, ako Irán, Afganistan, Pakistan, Indonézia atď., čo súvisí s tým, že väčšina ich obyvateľstva patrí k vyznavačom islamu. Vzhľadom na tento fakt mnoho mien vychádza z arabčiny, lebo arabčina bola a je jazykom tohto náboženstva. Pomerne častým javom je kombinácia arabského mena s menom indo-iránskym. Arabčina však v spomenutých krajinách nie je úradným jazykom, preto sa tento článok nezaobera prepisom mien z príslušných jazykov.

Bahrajn

šajch Hamad bin Ísá Ál Chalífa, kráľ (pred 14. 2. 2002 ešte s titulom emír)

šajch Chalífa bin Salmán Ál Chalífa, premiér

šajch Muhammad bin Mubáarak Ál Chalífa, minister zahraničných vecí

Salmán a Abdalláh bin Hamad Ál Chalífa, korunní princovia

Ísá bin Salmán Ál Chalífa, bývalý emír

¹⁰ Arab. *šajch* „staršina, náčelník“; podľa nášho prieskumu sa na Slovensku chápe skôr ako kupec, boháč, azda pod vplyvom spojení ako *bohatý šejk*, s akými sa stretávame v rozprávkach Tisíc a jednej noci, ďalej v tureckých a perzských rozprávkach či príbehoch.

Kuvajt

šajch Džábir al-Ahmad al-Džábir as-Sabáh, emír (hlava štátu)

šajch Sa'd al-Abdalláh as-Sálím as-Sabáh, korunný princ

šajch Sabáh al-Ahmad al-Džábir as-Sabáh, premiér

šajch Muhammad as-Sabáh as-Sálím as-Sabáh, minister zahraničných vecí

Džásim Muhammad al-Churáfí, predseda Ľudového zhromaždenia

Nabíla Abdalláh al-Mullá, bývalá veľvyslankyňa Kuvajtu akreditovaná pre SR, v súčasnosti veľvyslankyňa Kuvajtu pri OSN (jediná kuvajtská veľvyslankyňa)

Fawzí Abdalazíz al-Džásim, veľvyslanec Kuvajtu akreditovaný pre SR

Omán

Kábús bin Saíd bin Tajmúr Ál Saíd, sultán (hlava krajiny)

Fahd bin Mahmúd Ál Saíd, vicepremiér

Júsuf bin Alawí bin Abdalláh, štátny minister zahraničných vecí

Hajtam bin Tárík Ál Saíd, minister kultúrneho dedičstva

šajch Abdalláh bin Muhammad as-Sálímí, minister náboženských záležitostí

Humúd bin Fajsal al-Búsaidí, generálny tajomník Rady ministrov

Sálím bin Muhammad bin Mas'úd ar-Rijámí, veľvyslanec Ománu akreditovaný pre SR

Spojené arabské emiráty

šajch Chalífa bin Zájid Ál Nuhajján, prezident a vládca Abú Zabí

šajch Zájid bin Sultán Ál Nuhajján, bývalý prezident

šajch Maktúm bin Rášid Ál Maktúm, viceprezident a premiér; vládca emirátu Dubaj

Rášid bin Abdalláh an-Nuajmí, minister zahraničných vecí

šajch Muhammad bin Rášid Ál Maktúm, minister obrany a korunný princ emirátu Dubaj

Ahmad Rášid ad-Dusrí, veľvyslanec akreditovaný pre SR

Saudská Arábia

Fahd bin Abdalazíz Ál Saúd, kráľ + premiér, vrchný veliteľ ozbrojených síl a správca Dvoch svätýň¹¹ v jednej osobe

Abdalláh bin Abdalazíz Ál Saúd, 1. vicepremiér + minister obrany; korunný princ

Sultán bin Abdalazíz Ál Saúd, 2. vicepremiér

Saúd al-Fajsal Ál Saúd, minister zahraničných vecí

Umar Muhammad Kurdí, veľvyslanec Saudskej Arábie akreditovaný pre SR

Katar

šajch Hamad bin Chalífa Ál Tání, emír

šajch Abdalláh bin Chalífa Ál Tání, predseda vlády

šajch Hamad bin Džásim bin Džábir Ál Tání, minister zahraničných vecí

šajch Chalífa bin Hamad Ál Tání, bývalý emír

Irak

Gází al-Jáwir, prezident

---

¹¹ Dve svätyne – dve mešity v mestách Mekka a Madína.

Ibráhím al-Dža'farí, viceprezident
Ijád Alláwí, premiér
Húšjár Zibárí, minister zahraničných vecí
Saddám Husajn, bývalý prezident + premiér
Táhá Jásín Ramadán, bývalý viceprezident
Izzat Ibráhím, bývalý viceprezident
Tárik Azíz, bývalý podpredseda vlády
Nádzí Sabrí Ahmad al-Hadítí, bývalý minister zahraničných vecí
Muhammad Saíd as-Sahháf, bývalý minister informácií
Genpor. Husajn Kámil Hasan al-Madžíd, bývalý zať prezidenta Saddáma Husajna
a minister priemyslu a nerastných zdrojov
podplk. Saddám Kámil Hasan al-Madžíd, dôstojník prezidentovej telesnej stráže
Udajj a Kusajj, synovia prezidenta Saddáma Husajna
Džalál Talabání, predseda Vlasteneckého zväzu Kurdistanu
Mas'úd Barzání, predseda Demokratickej strany Kurdistanu

Sýria

Baššár al-Asad, prezident
Muhammad Mustafá Mírú, premiér
Fárúk aš-Šara', vicepremiér a minister zahraničných vecí
genpor. Mustafá Tlás, vicepremiér a minister obrany
Abdalkádir Kaddúra, predseda Ľudového zhromaždenia
Háfiz al-Asad, bývalý prezident
Safwán Gánim, veľvyslanec akreditovaný pre SR

Libanon

Émile Lahúd, prezident
Umar Karámí, premiér
Nabíh Barrí, predseda Rady reprezentantov (parlamentu)
Mahmúd Hammúd, minister zahraničných vecí
Abdarráhím Murád, minister obrany
Elias Hráwí, bývalý prezident
Rafík al-Harírí, bývalý predseda vlády
Salím Huss, bývalý predseda vlády
Samír Šammá', veľvyslanec akreditovaný pre SR

Jordánsko

Abdalláh II. (Abdalláh bin Husajn), kráľ
Fajsal al-Fáiz, premiér
Marwán Muaššir, vicepremiér
Hání al-Mulkí, minister zahraničných vecí
Husajn bin Talál, bývalý kráľ

Alí Abú ar-Rágib, bývalý premiér + bývalý minister obrany
Abdaliláh al-Chatíb, bývalý zaminir
Šiháb ad-Dín Mádí, veľvyslanec akreditovaný pre SR

Egypt

Muhammad Husní Mubáarak, prezident
Ahmad Nazíf, premiér
Ahmad Abú al-Gajt, minister zahraničných vecí
Ahmad Fathí Surúr, predseda Ľudového zhromaždenia
Mustafá Kamál Hilmí, predseda poradnej rady Šúrá
Usáma al-Báz, politický poradca prezidenta
Átif Muhammad Ubajd, bývalý premiér
Ahmad Máhir as-Sajjid, bývalý minister zahraničných vecí
z histórie 20. storočia sú známe osobnosti ako Džamál Abdannásir, Anwar as-Sádát,
Butrus Butrus Gálí - bývalý generálny tajomník OSN
as-Sajjid Ramzí Izzaddín Ramzí, veľvyslanec akreditovaný pre SR
Ráwija Súdán, chargé d'affaires a. i.

Sudán

gen. Umar Hasan Ahmad al-Bašír, prezident + premiér a vrchný veliteľ armády
Alí Utmán Muhammad Táhá, 1. viceprezident
Mustafá Utmán Ismáíl, minister zahraničných vecí
as-Sádiq al-Mahdí, predseda strany al-Umma¹² pôsobiaci v egyptskom exile
Hasan at-Turábí, bývalý predseda Ľudového zhromaždenia (Národného kongresu)
Dža'far an-Numajrí, bývalý prezident
Júsuf Saíd, veľvyslanec akreditovaný pre SR

Jemen

Alí Abdalláh Sálih, prezident
Abdrabbuh Mansúr Hádí, viceprezident
Abdalkádir Bádžamál, predseda vlády
Ulwí Sálih as-Sálimí, vicepremiér a minister financií
Abú Bakr Abdalláh al-Kirbí, minister zahraničných vecí
Abdalazíz Abdalganí, predseda poradnej rady Šúrá
šajch Abdalláh bin Husajn al-Ahmar, predseda Rady poslancov (parlament)
Husajn Dajfalláh al-Awádí, minister informácií
Sálim Jahjá al-Cháridža, veľvyslanec akreditovaný pre SR

Palestína

Jásir Arafát (Abú Ammár), bývalý predseda Palestínskej autonómnej správy a Organizácie pre oslobodenie Palestíny (OOP)

---

¹² Al-Umma je združená v koalícii strán a zoskupení Severosudánskej opozície.

Mahmúd Abbás alias Abú Mázín, prezident Palestínskej autonómnej správy
Rawhí Fattúh, bývalý dočasný palestínsky prezident a predseda Palestínskej legisla-
tívnej rady
Ahmad Kuraj', premiér Palestínskej autonómnej samosprávy
Fárúk Kaddúmi, predseda Fatahu a minister zahraničných vecí OOP
Nabíl Ša'at, minister plánovania a medzinárodnej spolupráce Palestínskej autonóm-
nej samosprávy
Sáib Urajkát, hlavný vyjednávač mierových rokovaní
Násir Kidwa, veľvyslanec Palestíny v OSN
známe palestínske osobnosti: Hanán Ašráwí, Marwán Bargúti
Samíh Abdalfattáh alias Abú Hišám, veľvyslanec akreditovaný pre SR

Líbya

plk. Muammar Kaddáfí, vodca Veľkej revolúcie
Šukrí Gánim, generálny tajomník Všeobecného ľudového výboru (predseda vlády)
Abdarrahmán Muhammad Šalkam, tajomník Najvyššieho ľudového výboru pre za-
hraničné styky a medzinárodnú spoluprácu (minister zahraničných vecí)
Mubáarak Abdalláh aš-Šámich, bývalý generálny tajomník Všeobecného ľudového vý-
boru (predseda vlády)
Sulajmán al-Háris, chargé d'affaires. a. i. v SR

Alžírsko demokratická a ľudová republika

Abdalazíz Bútiflíka, prezident
Ahmad Újahjá, predseda vlády
Abdalazíz Bilchádím, minister zahraničných vecí
Muhammad Šaríf Musá'adíja, predseda Rady národa (Horná komora parlamentu)
Abdalkádir bin Saláh, predseda Národného ľudového zhromaždenia (Dolná komora
parlamentu)
Táwús Farrúchí, veľvyslankyňa akreditovaná pre SR

Maroko

kráľ Muhammad VI.
Idrís Džattú, premiér
Muhammad bin Ísá, minister zahraničných vecí a spolupráce
Abdalwáhíd Rádí, predseda parlamentu a predseda dolnej komory Rady reprezen-
tantov
Mustafá Ukáša, predseda hornej komory Rady reprezentantov
al-Hasan II., bývalý kráľ
Muhammad Džalál as-Saíd, bývalý predseda hornej komory Rady reprezentantov
Abdarrahmán Júsufí, bývalý premiér
Umar Zunajbir, veľvyslanec akreditovaný pre SR

Tunisko

Zajn al-Ábidajn bin Alí, prezident

Muhammad al-Gannúší, predseda vlády
Abdalbákí al-Harmasí, minister zahraničných vecí
al-Habíb bin Jahjá, bývalý minister zahraničných vecí
Muhammad ad-Dawwás, veľvyslanec akreditovaný pre SR

Mauretánia

Muáwija wuld Sídí Ahmad at-Tábi', prezident
As-Sagír wuld Mubáarak, premiér
Muhammad Fál wuld Bilál, minister zahraničných vecí a spolupráce
šajch al-Áfija wuld Muhammad Chúna, bývalý premiér
ad-Dá' wuld Abdí, bývalý minister zahraničných vecí a spolupráce

Komory

Utmán Gazálí, prezident
Hamadí Mádí Bolero, predseda vlády
Chálid Šaríf, minister zahraničných vecí

Významné osobnosti a známe mená v arabskom svete:

Amr Músá, generálny tajomník Ligy arabských štátov
Ismat Abdalmadžíd, bývalý generálny tajomník Ligy arabských štátov
Butrus Butrus Gáli, bývalý generálny tajomník OSN
al-Achdar al-Ibráhímí, splnomocnenec generálneho tajomníka OSN pre Afganistan
Muhammad al-Barad'í, generálny riaditeľ Organizácie pre atómovú energiu
Usáma bin Ládín
Abú Mus'ab az-Zarkáwí

Organizácie:

Hamás¹³
Islámsky džihád¹⁴
al-Káida¹⁵
al-Džamá'a al-Islámíja¹⁶
Fath¹⁷

---

¹³ Z arab. *hamās* „zanietenie, nadšenie“.

¹⁴ V arabčine znamená „úsilie“. V prvotnom zmysle ide o úsilie jednotlivca nájsť správnu cestu, v užšom zmysle boj, zápas; opäť však ide o zápas s vlastnými zlými vlastnosťami. Treba zdôrazniť, že preklad *svätá vojna* je úplne zavádzajúci a neodporúčame ho používať, pretože vychádza z povrchného výkladu islámu.

¹⁵ V preklade znamená báza, základňa.

¹⁶ V preklade znamená islámska skupina.

¹⁷ Názov vznikol prešmyčkou prvých písmen z Palestínskeho národnoslobodzovacieho hnutia *Harakat at-tahrír al-watani al-filastini* – HTF na FTH, pričom *Fath* znamená „začiatok“, v prenesenom význame „dobytie (územia)“.

Mária Imrichová – Ivor Ripka

POZNÁMKY O KRITICKÝCH POZNÁMKACH

IMRICHOVÁ, M. – RIPKA, I.: Remarks on the Critical Comments. Slovenská reč, 70, 2005, No. 1 – 2, pp. 52 – 56. (Bratislava)

This article is a respond to the critical item by Martin Ološtiak Kritické poznámky k Derivatológii v novej vysokoškolskej učebnici lexikológie (Comments on word-formation in a new textbook of lexicology) that was published in Slovenska reč, 69, 2004, No. 2, pp. 101 – 110.

V 2. čísle Slovenskej reči (ročník 69/2004, s. 101 – 110) vyšiel text Mgr. Martina Ološtiaka nazvaný *Kritické poznámky k derivatológii v novej vysokoškolskej učebnici lexikológie*. Redakcia ho zaradila do rubriky *Diskusie*. Zdá sa však, že tento žánrovo nie celkom jednoznačne zaraditeľný text (autor ho pôvodne zrejme koncipoval ako recenziu, no citovanie literatúry ho zasa posúva do diskusnej oblasti, navyše nebýva zvykom venovať toľko miesta posúdeniu jednej kapitoly vytrhutej z kontextu komplexnej učebnice) zrejme neprešiel zásadnejším redakčným pokračovaním. Redakcia, ktorá zavše starostlivo bdie, aby v textoch renomovaných autorov neostal ani náznak adresnejšieho „pritlačenia pera“, prekvapujúco nezasiahla do vyjadrení či formulácií M. Ološtiaka. Chceme sa dôrazne ohradiť proti tomu, ako nás M. Ološtiak „globálne“ obviňuje; v závere (s. 110) totiž suverénne konštatuje, že takmer doslovne vychádzame z myšlienok J. Furdíka (vraj aj „s chlpmi“), čo je prinajmenšom nekorektné a odvážne tvrdenie mladého, i keď nepochybne rozhladeného a sčítaného jazykovedca. (Len marginálne možno poznamenať, že M. Ološtiak takýmto spôsobom s náznakom dehonestácie hodnotí aj iné práce, napr. zborník *Slovo o slove*, kde si pletie kompiláciu s kombináciou, ba navyše vo svojom poslednom príspevku z trocha vyššieho koňa hodnotí aj najnovšiu prácu faktického zakladateľa slovenskej slovotvorby prof. J. Horackého).

Je prirodzené a pochopiteľné, že M. Ološtiak dôsledne kráča v šľapajach svojho učiteľa Juraja Furdíka. Menej pochopiteľné je už však to, akou formou a akým spôsobom svoje myšlienky a výhrady formuluje. Akosi zabúda na širokospektrálnosť vedeckého poznania, mentorsky pouča spôsobom, ktorý nie je vždy optimálny a účinný. Nemáme problém priznať evidentné chyby a lapsusy, ktoré sa v texte prihodia či prihodili; naopak, dokážeme za poukázanie či upozornenie na ne úprimne poďakovať. Sme však hlboko presvedčení, že prevažná väčšina autorom kriticky citovaných diskrepancií či nepresností v kapitole o derivatológii a na ne naširoko reagujúcich (poučujúcich) výkladov, je tak trochu zbytočným predvádzaním vlastných vedomostí o jave.

M. Ološtiak takisto akosi zabúda na to, že jestvujú viaceré lingvistické školy a tento širší diapazón vedeckého poznania a akceptovanie tohto faktu neznamená totálnu nevzdelanosť tých, ktorí prezentujú aj odlišné alebo iné názory. Je pritom paradoxné, že v práci *Slovenská slovotvorba* (2004), ktorú M. Ološtiak nesporne precízne pripravil z pozostalosti prof. J. Furdíka, využijúc aj iné materiálové zdroje, sám odôvodňuje dynamiku vedeckého poznania u J. Furdíka tým, že poukazuje na odlišnosť jeho chápania a zaradenia konkrétnych derivátov v rozličných pôvodných prácach (napr. rozpornosť zaradenia slova *malovýroba* medzi kvázikompozitá a *veľkovýroba* medzi derivačné kompozitá s druhým slovotvorným základom slovesným editor vysvetľuje prechodnosťou kvázikompozit; dvojaká možnosť motivácie derivátov *kapustnica* a *baranina* je dostatočným dôvodom na konštatovanie, že nejde o metodologickú chybu, ak J. Furdík uvádza derivát *tel'acina* medzi deadjektívami a *baranina* medzi desubstantívami [Furdík, 2004, s. 15 – 16]).

M. Ološtiak v úvode recenzie či kritiky (sám to nazýva článkom) deklaruje svoj hlavný zámer, a to reagovať vo vecnej rovine. Čitateľ má však pocit, že autor tento priestor využíva skôr na predstavovanie šírky svojich vedomostí, keď zakaždým na netradične veľkom priestore vysvetľuje autorom „kritizovanej učebnice“ všeobecne známe poznatky, ktoré niekedy vychádzajú aj z jeho nepochopenia vety či slovného spojenia či z čítania formulácií v príslušnej kapitole s istými „predsudkami“.

O učebnici napísali recenzie aj iní jazykovedci, a to doma i v zahraničí. Škoda, že mladý kolega nerecenzoval text učebnice ako celku; derivatológiu v nej chápeme len ako časť lexikológie a naším cieľom či zámerom nebolo podávať absolútny výklad všetkých úskalí tvorenia slov v slovenčine. Môžeme len opakovať, že s vďakou prijímame, dokonca vítame upozornenia na nedostatky či „lapsusy“; pomohli nám pri druhom, doplnenom a upravenom, vydaní učebnice (2004). Chyby či nedostatky sa do (akéhokoľvek) textu dostanú vždy, a to najmä vtedy, keď sa takmer hotový text kráti či dopĺňa. Tak sa dostal, či vlastne ostal v texte M. Ološtiakom uvádzaný príklad (v podkapitole o slovotvorných prostriedkoch) na tvorenie slov pomocou gramatických morféme v podobe *lovit' – lov-0, lovec*, kde slovo *lovec* isteže nie je utvorené transflexne, ale ostalo v texte po vypustení pasáže o porovnaní transflexie a sufixácie. Nazdávame sa, že tomuto problému nebolo treba venovať celý odsek. Podobne pri sufixe *-áreň/-iareň* po vysvetlení tvorenia desubstantívnych substantív na množstve príkladov sa v zápale práce v texte ďalej pokračovalo aj s príkladmi tvorenia deverbatív pomocou tejto prípony. Recenzent má pravdu, keď upozorňuje na neadekvátne uvádzanie či zaraďovanie ilustračných príkladov *rozkonáriť sa, nerozhodol sa, samouk, druhák*, deverbatíva *zimovisko*, ktoré sa dostalo na koniec v rade mnohých príkladov utvorených od substantív, keď pripomína potrebu zreteľnejšie prepracovať kompozíciu a pod. Trocha iná situácia je pri názvoch nositeľov vlastností tvorených pomocou sufixu *-ík/-ník*. Slová *hriešnik, nevďačník, vinník* sú

v učebnici zaradené (v rámci mutačných kategórií) medzi deadjektíva, a preto M. Ološtiak oprávnene upozorňuje, že tu ide o sufix *-ík*. V citovaných príkladoch však funguje aj polymotivácia. Možno ich chápať ako desubstantívne (*vina – vin-ník*) alebo aj deverbatívne odvodeniny (*hrešiť – hrieš-ník*) a pri takejto interpretácii sa vyčleňuje sufix *-ník*. Podnety na diskusiu ponúkajú aj Ološtiakove názory o motivantoch názvov mláďat. Derivatologická literatúra totiž ani v tomto prípade nie je jednotná; niektorí autori stále pokladajú za motivujúce slová aj zdobneniny, teda uznávajú transflexný typ *psík – psíč-a, orlík – orlič-a, oslík – oslič-a* s príslušnými alternáciami ako súčasťou slovotvorného formantu.

Na viacerých miestach kritiky máme pocit, že sa M. Ološtiak takpovediac „drží“ vo vysokoškolských laviciach naučených poučiek a nachádza takzvané chyby v poučkách, ktoré majú trochu odlišnú formu, no podobný či rovnaký význam. V *Základoch slovenskej lexikológie* (ďalej ZSL) sa M. Ološtiakovi nevidí napr. nasledujúca formulácia nevlastnej kompozície (s. 40): „Nevlastná kompozícia je tvorenie kompozít bez spájacej morfémy, resp. tak, že na jej mieste stojí príslušná gramatická morféma prvého komponentu. Výsledkom tohto postupu sú nevlastné a tvarové zloženiny.“ Treba pripomenúť, že rovnako definuje nevlastnú kompozíciu *Encyklopédia jazykovedy* (s. 495) a dokonca aj J. Furdík (2004, s. 71; editor M. Ološtiak): „Nevlastná kompozícia je postup, pri ktorom sa slovotvorné základy zlučujú bez zmeny svojej formy, bez spájacej morfémy, resp. na mieste spájacej morfémy stojí gramatická morféma prvého komponentu.“ No M. Ološtiak autorov pouča, že „podstatou nevlastnej kompozície je však to, že slovotvorné základy sa zlučujú bez zmeny svojej formy, ide teda o prosté spojenie pôvodne samostatne stojacich jednotiek do jedného slova s fakultatívnou zmenou poradí komponentov, pričom sa menia prízvukové pomery a takisto môže dôjsť k sémantickým posunom“ (Ološtiak, 2004, s. 103). Čím sa jeho definícia líši od ostatných a prečo je práve definícia v ZSL nesprávna (či neúplná, alebo nepresná, či dokonca zavádzajúca študentov)?

Osobitný odsek M. Ološtiak venuje kritike vágnosti definície slovotvorného typu, hoci vzápätí píše, že nasledujúce vysvetlenia v príkladoch definíciu „istým spôsobom vyvažujú“ (Ološtiak, 2004, s. 104) a že na iných miestach učebnice sa používa aj presnejšia definícia. M. Ološtiakovi prekáža použitie neurčitého zámena *istý* (KSSJ obsahuje výklad *určitý*) a navrhuje použiť slovo *rovnaký*. Zaiste, dalo by sa aj takto, navyše autori používajú aj inak formulované definície (najmä po skúsenostiach zo skúšok, keď po použití synonymného tvaru napr. v definícii či pri formulovaní otázky študent nerozumie vete, pretože sa naučí len jednu formu definovania či pomenovania javu spamäti), a tak sa pýtame: ako autori na to nemáme právo?

Kritik tvrdí aj to, čo v príslušnej časti textu (či vety) nie je. Na s. 46 sa v učebnici hovorí o tom, že malá produktivita prípony *-ba* v súčasnosti spôsobuje to, že si ju používateľ ani neuvedomuje. Možno vari pripomenúť, že historická slovotvorba

poskytuje dosť príkladov na splývanie slovotvorných prípon s lexikálnym koreňom; slová ako *zajac, znak, daň, pivo* a pod. sa dnes ako odvodené už nepociťujú. Podobné skúsenosti máme napr. pri slovách *tvorba, spisba, zberba* a pod., ktoré študenti „prvoplánovo“ označujú spravidla za základové. To však neznačí, že menej produktívne prostriedky považujeme za neživé a slová za demotivované. A, prirodzene, platí to aj opačne. M. Ološtiak nachádza medzi riadkami to, čo tam nie je a čo ani autori nemali v úmysle povedať, a (opäť) nasleduje siahodlhý odsek poučení o závislosti/nezávislosti i motivovanosti/demotivovanosti produktívnych/neproduktívnych typov atď. atď. Rovnakým štýlom autor kritizuje vety, ktoré „poučným spôsobom“ podáva formálne inak, no bez významového rozdielu: M. Ološtiak sa v učebnici dočítal, že „číslovky sú zo slovotvorného hľadiska autoderivabilné, môžu sa z nich tvoriť nové číslovky“ a pouča, že „podstata autoderivabilnosti čísloviek však spočíva v tom, že nové číslovky sa tvoria od čísloviek a nie v tom, že môžu sa od nich tvoriť nové číslovky“ (Ološtiak, 2004, s. 104).

Na margo výčítiek o (utajenom) paušálnom využívaní či až zneužívaní myšlienok J. Furdíka by sme radi pripomenuli ešte jednu skutočnosť. V úvode celej časti opisu tvorenia slov na základe onomaziologických kategórií je poznámka (ktorá tam ani nemohla byť), že vychádzame z českej teórie odvodzovania slov spracovanej M. Dokulilom a z jeho onomaziologických kategórií, a najmä z klasifikácie onomaziologických kategórií a štruktúr derivátov podľa J. Furdíka, ktorá bola v tom čase len v rukopise. Východiskom boli zaiste práce M. Dokulila, J. Horeckého, ale najmä J. Furdíka, ktorý vyšiel z Dokulilovej teórie, a, samozrejme, *Dynamika slovnéj zásoby súčasnej slovenčiny* od kolektívu renomovaných lexikológov a derivatológov. Na jednej strane M. Ološtiak učebnici vyčíta, že v nej chýbajú napr. v adjektívach negatíva, ktoré vo Furdíkovom rukopise nájdeme (2004, s. 104), pri slovesách nespomíname reflexivizáciu, hoci vo Furdíkovom rukopise nachádzame až tri druhy (2004, s. 105), v kategórii spredmetnenia deja sme si dovolili mať iný a vlastne totožný názor s *Dynamikou slovnéj zásoby súčasnej slovenčiny* (1989, s. 131, 310) na variant internacionálneho sufixu *-ácia*: *-izácia/-fikácia*, keďže M. Ološtiak sa nazdáva, že variant *-fikácia* nejestvuje a opäť venuje obhajobe svojich názorov a z nich vychodiacim poučeniam dostatočne veľký priestor. Isteže má právo na vlastné úsudky a má právo ich obhajovať. Len pochybujeme, že recenzia jednej kapitoly zo 150-stranovej učebnice lexikológie, v ktorej derivatológia nie je a nechce byť jadrom výkladu, je miestom na takéto podrobné pertraktovanie derivatologických nuáns. Okrem výpočtov, čo na rozdiel od Furdíkovej teórie nemáme (ak je to s chlpmi, tak by tam nemalo chýbať logicky nič), nájdeme aj „chlp“ navyše, ktorý vo Furdíkovej teórii podľa M. Ološtiaka nie je, a tu sa zrazu „medzi deverbatívne substantíva dostala aj kategória názvy podľa typických vlastností“ (Ološtiak, 2004, s. 107). Zosmiešňujúco vyznieva Ološtiakovo „pozrime sa teda, čo do nej autori zaradili“

(ibid.). Zdôrazňujeme, že to, čo tam autori zaradili (napr. slová *chvastoš*, *pobehaj*, *bifľoš*), nájdeme aj v *Dynamike slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* v skupine deverbatívnych substantív (1989, s. 56).

M. Ološtiaka ako nepochybne invenčného a precízneho realizátora posmrtného vydania *Slovenskej slovotvorby* J. Furdíka mrzí, že sme do jeho „takmer doslova prevzatého textu včlenili diskutabilné, didakticky netransparentné, skresľujúce či rovno nesprávne formulácie“. Je to svojrázny – na záver kritických poznámok vyslovený – názor, ktorý nezohľadňuje a neakceptuje všetky objektívne fakty a faktory; jeho jednoznačnú a zreteľnú objektívnu motiváciu nepoznáme. Usilovali sme sa naznačiť, čo recenzent kritizoval a komentoval nekriticky, ba skoro až tendenčne. Mrzelo by nás, keby tu istú úlohu zohrával aj časový faktor, teda skutočnosť, že vydanie *Základov slovenskej lexikológie* „predbehlo“ M. Ološtiakom pripravené vydanie komplexnej derivatologickej práce. Zostáva totiž faktom, že v *Slovenskej slovotvorbe* nie je o *Základoch slovenskej lexikológie* ani zmienka. Iné tituly vydané r. 2003 jej editor stihol zaregistrovať.

Literatúra

- Encyklopédia jazykovedy. Zost. J. Mistrík. Bratislava, Obzor 1993. 520 s.
- FURDÍK, J.: Slovenská slovotvorba. Ed. M. Ološtiak. Prešov, Náuka 2004. 200 s.
- GIANITSOVÁ, L. – OLOŠTIAK, M.: Deviate Slovo o slove. In: Slovenský jazyk a literatúra v škole, 50, 2003/2004, č. 5 – 6, s. 181 – 186.
- HORECKÝ, J. – BUZÁSSYOVÁ, K. – BOSÁK, J.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava, Veda 1989. 436 s.
- OLOŠTIAK, M.: Kritické poznámky o derivatológii v novej vysokoškolskej učebnici lexikológie. Slovenská reč, 69, 2004, s. 101 – 110.
- OLOŠTIAK, M.: Nová monografia Jána Horeckého. Slovenská reč, 69, 2004, s. 221 – 228.
- RIPKA, I. – IMRICHOVÁ, M.: Základy slovenskej lexikológie. Prešov, Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity 2003 (1. vyd.). 150 s. 2004 (2. vyd.). 156 s.

František Kočíš

SLOVO MOL A JEHO SLOVNÍKOVÉ SPRACOVANIE V SLOVENČINE

Kočíš, F.: The Word Mol and Its Lexical Handling in Slovak Language. *Slovenská reč*, 70, 2005, No. 1 – 2, pp. 57 – 59. (Bratislava)

In this article the author deals with several problems of lexical handling of the word (musical term) *mol* in Slovak language. First of all it is the question of phraseological usage of this word especially in the prepositional connection *na mol*.

Pri analýze slovníkového spracovania hudobného termínu *mol* budeme vychádzať z jeho lexikografického spracovania v *Slovníku slovenského jazyka II*, 1960, s. 173 (ďalej *SSJ II*), z 1. a 4. vyd. *Krátkeho slovníka slovenského jazyka* (ďalej *KSSJ I*, 1987, s. 204; *KSSJ IV*, 2003, s. 337), resp. aj z výkladu tohto termínu a výrazu v niektorých dvojjazyčných slovníkoch.

1. Výraz *mol* je skloňovateľný i nesklonný termín z hudobnej oblasti. Jeho význam sa v slovníkoch vykladá približne rovnako: v *SSJ II*: *mol -u* i neskl. s. druh stupnice, tóniny (opak *dur*): *a mol, koncert b mol*. V *KSSJ I*: *mol -u* i neskl. s. stupnica alebo tónina s malou terciou od základného tónu – *koncert a mol*. V *KSSJ IV* sa už uvádza vo dvojici homoným: *mol¹ – m.* i neskl. s. hud. stupnica alebo tónina s malou terciou od zákl. tónu: *koncert a mol; mol² -u* m. chem., fyz. zn. základnej jednotky látkového množstva v sústave SI. Treba ešte uviesť, že v *SSJ II* sa popri podobe *mol* s významom hudobný výraz uvádza aj heslo *mól, -u*, 6. p. *-e* m. ako chemický termín. V 1. vyd. *KSSJ* toto heslo chýba, ale v najnovšom vydaní *KSSJ* sú už uvedené dve podoby slova *mol* ako homonymá. Pri druhom homonyme sa uvádza aj adjektívum *molárny* (oproti podobe *molový* pri hudobnom termíne *mol*). Pravopisu slova *mol* vo význame základná jednotka látkového množstva v sústave SI sa venovala K. Kálmánová v časopise *Kultúra slova* (2004, 69, č. 1, s. 29 – 30). Nás, pravda, pravopis tohto slova nateraz nezaujíma, ide nám o jeho využitie vo frazeologickom kontexte.

2. Len na bližšiu informáciu uvedieme, že zaujímavý výklad o používaní slova *mol* nájdeme aj v *Nemecko-slovenskom slovníku* (1986): *das Mol* – hud. *mol*; *eine Symphony in Mol* – *molová symfónia, symfónia v mole*. Ako frazeologická jednotka sa uvádza veta *Er war auf M. gestimmt* vo význame: *bol naladený do mol, mal clivú náladu*. Podobné heslo nájdeme aj v *Slovensko-anglickom slovníku* J. Vilikovskej – P. Vilikovského (1989): *mol* hud. *minor*; *c-mol* – *C-minor*. Uvádza sa tu aj jedno frazeologické spojenie: *opitý na mol* s prekladom *helplessly drunk*. Túto informáciu uvádzame najmä preto, že heslá obsahujú aj frazeologické spojenia, ktoré majú

niektoré exemplifikácie spoločné s frazeológiou v slovenčine, ale tá najmä v hesle *mol* vo všetkých vydaniach KSSJ chýba. Povšimnutiahodné je však to, že v druhom zväzku SSJ sa pri hesle *mol* uvádza: a) prenesený význam slova *mol*, a to mäkkosť, clivosť v týchto spojeniach: *naladený do mol*, *hlas mu zmäkol na mol*, b) frazeologické spojenia so štylistickou klasifikáciou niž. hovor.: *opit' sa na mol* – veľmi, *spitý na mol*, *je na mol* – veľmi, úplne opitý.

3. Ako uvidíme ďalej, v nasledujúcich vydaniach výkladového slovníka KSSJ sa tieto spojenia pri hesle *mol* neuvádzajú, ale objavujú sa v rozličných podobách pri exemplifikácii významov slovies *opit' sa*, *spit' sa* a adjektíva *opitý* (podoba *spitý* sa ako heslo uvádza iba v SSJ IV ako knižné zastarané slovo; ináč však výraz *spitý* figuruje ako bežné synonymum adjektíva *opitý* vo všetkých štyroch vydaniach KSSJ).

Spojenie *na mol* sa pri výklade hesiel *opit' sa*, *opitý*, *spit' sa* nachádza v spoločnosti týchto spojení: *pod obraz (Boží)*, *do nemoty*, *ako čik*, *ako snop*, *ako prasa*. Všetky uvedené spojenia sa hodnotia ako frazeologické jednotky. Nie je nám však jasné, prečo sa do tohto radu expresívnych frazeologických synonymým nedostalo spojenie *opit' sa (opitý) do bezvedomia*, ale zostalo medzi neutrálnymi spojeniami *opit' sa vínom*, *opit' sa od žiaľu* (porov. 4. vyd. KSSJ, s. 440). Tu, pravda, nám nejde o precízne zaradenie týchto príslovkových výrazov. Väčšina z nich má svoje adverbálne zdôvodnenie, ale keď ide o príslovku *na mol*, bolo by treba zistiť jej zaradenie do príslušnej sémantickej skupiny adverbií. Slovo *mol* je zo slovnodruhovej stránky podstatné meno, ale v spojení s predložkou *na* sa zaraďuje medzi príslovky miery, označujúce najvyšší stupeň jej intenzity (podobne ako *na smrť*, *na život a na smrť*, */vzduch/ na omdletie*). V spojení s predložkou *na* má substantívum *mol* približne taký status ako spojenie *na mäčko*, ktoré sa už môže písať ako jedno slovo (por. KSSJ z roku 2003, s. 361). V SSJ IV – ako sme už uviedli – sa podstatnému menu *mol* pripisuje aj prenesený význam označujúci mäkkosť, dalo by sa povedať aj nevládnosť, telesnú ochabnutosť, ml'andravosť aj nemohúcnosť, nepohyblivosť – telesnú i duševnú, aká pri opitosti zvyčajne býva. Sémanticky totiž hudobný výraz *mol* zaiste súvisí s latinským slovesom *mollire*, ktoré má význam robiť mäkkým, pružným, ohybným, zmäkčovať.

4. Mnohé predložkové spojenia s predložkou *na* sa už píše spolu. Ako jedno slovo by sa už mohlo alebo malo písať aj spojenie *na mol*. Tento spájací proces už v slovenčine prebehol, ale vlastne sa ešte neskončil, lebo v slovníkoch i v pravopisných príručkách ešte pretrvávajú dvojtvary. Navyše ani v KSSJ sa nezachytilo lexicografické spracovanie slova *mol* v tej podobe hesla *mol*, akú už obsahoval druhý zväzok Slovníka slovenského jazyka, no najmä príslovkové spojenie *na mol*. Toto spojenie nie je v hesle *mol*¹, ale zato sa už uvádza v heslách *opit'*, *opit' sa*, *opitý* v spojeniach *opit' sa na mol*, *opitý na mol*. Tieto príslovkové spojenia chýbajú pri

hesle *mol* (tónina) a chýbajú v slovách na N, medzi ktorými sa nachádzajú príslušné dublety, písané osobitne i spolu. Túto slovníkovú a pravopisnú kolíziu treba v ďalších vydaniach Pravidiel slovenského pravopisu i v KSSJ odstrániť.

5. V súvislosti s týmito lexikografickými a pravopisnými problémami treba preskúmať aj spracovanie a využívanie predložkového spojenia *na mol* (resp. *namol*) v Synonymickom slovníku slovenčiny (SSS) z r. 1995. Slovo *mol* sa v SSS ako heslo priamo nezachytáva (por. s. 269), ale v hesle *mäkký* sa v 2. význame ako synonymum uvádza hudobný termín *molový*, a to s exemplifikáciou *mäkká, molová stupnica*. Keďže všetky doterajšie vydania KSSJ v hesle *mol* osobitne neuvádzajú ani predložkové spojenie *na mol*, toto spojenie fakticky vypadlo aj zo samostatného lexikografického, gramatického a napokon aj zo sémantického hodnotenia, pravda, okrem jeho využitia v exemplifikáciách hesla *opitý* v KSSJ, ako aj v SSS (tu však iba v hesle *opitý*: *tackal sa domov opitý, spitý na mol*). V SSS sa prítomnosť spojenia *na mol* medzi príslovkami, ktoré vznikli spojením pôvodných predložiek *do, na* a *za* s príslovkami odvodenými od príslušných prídavných mien, dala očakávať, ale nestalo sa tak. Pri ich spracovaní v SSS sa ešte uplatňuje dvojaký pravopis, teda písanie predložiek spolu s nasledujúcim tvarom alebo osobitne (por. aj Pravidlá slovenského pravopisu 2000, s. 45). Napokon treba ešte pripomenúť, že v SSS z r. 1995 chýba v hesle *opitý* spojenie *na mol* a *byť na mol* a rovnako chýba aj v hesle *byť* (azda v 1. význame).

Literatúra

- ČIERNA, M. – GÉZE, E. – JURÍKOVÁ, M. – MENKE, E.: Nemecko-slovenský slovník. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1986. 967 s.
- KÁLMÁNOVÁ, K.: Mol či mól? Kultúra slova, 69, 2004, s. 31 – 32.
- Krátky slovník slovenského jazyka. 4. vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava, Veda, Vydavateľstvo SAV 2003. 985 s.
- Krátky slovník slovenského jazyka. 1. vyd. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda, Vydavateľstvo SAV, 1987. 587 s.
- MISTRÍK, J.: Retrográdný slovník slovenčiny. Bratislava, Univerzita Komenského v Bratislave 1976, s. 315.
- Slovník slovenského jazyka. Zv. 2. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1960, s. 315.
- Synonymický slovník slovenčiny. Hlavná redaktorka M. Pisárčiková. Bratislava, Veda, Vydavateľstvo SAV 1995. 998 s.
- VILIKOVSKÁ, J. – VILIKOVSKÝ, P.: Slovensko-anglický slovník. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1989. 520 s.

Martin Ološtiak

ŽIVOT AKO PERMANENTNÁ MOTIVÁCIA (K nedožitej sedemdesiatke profesora Juraja Furdíka)¹

OLOŠTIAK, M.: Life As a Permanent Motivation (70 Years from the Birth of professor Juraj Furdík, who died in 2002). Slovenská reč, 70, 2005, No. 1 – 2, pp. 60 – 69. (Bratislava)

The study is devoted to work of Juraj Furdík, an influential and exceptional Slovak linguist. The domain of Furdík's interests was above all word-formation, morphology and contact linguistics. His work can be characterised by quality rather than quantity – his bibliography contains no more than 150 entries. However, more important is the fact that Furdík's writings are remarkable for their deep scientific insight. The paper stresses the importance of J. Furdík in the context of Slovak linguistics.

J. Furdík za základné princípy fungovania lexiky pokladal antropomorfizáciu a motiváciu. Pod antropomorfizáciou rozumel pripodobnenie lexikálnej jednotky k človeku-individuu a celej lexikálnej zásoby k ľudskej spoločnosti a motiváciu chápal ako zdôvodnenosť existencie lexikálnej jednotky, možnosť odpovedať na otázku „Prečo sa X volá tak?“ Dovoľme si tvrdiť, že princíp motivácie platí rovnako v lexike aj v ľudskej spoločnosti. Lexikálna jednotka je spätá sieťami rozličných vzťahov s inými lexémami, ktoré spoluvytvárajú jej existenciu. Podobne aj človek vstupuje do sociálnej interakcie s inými ľudskými individuami. Človek aj lexéma, neopakovateľné individuá, si pritom zachovávajú svoju jedinečnosť, vzťahy ich úplne nepohlujú. Na ľudský život sa teda môžeme pozeráť ako na permanentnú motiváciu a vedecké bádanie a didaktickú transformáciu odborných poznatkov môžeme považovať za tie oblasti ľudskej aktivity, v ktorých sa motivačné princípy prejavujú azda viditeľnejšie než inde (za explicitný ukazovateľ motivovanosti možno vo vede pokladať napríklad citovanie). Téza o živote ako permanentnej motivácii, domnievame sa, platí o to viac u vedca, ktorý výskumu jazykovej motivácie zasvätil prakticky celý svoj život a ktorého nedožité okrúhle jubileum si chceme pripomenúť aj touto štúdiou.

Aké miesto v motivačnej reťazi poznania možno vo všeobecnosti pripísať J. Furdíkovi? Každý vedec má svojich predchodcov, učiteľov, na ktorých nadväzuje a ktorých často svojimi výsledkami prekonáva. Na druhej strane veľkí bádatelia a učitelia bývajú sami zdrojom poznania a inšpirácie pre svojich žiakov, nasledovníkov. Veľké osobnosti sú teda aj motivátmi, aj motivantmi, patria do typu motivačnej

---

¹ Text je skrátenou a podstatne prepracovanou verziou štúdie *Juraj Furdík – homo linguisticus et paedagogicus*. In: Furdík, J.: *Život so slovotvorbou a lexikológiou*. Výber štúdií pri príležitosti nedožitéch sedemdesiatin. Ed. M. Ološtiak – L. Gianitsová. Prešov, Náuka 2005.

intencie, ktorý sa schematicky znázorňuje $\rightarrow L \rightarrow$,² resp. $\rightarrow \check{C} \rightarrow$ (L = lexéma, $\check{C}$ = človek). Do tejto skupiny možno nepochybné zaradiť aj profesora Furdíka, ktorému v oblasti slovakistickej a slavistickej jazykovedy prináleží nezastupiteľné miesto. Sám ako motivát bol inšpirovaný viacerými bádateľmi z rôznych lingvistických škôl. V oblasti náuky o tvorení slov (derivatológie), Furdíkovej výskumnej domény, treba spomenúť nadväznosť predovšetkým na domácu lingvistickú tradíciu reprezentovanú dielami M. Dokulila, J. Horeckého, z mladších K. Buzássyovej a i. Zo zahraničia badáme najmä vplyv poľskej (W. Doroszewski, J. Rozwadowski, M. Honowska, R. Grzegorzczkova, J. Puzynina a i.) a ruskej (sovietskej) školy (V. V. Vinogradov, A. N. Tichonov, I. S. Uluchanov, J. S. Kubriakova a i.); viaceré podnety však čerpal aj z neslovanských lingvistík (najmä maďarskej, nemeckej, francúzskej, v menšej miere anglosaskej a i.). Vedecká osobnosť J. Furdíka sa kreovala v tvorivom nadväzovaní a v nejednom ohľade aj v prekonávaní rozličných, často voči sebe protikladných teórií (ich predstaviteľov sme uviedli len výberovo).

J. Furdík však zohral významnú úlohu aj ako motivant. Jeho motivačný potenciál sa realizoval viacrozmerne: dalo by sa uvažovať o vplyve jeho vedeckej, pedagogickej, školiteľskej i posudzovateľskej činnosti. Priamo alebo nepriamo ovplyvnil viacero bádateľov a ako pedagóg vychoval nemalý počet lingvistických učňov. Furdíkovo dielo našlo odozvu aj za hranicami Slovenska, uznaním jeho nesporných vedeckých kvalít boli rôzne pozvania na medzinárodné vedecké podujatia a členstvo vo vedeckých orgánoch (na sklonku života sa mu dostalo uznania byť členom Komisie pre výskum slovotvorby slovanských jazykov pri Medzinárodnom komitáte slavistov). Uznanie vedeckých a osobnostných kvalít jednotlivca sa odráža aj v tom, že sa jeho dielo spracuje v podobe slovníkového či encyklopedického hesla. Takejto pocty sa dostalo aj J. Furdíkovi, o jeho diele sa dočítame v týchto encyklopédiách: Encyklopédia jazykovedy (1993, s. 151 – 152), Encyclopaedia Beliana (4. zv., 2005, v tlači), A cseh-szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918 – 2004 [Encyklopédia maďarskej literatúry v Česko-Slovensku 1918 – 2004] (2. vyd. Ed. Z. Fonód, 2004, s. 121 – 122).

I keď veľkosť „motivačného hniezda“ s východiskovým motivantom „Juraj Furdík“ nemožno presne kvantifikovať, je oprávnené konštatovanie, že pokiaľ ide o motivačnú potenciú, teda schopnosť byť motivantom, motivovať ďalších bádateľov a žiakov, J. Furdíkovi patrí v slovenskej jazykovede výnimočné postavenie. Pisateľ týchto riadkov nie náhodou na viacerých miestach zdôrazňuje podnetnosť Furdíkových prác pre ďalší lingvistický výskum.

Furdíkovu osobnosť možno považovať za „bilaterálnu“: na jednej strane stojí čelný predstaviteľ slovenskej lingvistiky, profesionálny vedec, pracujúci vo sfére, kto-

² Porov. Furdíkovo štúdiu *Motivačná intencia slova* (1998).

rá je ex definitione charakteristická presnosťou, objektivnosťou; na druhej strane vidíme vášnivého milovníka umenia, veľkého znalca vážnej hudby a nevšedne sčítaného človeka poznajúceho množstvo diel svetovej i slovenskej literatúry. Obe tieto stránky (tá, ktorá si vyžaduje predovšetkým exaktnosť, i tá, pri ktorej na prvom mieste stojí citiaci subjekt) sa u J. Furdíka vzájomne dopĺňajú, „nezavadzajú si“, práve naopak. „Cít“ pre analýzu jazyka, živého komunikačného nástroja, sa u J. Furdíka cibril aj prostredníctvom dôverného poznania slovesného umenia a umenia vôbec.

Aj keď sa J. Furdík sám vyjadril, že bol od začiatku vysokoškolských štúdií jednoznačne jazykovo, resp. jazykovedne zameraný, formulácia v takejto vyhranenej podobe neobstojí. Svedčí o tom fakt, že začiatky jeho publikačných aktivít z istej časti vyplňajú zasvätené recenzie literárnych diel, práce mapujúce literárne dianie (najmä vo východoslovenskom regióne), doslovy či iné články z oblasti kultúry a umenia. V 90. rokoch sa k interpretácii literárnych diel – využívajúc kombinované literárnovedné i jazykovedné metódy – vracia publikovaním niekoľkých štúdií (v spoluautorstve s V. Žemberovou).

Furdíkovou vedeckou doménou sa však rýchlo stala jazykoveda a predovšetkým derivatológia. V rámci nej sa spočiatku venoval slovotvornej diachrónii (porov. viacero prác na konci 60. a začiatkom 70. rokov, predovšetkým jeho prvú monografiu *Zo slovotvorného vývoja slovenčiny*, 1971). Neskôr napísal ešte dve rozsiahlejšie práce, v ktorých si všima slovotvorný vývin takmer v celom časovom rozpätí fungovania spisovnej slovenčiny, teda od Bernoláka až po súčasnosť: *Zur Entwicklung der slowakischen Wortbildung in den Jahren 1780 – 1914* (1999) a *Zmeny v jazykových podsystemoch (čiastkových normách). Slovotvorné zmeny* (In: Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Slovenský jazyk. Red. J. Bosák, Opole 1998).

Už výskum vývinových dimenzií slovotvorby si vyžiadal venovať pozornosť viacerým závažným, ba fundamentálnym otázkam derivatologickej teórie s presahom do celej lingvistickej metodológie (porov. napr. synchronia – diachronia, dominantna – subdominantna, forma – obsah, asymetrický dualizmus, kvalitatívnosť – kvantitatívnosť, konkrétnosť – kategoriálnosť, funkčná diferenciacia jazykových javov a i.). V ďalšom období (od začiatku 70. rokov prakticky až do konca života) si J. Furdík postupne budoval svoju derivatologickú koncepciu, z nových, dovtedy málo povšimnutých či nepovšimnutých zorných uhlov odhaľoval viaceré aspekty slovotvorby ako dôležitého jazykového činiteľa.

Derivatologická koncepcia J. Furdíka vychádza z centrálneho pojmu **slovotvorná motivácia**, ktorá sa pokladá za jánusovsky mnohotvárnny a mnohorozmerný princíp štrukturácie a dynamizácie jazykového systému (porov. viaceré kapitoly v jeho monografii *Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie*, 1993). Slovotvornú motiváciu chápe ako trojjedinú entitu (proces, vzťah a vlastnosť), ktorá sa realizuje komplexne na úrovni formy aj obsahu a ktorá v dôsledku medzirovnosti nadobúda

v jazykovom systéme centrálne postavenie. V štúdiu *Jazykový status slovotvorne motivovaného slova* (1996), ktorá je Furdíkovou inauguračnou prednáškou, chápe pojem slovotvornej motivácie (SM) lexikologicky a jej základné vlastnosti zhrňa takto: 1. pojem SM, hoci vznikol v úvahách o jazykovom znaku, vo svojej podstate nie je pojmom semiologickým, ale onomaziologickým, pretože súvisí s pomenovaním ako procesom a s pomenovaním ako výsledkom tohto procesu; 2. SM chápe ako zdôvodnenosť jazykového vyjadrenia pomenovaného javu; 3. SM je komplexný, formálno-obsahový jav (stáva sa tak najuniverzálnejším typom lexikálnej motivácie, porov. ďalej); 4. SM stotožňuje s existenciou vnútornej formy pomenovania: „Motivované je pomenovanie, na ktorom možno preukázať existenciu vnútornej formy“ (1996, s. 50).

Vo Furdíkovej derivatologickej koncepcii má pevné miesto aj vymedzenie súboru funkcií slovotvornej motivácie (napr. *Slovotvorba – hybná sila lexikálnej dynamiky*, 1984/1993), čo mu umožňuje vysloviť „smelú“, ale skúmanému javu adekvátnu tézu o zásadnej úlohe slovotvornej motivácie nielen v štrukturácii lexikálnej zásoby, ale prostredníctvom slova v celom jazykovom systéme. Navyše, využívajúc terminológiu synergetiky, princíp slovotvornej motivácie pokladá za jeden z rozhodujúcich kooperačných faktorov, ktorý udržiava rovnovážny stav v celom jazykovom systéme (*Synergická povaha slovotvornej motivácie*, 1999). Je zároveň paradoxné, ako sa zmiňuje v štúdiu *Slovenská slovotvorba z hľadiska všeobecnej jazykovedy* (2000), že takéto stredové postavenie slovotvorby jej nezaručuje adekvátnu pozornosť zo strany všeobecnej jazykovedy. Práve naopak, „slovotvorba sa mlčky pokladá za ‚necentrálnu‘ oblasť lingvistiky“ (2000, s. 7). J. Furdík však na viacerých príkladoch presvedčivo dokazuje, že slovotvorba všeobecnej jazykovede má čo ponúknuť: „Princíp slovotvornej motivácie sa ... stáva svojho druhu archimedovským ‚pevným bodom‘, z ktorého možno odhaliť nové, z iných hľadísk nezistiteľné alebo nie dosť výrazne vymedziteľné javy v celom komplexe jazyka a jeho fungovania“ (1999, s. 80).

Veľkým prínosom J. Furdíka je, že doslova v každej štúdiu formuluje zásadné a nové teoreticko-metodologické poznatky, napr. demotivačný cyklus, motivačná intencia, onomaziologická štruktúra slovotvorne motivovaného slova a i. K všeobecne platným zisteniam sa pritom dopracúval nielen analýzou javov jedného jazyka (slovenčiny), ale aj výskumom v oblasti komparatívnej a kontrastívnej lingvistiky. Významné metodologické vyznenie majú aj jeho lexikologické štúdie, napísané v 90. rokoch, napr. „*Zákonitosť jednotlivého*“ v *slovanskej lexike* (1995) či *Integračné procesy pri lexikálnych prevzatiach* (1994).

Hraničné postavenie slovotvorby núti bádateľa uvažovať o jej vzťahoch k iným súčastiám jazykového systému. J. Furdík na tému *slovotvorba a...* napísal viaceré originálne štúdie: napr. *O vide a väzbe pri slovesných podstatných menách* (1967);

O slovotvorných príponách s gramatickou funkciou (1967); *Čo dáva slovotvorba lexicológii* (1976); *K syntakticko-sémantickej interpretácii slovotvorných štruktúr* (1978); *Slovotvorná motivácia v spisovnom jazyku a v nárečí* (1980); *O vzájomnom vzťahu slovotvorného a skloňovacieho systému...* (1981); *Syntax slovotvorne motivovaných slov* (1982); *Štylistické dimenzie slovotvorne motivovaného slova* (1987); *Slovenská slovotvorba z hľadiska všeobecnej jazykovedy* (2000); *Pojem produktivity v slovotvorbe a v morfológii* (2000) a i. Furdíkov synkretický derivatologicko-morfologický prístup sa ukázal plodným napr. aj v kapitolách *Adjektíva* a *Adverbiá* vo vysokoškolskej učebnici *Súčasný slovenský spisovný jazyk – morfológia* (Oravec – Bajžíková – Furdík, 1984, 1988).

J. Furdík predstavoval typ vedca, ktorý formuluje svoje tézy na základe dôkladného poznania materiálovej základne. Navyiac, v jeho prácach od začiatku nachádzame teóriu pevne podopretú štatistickými ukazovateľmi, vzťah kvantitatívnych a kvalitatívnych prvkov vystupuje vo vzácnnej harmónii; porov. napr. analýzy percentuálneho vyčíslenia produktivity slovotvorných postupov, vzájomného pomeru nemotivovaných a motivovaných slov, závislosti frekvencie a motivovanosti slova, stupňa motivačnej nasýtenosti textov rôznej štýlovej príslušnosti, percentuálneho vyjadrenia produktivity jednotlivých slovných druhov alebo porovnávania stupňa motivovanosti slovnej zásoby slovenčiny a iných jazykov. J. Furdík sa však neuspokojil s kvantitatívnymi údajmi získanými z parciálnych textov, stále naliehavejšie sa v jeho plánoch hlásila o slovo potreba komplexného štruktúrneho, štatistického a lexikografického spracovania slovenskej slovotvorby. Tento výskumný plán sa mu čiastočne podarilo zrealizovať pomocou počítačovej techniky; porov. štúdiu *Pokus o komplexný kvantitatívny výskum slovotvorného systému pomocou počítača* (1990). Čiastočne preto, lebo súhrnné výsledky tejto analýzy neboli zhrnuté do podoby ucelenej štúdie alebo monografie. Integrovanou súčasťou takéhoto výskumu malo byť aj komplexné lexikografické spracovanie slovotvorného systému. Reálne kontúry takto vymedzeného výskumného cieľa J. Furdík predstavil v tézach *Metodologické problémy tvorby slovotvorného slovníka slovenčiny*, (1994). Ide o predstavu nového typu slovotvorného slovníka, ktorého ambíciou je slovotvorný systém vo svojej inventárovej a štruktúrnej zložke zachytiť v relatívnej celosti a tak prekonať nedostatky hniezdového a deskriptívneho prístupu. Pomocou metódy slovotvornej parametrizácie J. Furdík vypracoval „šablónu“ štrnástich parametrov (s viacerými subparametrami), tvoriacich heslovú stať. Ide o parametre, ktoré podávajú komplexný obraz o mieste lexikálnej jednotky v slovotvornom systéme.

Slovotvorný slovník slovenčiny možno pokladať za ďalší originálny vklad J. Furdíka do jazykovednej teórie i praxe, tentoraz v oblasti derivatologickej lexikografie. Žiaľ, slovníkové spracovanie slovotvorby – tak ako viaceré iné projekty – J. Furdík nestihol dokončiť. Je však potešujúce, že bádanie v tejto oblasti sa naďalej

úspešne rozvíja; prešovský kolektív autorov (Ľ. Liptáková, K. Vužňáková, K. Furdík) pracuje na kratšej verzii slovotvorného slovníka s názvom *Malý slovotvorný slovník slovenčiny*, ktorá by mala vyjsť aj v knižnej podobe.

Problematika motivácie Jurajovi Furdíkovi, možno tak povedať, „nedala pokoj“ celý život. A preto azda ani neprekvapilo, že po dlhoročnom „rozpitvovaní“ slovotvornej motivácie sa jeho pozornosť začala sústreďovať aj na iné motivačné typy. Slovotvorná motivácia mu pritom poslúžila ako východisko uvažovania o iných typoch lexikálnej motivácie. napr. v štúdiu *Princíp motivácie vo frazeológii a v derivatológii* (1994) navrhuje viesť do lingvistiky pojem a termín frazeologická motivácia. Frazémy pokladá za motivované jednotky a vo frazeológii hľadá paralelu k princípu motivácie v derivatológii. Slovotvornú motiváciu chápe ako dvojdimenzionálny jav (vzťah k motivantu a k denotátu) a frazeologickú motiváciu ako trojdimenzionálny (vzťah k denotátu, k lexikálnym komponentom a pragmaticko-konotatívna zložka).

J. Furdík sa postupne prepracúval k systematike viacerých typov lexikálnej motivácie. Škoda, že výsledky svojho uvažovania publikoval len v dvoch krátkych článkoch: v prednáškových tézach *Typy lexikálnej motivácie* (1998/1999) a v Poľsku publikovanej štúdiu *Motywacja słowotwórcza między innymi typami motywacji leksykalnej* (2000). Pravda, v týchto dvoch rozsahom nevelkých a obsahovo takmer totožných prácach veľmi stručne predstavil len nevyhnutné fundamenty svojho „motivologického“ prístupu. Systematicky však svoju teóriu prezentoval v rokoch 1996 – 2002 na prednáškach a seminároch z lexikológie na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity. Do tlače pripravujeme jeho publikáciu, ktorá sa bude špeciálne zaoberať práve problematikou lexikálnej motivácie.

Aspoň stručne charakterizujme, aké sú základné teórie Furdíkovej koncepcie lexikálnej motivácie, ktorá je výsledkom snahy o celostný pohľad na lexikálnu zásobu, hľadania „všeobšiahleho“ princípu, prostredníctvom ktorého by bolo možné neprotirečivo charakterizovať lexiku ako vnútorne diferencovaný, dynamický súbor jedno- i viacslovných pomenovaní. Autor pri svojich úvahách vychádza z prastarej dichotómie motivovanosť – arbitrárnosť jazykového znaku. Na rozdiel od F. de Saussura však J. Furdík tvrdí: „nie arbitrárnosť, ale motivovanosť jazykového znaku je absolútna“ (1998/1999, s. 25). Lexikálny subsystem chápe ako „organizovaný súbor lexém mnohonásobne vzájomne spätých sieťou základných i nadstavbových lexikálnych motivácií“. Pri takomto prístupe vychádza z týchto dvoch téz: a) neizolovanosť lexémy, b) onomaziologický prístup k lexéme.

Popri tradične vymedzovaných typoch motivácie (zvuková, sémantická, slovotvorná) J. Furdík nadväzuje na tézy J. Dolníka (1985/1990) o paradigmatickej motivácii a J. Kuchařa o syntaktickej motivácii (1963). Motivačnú typológiu však rozširuje aj o ďalšie typy: o spomínanú frazeologickú motiváciu, ďalej o morfológickú (tú však nestotožňuje so slovotvornou motiváciou!), onymickú, expresívnu, štylis-

ticko-stratifikačnú, sociolektickú, teritoriálnu, temporálnu, individualizačnú, kontaktnú a abreviačnú motiváciu. Túto typológiu na prednáškach ďalej precizoval nie v zmysle kvantitatívneho rozširovania o nové motivačné typy, ale v zmysle prehĺbeného výkladu jednotlivých typov.

Pravda, pri takomto novátorskom prístupe k lexikálnej zásobe sa vynára množstvo nedoriešených teoreticko-metodologických i praktických problémov. Domnievame sa však, že základná línia uvažovania J. Furdíka má svoje opodstatnenie a že ide o plodné tézy i hypotézy, ktoré možno efektívne – v modifikovanej či nemodifikovanej podobe – využiť aj v ďalšom výskume i v pedagogickej praxi.

Jednou z najcharakteristickejších črt diela profesora Furdíka je vzácna vyváženosť vedeckých a pedagogických aktivít. Už viacerí poukázali na nemožnosť viesť presnú hranicu medzi týmito dvomi stránkami jeho osobnosti. Takáto ostrá hranica jednoducho neexistovala. Napriek tomu sa nám zdá, že rola vysokoškolského učiteľa uňho v niektorých momentoch prevládala; s odovzdávaním rukopisov často meškával aj pre školské povinnosti, jeho „rozdávanie sa“ študentom zapríčiňovalo, že po príchode domov už jednoducho nemal energiu sadnúť si za písací stôl a rozpracované štúdiu dokončiť.

Pedagogická činnosť profesora Furdíka bola viacrozmerná. Okrem celoživotného pôsobenia na Katedre slovenského jazyka a literatúry Prešovskej univerzity (predtým Univerzity P. J. Šafárika), kde vyučoval lexikológiu, morfológiu, všeobecnú jazykovedu, porovnávaciu gramatiku slovanských jazykov a iné predmety (na katedre histórie zabezpečoval napr. výučbu maďarčiny), ako prednášajúci sa viackrát zúčastnil na letnej škole slovenského jazyka *Studia Academica Slovaca* a na Letnej škole slovanských štúdií v Prahe.

Študenti už po prvých vetách rozpoznali, že im prednáša človek, ktorý je nielen majstrom svojho remesla, ale svoj predmet aj „prežíva“, precitúje. Jeho nadšenie dokázalo vzbudiť záujem študentov; rozbor každého slova sa na hodinách stával udalosťou a nahliadnutie do tajov jazyka a jazykovedy intelektuálnym dobrodružstvom. J. Furdík sa v schopnosti zaujať študentov podobal na spisovateľa, ktorý vie čítajúcich vniesť do víru pútavého a pritom umelecky hodnotne stvárneného príbehu.

Za krátku zmienku stojí spôsob, akým profesor Furdík prednášal. Hoci vychádzal z dôkladnej prípravy (v pozostalosti sme o tom našli nespočetné množstvo dokladov), jeho prednášky boli aj ukážkou improvizáčného majstrovstva. Pozorujúc prednáškové „vytrženie“ v svojskom furdíkovskom štýle, študenti mali možnosť zaznamenať si jeho myšlienky in statu nascendi. Zároveň učebnicovo jasným výkladom sprostredkúval v mnohých ohľadoch zložitú teóriu.

Stručne povedané, didaktická excelentnosť profesora Furdíka spočívala v tom, že vedel so študentmi komunikovať: získať si ich dôveru, iniciovať konštruktívny dialóg. Od prvotného zaujatia na vyučovacích hodinách potom viedlo „pár“ krokov

k hlbšiemu štúdiu v podobe vypracovania seminárnej či diplomovej práce. J. Furdík svojím pedagogickým prístupom akoby medzi riadkami naznačoval: „Študenti, som tu pre vás.“ Výučbe venoval nadštandardné množstvo energie, čo bolo viditeľné všade, kde s ním študent prichádzal do kontaktu (na prednáškach, seminároch, konzultáciách, skúškach). Jeho didaktická dôslednosť sa prejavovala aj v takých „maličkostiach“, ako napr. precízne vypracovanie sylabov, kde boli vždy jasne definované ciele predmetu (vzdelávacie i výskumné); aj tu môžeme vidieť jeho schopnosť efektívne spojiť výskumný a vyučovacý proces.

Medzi dôležité aspekty výskumno-pedagogickej činnosti J. Furdíka nepochybne patrilo školiteľstvo. Bol vnímavým, ústretovým, ale kritickým školiteľom. Témy prác zadával premyslene a koncepcne; možno spomenúť sériu diplomových prác o slovotvornom slovníku slovenčiny alebo sériu prác o tvorení jednotlivých typov slovotvorne motivovaných pomenovaní. Systematická a zapálená práca so študentmi prinášala svoje ovocie; školenci J. Furdíka pravidelne obsadzovali popredné miesta v celoštátnych kolách Študentskej vedeckej a odbornej činnosti (ŠVOČ) a viaceró jeho diplomantov publikovalo výsledky svojich výskumov aj časopisecky (T. Jakabčinová, D. Lovás, S. Bartoš, D. Žabková, J. Trnková, M. Molčanová a i.). S rovnakým zánietením sa venoval aj doktorandom a aspirantom, preto nie div, že učiteľský majster Furdík vo svojej dielni vychoval viacerých úspešných adeptov lingvistického remesla.

Ocenením Furdíkových pedagogických aktivít bolo aj pozvanie spolupracovať na príprave dvoch vysokoškolských učebníc *Súčasný slovenský spisovný jazyk – lexikológia* (Ondrus – Horecký – Furdík, 1980) a *Súčasný slovenský spisovný jazyk – morfológia* (Oravec – Bajzíkóvá – Furdík, 1984/1988). Po smrti J. Oravca poverili J. Furdíka viesť autorský kolektív J. Horecký – J. Dolník – J. Furdík, ktorý mal za úlohu pripraviť novú vysokoškolskú učebnicu lexikológie. Žiaľ, k vydaniu tejto pre potrebnej publikácie najmä vinou nedochvilnosti J. Furdíka nakoniec nedošlo.

Mnohoročné skúsenosti J. Furdíka v oblasti vyučovania derivatológie na vysokej škole vyústili do knižného spracovania v podobe posmrtné vydanéj učebnice *Slovenská slovotvorba (teória, opis, cvičenia)* (2004; o okolnostiach jej vzniku porov. Predhovor editora, s. 11 – 19). Po súhrnnom opise slovotvorného systému slovenčiny z pera J. Horeckého (1959; v modifikáciách aj 1971, 1980) je to prvé komplexné a moderné spracovanie slovenskej derivatológie. Napriek tomu, že ide o dielo zostavené z viacerých zdrojových materiálov a jeho výslednú podobu autor nemohol ovplyvniť, predmet záujmu – slovotvorný systém – sa tu predstavuje v podobe relatívne uceleného výkladu a viaceré poznatky sa v slovakistike publikačne prezentujú prvýkrát.

Pre recipienta čítajúceho vedeckú monografiu, štúdiu či kvalifikačnú prácu ostáva dialogická línia medzi autorom textu a jeho posudzovateľom neodhalená. Na

prvý pohľad by sa teda mohlo zdať, že posudzovateľská činnosť pre niekoho predstavuje len povinné penzum práce, „nutné zlo“, vyžadované právnymi predpismi. Avšak každý, kto mal možnosť čo i len na okamih vedecky seriózne pracovať, musí priznať, že posudzovateľská činnosť je dôležitou súčasťou odbornej komunikácie.

K posudzovateľským aktivitám sa postupom času dostal aj J. Furdík. V tejto súvislosti si dovoľíme poznamenať, že tieto „skryté“ texty (posudky a interné recenzie) predstavujú významnú súčasť Furdíkovej tvorby. Ak totiž konštatujeme, že „oficiálne“ publikované dielo J. Furdíka sa nevyznačuje veľkým rozsahom, o to bohatšia je jeho „neoficiálna“, posudzovateľská bibliografia. Disproporciu medzi nepublikovanými a publikovanými textami možno pozorovať aj v čiastkovej recenznej činnosti: J. Furdík uverejnil presne poltucet jazykovedných recenzií, na druhej strane však napísal stovky posudkov monografií, učebníc, časopiseckých a zborníkových štúdií či všetkých druhov kvalifikačných prác.

Možno konštatovať, že písanie tohto žánra náučného štýlu mal J. Furdík v krvi; jeho posudky sú príznačné dôslednosťou, prísnosťou, ale spravodlivosťou: pri hodnotení vedel trafiť klinec po hlavičke, autorovi posudzovaného textu – obrazne povedané – neodpustil ani jednu nesprávne napísanú čiarku, na druhej strane sa však snažil na každej práci vyzdvihnúť predovšetkým pozitíva. Prácu hodnotil komplexne, od načrtnutia širšieho kontextu jej vzniku cez vlastnú analýzu až po zhrnutie. Medzi posudkami, ktoré sme mali možnosť prečítať (a nebolo ich málo), sa nenašiel ani jeden, v ktorom by bol posudzovateľ svoju prácu vyslovene „odflákol“. Za dôležité považujeme podčiarknuť, že Furdíkove posudky vedú sofistickovaný dialóg s posudzovanými prácami a zároveň žijú aj svojím vlastným životom. Vyznačujú sa totiž okrem iného jednou dôležitou vlastnosťou: mnohé z nich obsahujú jazykovedné náhľady, ktoré nenájdeme v žiadnom jeho publikovanom texte. V tomto zmysle ich možno označiť za miništúdie, ktorých poznanie pomáha dotvoriť obraz J. Furdíka ako jazykovedca.

Záverom možno zhrnúť, že J. Furdík vynikal schopnosťou hlbokkej analýzy, svoj tvorivý potenciál manifestoval prakticky v každej práci. Jeho texty sú charakteristické štylistickou vybrúsenosťou, vidno, že autor pri tvorbe starostlivo zvažoval každé slovo, každú vetnú konštrukciu a jeho myšlienky dostávali náležitý tvar po mnohých korekciách, pretože do publikačného éteru jednoducho nebol schopný vypustiť vedecký polotovar. J. Furdík presvedčivo objasnil viaceré, na prvý pohľad protirečivé, inkompatibilné vlastnosti a funkcie jazykových javov v *langue* i v *parole*. Teóriu a metodológiu slovakistiky a lingvistiky vôbec obohatil o mnohé zásadné zistenia. V lapidárnej skratke dokázal pomenovať jadro skúmaného problému, jasne formulovať východiská i závery svojho prístupu. Jeho dielo je charakteristické skôr vertikálnou (hlbkou) než horizontálnou (počtom publikovaných titulov). V tejto súvislosti hádam ani nemožno nespomenúť Pliniov výrok: *Non multa, sed multum*.

O to prínosnejšie a inšpiratívnejšie sú výsledky Furdíkových výskumov. Čítanie jeho prác je intelektuálnym zážitkom, v tom sa zhodujeme s K. Buzássyovou (1985, s. 234), ktorá pred dvomi desaťročiami napísala: „Jeho štúdie sú priam sviatočným čítaním a patria k tomu najlepšiemu, čím sa naša slovakistika môže pochváliť.“

Profesorovi Jurajovi Furdíkovi patrí výnimočné, nezastupiteľné miesto v motivačnej reťazi vedeckého poznania a jeho didaktickej transformácie; v plnej miere sa naňho vzťahuje latinské: *Non omnis moriar*. J. Furdík ďalej žije nielen vo svojich inšpiratívnych prácach, ale duch jeho myslenia sa „reinkaroval“ aj do viacerých jeho žiakov.

Literatúra

BUZÁSSYOVÁ, K.: *Na päťdesiatku Juraja Furdíka*. Slovenská reč, 50, 1985, s. 234 – 236.

Upozornenie pre autorov

Prosíme všetkých prispievateľov časopisu Slovenská reč, aby venovali pozornosť zmenám v Informáciách autorom uvádzaných na vnútornej strane zadnej obálky. Redakcie časopisov, ktoré sú orgánom Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied, sa dohodli na novom, jednotnom uvádzaní literatúry.

XIV. medzinárodné kolokvium mladých jazykovedcov

Takmer stovka účastníkov Medzinárodného kolokvia mladých jazykovedcov vytvorila v 14-ročnej histórii podujatia nový rekord. Nádejní lingvisti z 10 európskych krajín sa zišli 8. – 10. decembra v Šintave pri Seredi, aby prezentovali svoje najnovšie výskumy.

Trojdnňové zasadanie, rozdelené pre veľký počet referátov do dvoch sekcií, organizoval tento rok tím z Katedry slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre (KSJ FF UKF) v spolupráci so Slovenskou jazykovednou spoločnosťou (SJS) pri SAV a s Jazykovedným ústavom L. Štúra SAV.

V referátoch načrtli účastníci najnovšie výsledky svojich výskumov, ktorými sa zaoberajú v rámci dizertačných, rigorózných a iných prác. V oblasti morfológie dostali priestor substantíva, konkrétne skloňovací vzor kuli, ktorého neobyčajnú životaschopnosť skúma Alžbeta Rišová (FF UK Bratislava), a genitív, ktorého posesívnu funkciu analyzovala Alexandra Gerláková (PdF UMB Banská Bystrica). Adjektíva s dôrazom na progresívne komponenty súčasnej češtiny analyzoval na základe lexikálneho materiálu uloženého v elektronickom archíve Ústavu jazyka českého Akademie vied Českej republiky (ÚJČ AV ČR) Ladislav Janovec (PdF UK Praha). Verbám sa venovala Lenka Juhásová zo Slavistického kabinetu SAV v príspevku o konkurencii sloviess byt' a mat' v slovenčine, bulharčine a macedónčine a Monika Franková (PdF UK Bratislava), ktorá zo svojho výskumu o vplyve predpôn na základové slovesá priblížila časť o zmene intencie slovesného deja pri predponových slovesách. Do oblasti neplnovýznamových slovných druhov načrela Marta Vojteková (FF PU Prešov). Sledovala zaujímavé zhody a rozdiely v priestorovom význame prvotných predložiek v slovenčine a poľštine. Zornica Sertova (Bulharsko) analyzovala pôvod krymských Bulharov, opierajúc sa o historické a lingvistické pramene.

Smerom k pragmatike posunula diskusiu Monika Banášová (FF UCM Trnava). V príspevku o modálnosti ako sémanticko-pragmatickom jave predstavila model komunikácie, ktorý potvrdzuje, že lingvistická modálnosť vo forme postoja hovoriaceho k výpovedi tvorí pevnú súčasť komunikácie. Elena Pastuchovičová (Bielorusko) sa v rámci praktického využitia jazykovedných poznatkov zamerala na encyklopedický text. Poukázala na význam rôznych typov neverbálnych znakov (fotografie, obrázky, tabuľky, nákresy atď.) a ich súčinnosti s verbálnymi komponentmi v záujme čo najlepšej zrozumiteľnosti textu pre čitateľa. Vplyv štylistiky na praktický jazyk si všimala aj Jana Salanciová (FF UCM Trnava) v referáte s expresívnym ná-

zvom „Ten je ale pod papučou!“ Frazelogické jednotky, ktoré môžu byť používané s obmedzením len na jedno alebo druhé pohlavie, porovnáva z hľadiska využitia v slovenskom a nemeckom jazyku. Oľga Petrová (FF UK Bratislava) predstavila dotazníkový výskum zameraný na ovládanie a používanie slovenských prísloví jednotlivými vekovými skupinami. Konštatovala, že Slováci používajú na rozdiel od Rusov v bežnej reči málo prísloví a poznajú ich skôr starší ľudia, ktorí si ich zároveň modifikujú pesimistickým spôsobom (za príslovie považujú vetu *Zázraky sa nedejú*), kým mladší sú náchylní na pozitívnejší výklad prísloví (*Zázraky sa dejú*).

Aktuálne témy priniesla aj sekcia referátov o styčných plochách jazykovedy a žurnalistiky, resp. marketingovej komunikácie. Reklamným textom sa venovala Radka Čapková (PF UK Praha) v príspevku o intertextovom nadväzovaní na folklórne žánre a Tatiana Deptová (FF UKF Nitra) v príspevku o sémantike reklamných textov. Priblížili poslucháčom persuzívne metódy komunikácie s využitím rozprávky, bájky, piesne, príslovia, pranostiky a ďalších folklórnych žánrov, ako i špecifických jazykových prvkov a prepojenia textu, obrazu a ponúkaného produktu v masmediálnej kampani. Fenomén súčasnej periodickej tlače upútal Kamilu Sekerovú (PF OU Ostrava), ktorá priniesla typologickú analýzu českého bulvárneho denníka *Blesk*. Poukázala na nové tendencie, príznačné pre najčítanejší, a predsa výskumníkmi akoby zaznávaný typ tlače: jazykové prostriedky, neverbálnu komunikáciu, publikum či charakter samotného mediálneho produktu.

Premostením medzi sekciami publicistických a náboženských tém bol referát Terézie Kolkovej (FF KU Ružomberok) o prieniku náboženského a publicistického štýlu, v ktorom predstavila doterajšie snahy o etablovanie náboženského štýlu v systéme funkčných jazykových štýlov slovenčiny a podrobnejšie sa zamerala na oblasť náboženskej terminológie v novinárskych prejavoch. V rámci ďalších nábožensko-jazykových tém si svoje miesto našiel žáner modlitby, najväčší záujem však vyvolali príspevky z oblasti biblického prekladu. Na problém pretrvávajúcej nezrozumiteľnosti oficiálnych cirkevných prekladov, dôsledky nesprávneho chápania syntaktických konštrukcií preberaných z hebrejčiny a starogréčtiny i potrebu užšej spolupráce teológov s jazykovedcami upozornili Tomáš Bánik (FF UKF Nitra) a Jozefa Artimová (UPJŠ Prešov).

Interdisciplinárne prepojenie sprostredkovali lingvistom aj práce zasahujúce do literatúry, divadelníctva, psychológie, biológie a pedagogiky. Umeleckému textu sa venovala Slavomíra Glovňová (FF UKF Nitra) a Jana Urbanová (FF KU Ružomberok), ktoré analyzovali diela Pavla Vilikovského, Laca Novomeského a Jána Smreka. Jazykovedno-divadelnícku problematiku otvoril Marcel Oľšiak (FF UKF Nitra) príspevkom o javiskovej reči v Divadle Andreja Bagara v Nitre. Nad dištinktívnu funkciu mäkkého ľ sa vo svojom príspevku zamyslel Ľubomír Rendár. Práve táto téma rozprúdila diskusiu o pozícii mäkkého ľ v hovorenej reči. Zaujímavý pohľad

na politický text priniesol Marián Macho (FF UKF Nitra). Výsledky svojho psychologického výskumu predstavila Stanislava Zajacová (FF PU Prešov), ktorá v práci o zrode prvých naratívnych štruktúr u detí predškolského veku analyzovala spôsob výstavby a fungovanie naratív, chápaných ako formy expanzie témy a formovania textových štruktúr, a definovala úroveň naratívnych schopností závislých od stupňa kognitívneho vývoja dieťaťa. Biologickou témou oživil diskusiu Martin Lachout (PF UK Praha). V referáte o lokalizácii reči v mozgu priblížil zaujímavé moderné poznatky o interakcii viacerých jazykov v mozgových centrách a s tým súvisiace úvahy o optimálnych podmienkach na výučbu cudzích jazykov. Výučbe cudzieho jazyka sa vo svojom lingvisticko-didaktickom príspevku venovala aj Zuzana Sedláčková (FF UKF Nitra), ktorá obhajovala aplikáciu dramatických techník.

Široké národnostné spektrum účastníkov vytvorilo vhodné podmienky na bohatú žatvu v translatologickej sekcii, kam možno zaradiť až jedenásť prezentovaných prác. Autori referátov venovali pozornosť medzijazykovým vzťahom slovenčiny a ruštiny (Eva Molnárová z FPV a MV UMB Banská Bystrica), slovenčiny a nemčiny (Milan Trizuliak a Michal Dvorecký z FF UKF Nitra, Jana Miškovská z FiF UMB Banská Bystrica), češtiny a nemčiny (Edita Birkhahnová, ÚJČ Praha), češtiny a bielorustiny, češtiny a poľštiny (Joanna Mielczarek, Poľsko). Popri všeobecných problémoch, ako sú napríklad verbonominálne väzby či variantnosť vlastných mien, dostali priestor čiastkové lexikálne oblasti odborných textov obchodnej korešpondencie a Obchodného zákonníka. Zaujímavé boli napríklad skúsenosti Veraniky Bialkovichovej (Bielorusko), ktorá sa podieľa na príprave česko-bieloruského slovníka homonym a paronym s pracovným názvom *Zradní priatelia prekladateľa*. Na terminologické špecifiká v Obchodnom zákonníku (OZ) upozornila Eva Čulenová z Filologickej fakulty UMB v Banskej Bystrici, ktorá konštatovala, že kým lexikálne anomálie OZ možno ospravedlniť praktickosťou a ustálenosťou, syntax a štylistiku tejto právnej normy považuje za nezvládnutú. Vystúpenia o slovanských a iných európskych jazykoch spestril špecialista na arabský jazyk Juraj Mihálik z FF UK, ktorý sám a bez akéhokoľvek grantu pracuje na obojstrannom slovensko-arabskom slovníku.

Translatologickej sekcii sa početnosťou referátov vyrovnala sekcia jazykovej histórie, v ktorej prevažovali príspevky poľských hostí z Inštitútu poľského jazyka pri Univerzite Mikołaja Kopernika v Toruni. Skúmali napríklad staroslovenčinu na základe evanjeliára z Vosislivik (Katarzyna Nowakowska) alebo prvých prekladov homílií sv. Jána Chryzostoma (Alicja Zagun), staropolštinu na základe Toruňského kancionálu (Joanna Kamper-Warejko) alebo spisov litovsko-poľských Tatárov (Joanna Kulwicka-Kamińska). Zmenám praslovanských intonácií v historickom vývoji západoslovanských jazykov sa venoval Matej Šekli (Slovinsko).

Slovenskí a českí referujúci načreli do jazykového bohatstva starých slovníkov Daniela Adama z Veleslavína (Hana Sobalíková z ÚJČ AV Praha), cestopisnej a me-

moárovej literatúry (Katarína Vilčeková z FF KU v Ružomberku) či tvorby jedného z najvýznamnejších ukrajinských autorov 20. storočia I. Macinského (Melánia Platková z UPJŠ Prešov). Účastníčky z FF UKF v Nitre sa vo svojich príspevkoch venovali časopisu Černokňažník (Petra Bálentová), slovenskej biblickej dráme 20. storočia (Mariana Vargová) a vianočným piesňam spevníka Cantus Catholici (Silvia Lauková).

Osobitný blok príspevkov patril Slovenskému národnému korpusu a projektu Wordnet. Róbert Sabo (FF UK Bratislava) predstavil prácu v užívateľskom rozhraní Bonito a o aktuálnom stave slovenského Wordnetu referovali Alexander Horák a Marek Debnár (obaja z JÚLŠ SAV Bratislava). Lucia Gianitsová z Oddelenia SNK JÚLŠ SAV využila databázu SNK na analýzu dvojtvarov v skloňovaní substantív mužského rodu s úsilím zachytiť súčasnú situáciu v ich používaní. Hostia z Fakulty informatiky Masarykovej univerzity v Brne Marek Grác, Radek Sedláček a Dana Hlaváčková priblížili automatické morfológické značkovanie korpusu súkromnej korešpondencie novovytvoreným analyzátorom AJKA, určeným primárne na analýzu spisovnej češtiny, no naprogramovateľným aj na analýzu slov z tzv. obecnej češtiny a zo strednomoravského interdialektu. Využitie informatiky na prácu so slovenským a českým jazykom rozšírila Mária Rošteková z FPV a MV UMB Banská Bystrica o jazykové korektory pre francúzsky jazyk.

Príspevky k dialektologickému výskumu predniesli viacerí mladí lingvisti; tendencie najnovšieho vývoja sotáčkových dialektov severovýchodného Zemplína predstavila Viera Kováčová (FF KU Ružomberok). Príspevok Martina Chochola (JÚLŠ SAV Bratislava) bol zameraný na lexiku zemplínskych nárečí. Pradiarsku a tkáčsku lexiku v slovenskej nárečovej frazeológii priblížila Katarína Balleková (JÚLŠ SAV). Zaujímavý pohľad na banskoštiavnické nárečia prostredníctvom analýzy pôvodných štíavnických banických piesní, vtipov a príbehov o Náckovi priniesla Janka Píšová (FF UCM Trnava). Poľnohospodárska a ovocinárska lexika vo vrbovčianskom nárečí zaujala Janu Patinkovú (FF UCM Trnava), ktorá konfrontovala motiváciu lexikálnych jednotiek na základe ľudovej etymológie a na základe vlastného etymologického výskumu.

Na konferencii odzneli početné referáty týkajúce sa onomastického výskumu. Príspevok z oblasti antroponymie predniesol Michal Jozefovič (PdF UK Bratislava). Charakterizoval v ňom motivačné činitele pri neúradnom pomenovaní osôb, tzv. živé osobné mená. Na deminutívne zakončenia ruských mužských osobných mien sa sústredila Joanna Getka (Poľsko). Diachronický výskum rodných mien Slovákov vo Vojvodine bol obsahom príspevku Zuzany Týrovej (Srbsko a Čierna Hora). Z oblasti toponymie zaznel príspevok od Jaromíra Krška (FF UMB Banská Bystrica). O význame výskumu štandardizovanej a neštandardizovanej hydronymie polemizoval Juraj Hladký (PdF TU Trnava).

V osobitnej sekcii odzneli príspevky zaoberajúce sa otázkou bilingvizmu. Ján Bauko (FSS UKF Nitra) predstavil svoje najnovšie výsledky výskumu prezývok študentov v bilingválnom prostredí. Všímal si motiváciu v slovenskom i maďarskom jazyku a fungovanie prezývky v komunikácii. Dvojjazyčnosť v Slovenskom Komlóši zaujala Sándora Jánosa Tótha (Békešská Čaba). Podobu nového Čabianskeho kalendára, do ktorého prispieva čoraz viac Slovákov, predstavila Tünde Tušková (Segedín). Marián Sloboda (FF UK Praha) prezentoval parciálne výsledky dotazníkového prieskumu o používaní češtiny a slovenčiny Slovákami v Česku. S výsledkami sociolingvistickej ankety medzi Bulharmi na Slovensku oboznámila kolokvistov Snežana Yoveva Dimitrova (Bulharsko).

Martin Ološtiak (FF UPJŠ Prešov) opísal mechanizmus obohacovania lexikálnej zásoby z pohľadu lexikálnej motivácie. Názvy oblečenia v bulharčine v konfrontácii s inými slovanskými jazykmi analyzovala Snežana Alexandrova (Bulharsko). So zaujímavými konotáciami názvov dávok a poplatkov oboznámila poslucháčov Michaela Černá (ÚJČ Praha). Zo sociolingvistického hľadiska skúmala slangizmy a iné -izmy Anna Gálisová (Pdf UMB Banská Bystrica).

O svoje skúsenosti sa s držiteľmi jazykovedného rána prišli podeliť zaslúžilí odborníci: doc. Slavomír Ondrejovič, doc. Peter Ďurčo, PhDr. Mária Šimková, prof. Juraj Vaňko a PaedDr. Ľubomír Kralčák. V záverečnom prejave zhodnotil úroveň kolokvia prof. Miroslav Dudok zo SJS „Pozorujem čoraz menej jazykovej demagógie a subjektivismu, vyplývajúcich z kompilačnej práce, a čoraz viac skutočných znalostí vychádzajúcich z materiálovej a explanačnej zručnosti,“ vyjadril svoj dobrý pocit zo sebavedomého odborného vystupovania mladých jazykovedcov. Uvítal aj disciplinárne prepojenie s inými vednými odbormi, ktoré podľa neho posúva lingvistov k ešte hlbším poznatkom.

Účastníci konferencie mali síce na prednes svojich referátov obmedzený čas, no vystihli podstatu problému a odborne a vecne reagovali na podnety nastolené v diskusii. Organizátorom vyslovili vďaka za vytvorenie príjemnej konferenčnej atmosféry i za sprievodný program kolokvia (výlet do Nitry, volejbalový turnaj, večerné posedenie pri hudbe). Ako zdôraznil Marcel Oľšák, predseda organizačného výboru, XIV. medzinárodné kolokvium mladých jazykovedcov by sa nemohlo zrealizovať bez ústretovosti vedenia Základnej školy s materskou školou v Šintave. Zúčastnení lingvisti sa poďakovali účasťou na besedách so žiakmi. Jubilejný XV. ročník medzinárodného kolokvia zorganizuje Katedra slovenského jazyka PF UMB v Banskej Bystrici.

Monika Franková, Terézia Kolková, Michal Jozefovič

KRAJČOVIČ, R.: Slovenčina a slovanské jazyky. II. Fonologický vývin. Bratislava, Univerzita Komenského 2003. 168 s.

Zaujímavým titulom s veľkým prínosom v oblasti porovnávania vývinu slovenského jazyka s ostatnými slovanskými jazykmi rozšíril začiatkom roka 2004 paletu svojich knižných prác univerzitný profesor Rudolf Krajčovič. Predzvestou vydania posudzovanej monografie *Slovenčina a slovanské jazyky. II.* s podtitulom *Fonologický vývin* sa ešte pred tridsiatimi rokmi stalo vydanie jeho rovnomennej práce *Slovenčina a slovanské jazyky. I. Praslovanská genéza slovenčiny* (Bratislava, SPN 1974, 328 s.) Aj v prípade titulu *Slovenčina a slovanské jazyky. II. Fonologický vývin* sa potvrdzuje klasický výrok *Habent sua fata libelli* (*Aj knihy majú svoje osudy*), pretože text tejto knihy vznikol v tesnej nadväznosti na vydanie prvého zväzku, t. j. praslovanskej genézy slovenčiny, ešte na prelome sedemdesiatych a osemdesiatych rokov minulého storočia. Z ekonomických príčin ho pôvodné vydavateľstvo v čase spoločenských zmien, napriek tomu, že titul bol technicky spracovaný, vyradilo z edičných plánov. Po rokoch bol rukopis zásluhou vtedajšieho vedenia Filozofickej fakulty UK zaradený do edičných aktivít Univerzity Komenského.

Monografia *Slovenčina a slovanské jazyky. II. Fonologický vývin* je rozčlenená do 10 kapitol. Dominantou diachrónej komparatívnej metódy, ktorou autor nadväzuje na predchádzajúci titul (*Praslovanská genéza*), je postihnutie vývinovej kontinuity slovenčiny, ktorá sa od najstarších čias, priamo z praslovanského základu, formovala ako samostatný slovanský jazyk. Už v predslove práce (s. 3) R. Krajčovič upozorňuje, že v jednotlivých kapitolách využíva všetky poznatky o praslovanskej genéze slovenčiny, o jednotlivých zmenách v rámci pomigračného, integračného a konštitutívneho obdobia vývinu slovenského jazyka. S odkazmi na vlastné historickojazykovedné tituly, na práce klasikov slovenskej historickej jazykovedy – Ľ. Nováka, E. Paulinyho a J. Stanislava – a na slovanskú historickú jazykovedu autor upozorňuje, že v komparatívnom charaktere práce sa okrem analytického prístupu kladie dôraz na syntézu poznatkov a na hľadanie odpovede na otázku, či diferenčné a integračné zmeny vo vývine slovenského jazyka v období 9. – 10. stor. majú v porovnaní s ostatnými slovanskými jazykmi kontinuálny charakter, resp. primeraný odraz vo vývine fonologickej štruktúry (pozri s. 3 – 4).

Cieľom *Úvodnej časti* s podtitulom *Teoretické a metodické poznámky* (s. 5 – 10) je metodologické zjednotenie posudzovaného titulu so spomínanou prácou *Slovenčina a slovanské jazyky. I. Praslovanská genéza slovenčiny*. R. Krajčovič zdôrazňuje, že pri koncipovaní oboch zväzkov vychádzal zo systémovej povahy jazyka v každej jeho rovine, pričom dominantou posudzovaného titulu je fonologický systém a jeho fónický pendant. Vývin týchto systémov si autor v jednotlivých kapitolách všíma aj ako štruktúrnou realitu, t. j. ako systém s vnútorne organizovaným

súborom vzťahov. Niet sporu o tom, že vývin fonologických štruktúr dnes už nemožno skúmať iným metodologickým postupom.

Ťažiskom kapitoly *Najstaršie fonologické systémy* je opis vývinu fonologických štruktúr slovenských nárečových areálov a konfrontácia tohto vývinu s nárečiami ostatných slovanských jazykov po zmenách v 10. storočí (s. 11 – 23). V nadväznosti na zánik a vokalizáciu jerov sa v tejto kapitole opisujú nerovnaké podmienky na formovanie mäkkostnej konsonantickej korelácie po zániku jerov a ich dôsledky na zmeny v slabičnej štruktúre. R. Krajčovič v tejto časti kapitoly presvedčivým metodologickým spôsobom syntetizuje svoje predchádzajúce poznatky z monografií *Vývin slovenského jazyka a dialektológia* (1988) a *Slovenčina a slovanské jazyky I. (Praslovanská genéza slovenčiny)* a poukazuje na nevyhnutnosť čiastkových analýz jednotlivých nárečí, ich vzájomnej komparácie a hľadania integračných a diferenciacných prvkov v širších nárečových areáloch, resp. aj za hranicami jednotlivých národných jazykov. Túto postupnosť syntetizácie mikroštruktúrnych prvkov možno odkryť na pozadí autorovho celoživotného bádania v oblasti historickej fonológie: východisko komparácie spočíva vo vnútornom členení slovenských nárečí, ktoré pred štyridsiatimi rokmi autor publikoval v monografii *Pôvod juhozápadoslovenských nárečí a ich fonologický vývin* (1964) a v ktorej vedecky zdôvodňuje rozdiely vo vývine fonologických štruktúr s ohľadom na odlišné výsledky depalatalizácie, asibilácie, zmeny v mäkkostnej konsonantickej korelácii a vo vokalickej štruktúre (rozklad diftongov). Syntetický opis čiastkových javov slovenských nárečí potom R. Krajčovič využil v novej posudzovanej práci na hľadanie vývinovej kontinuity s ostatnými slovanskými jazykmi. Ide najmä o formovanie najstarších fonologických štruktúr v západoslovanských, resp. východoslovanských jazykoch (s. 18 a n), o prehodnocovanie praslovanských prozodických vlastností po zániku a vokalizácii jerov a po kontrakcii, o vývin kvantitatívnej vokalickej korelácie v slovenčine s pohľadom na západoslovanský makroareál, resp. na ich vývin vo východoslovanskom a južnoslovanskom areáli. Takýmto postupom sa v ďalšej kapitole s názvom *Vývin vokalizmu* (s. 30 – 43) opisujú zmeny vokalickej fonémy a ich štruktúr ($a - \ddot{a} : \acute{a} -$; $o - e - \check{e} : \acute{o} - \acute{e} -$; $u - i - y : \acute{u} - \acute{i} - \acute{y}$). Na štruktúrnu charakteristiku najstaršieho fonologického systému nadväzuje kapitola *Pozičné a prozodické modifikácie vokálov* (s. 44 – 55), v ktorej R. Krajčovič opisuje priebeh dispalatalizácií, modifikácie krátkych a neprízvučných vokálov a výsledky diftongizácie.

Osobitný tematický celok posudzovanej monografie tvorí problematika vývinu konsonantizmu. V samostatných kapitolách sa opisuje problematika depalatalizácií konsonantov a prehodnocovanie mäkkostných štruktúr (s. 56 – 62), zmeny velár a ich štruktúr (s. 63 – 72), vývin štruktúr sykavkových foném (s. 73 – 83) a zmeny v štruktúre perníc (s. 84 – 92) so zreteľom na kvalitatívne zmeny a modifikácie bilabálneho w a na pôvod fonémy f a jej miesto v štruktúre perníc.

Zmeny na hranici morfému a slov sú predmetom zvláštnej rovnomennej kapitoly (s. 93 – 108), v ktorej si R. Krajčovič všima intenzitu a dosah motivácie na úroveň realizácie foném na pozadí jestvujúcich komplexných alebo čiastkových fonologických štruktúr. Ťažisko kapitoly tvorí vývinová charakteristika znelostnej neutralizácie, vznik zdvojených konsonantov a vývin spoluhláskových skupín *šč*, *žž*. Vo všetkých kapitolách sa pritom dodržiava jednotná metodológia opisu vývinovej línie a výsledného stavu v slovenských nárečiach a vzťahu týchto štruktúr so štruktúrami v ostatných slovanských makroareáloch.

Z hľadiska vývinu fonologických štruktúr si treba všímať aj dosah zmien na ďalšie prvky jazykového systému. Z tohto hľadiska má osobitný význam kapitola *Vývin slabiky* (s. 109 – 125), v ktorej si R. Krajčovič osobitne všíma slabičné modifikácie sonór na začiatku a na konci slov a tvarov (pôv. *rtut'*, *mglá*, *větr*, *padl*), ktoré sa v časti slovanských jazykov postupne stabilizovali, v časti jazykov spôsobovali napätie a prehodnocovanie slabičnej štruktúry. Východiskom charakteristiky v tejto kapitole je odstraňovanie kombinácie *sonóra + konsonant* na začiatku slova v starej slovenčine už v 12. stor. tak, že: 1. medzi sonórou a konsonantom vznikol plný vokál a novootvorená slabika (typ *l'go-ta > le-ho-ta*), 2. pred sonórou sa predsunul vokál (typ *rtut' > ortut*), 3. pred sonórou sa predsunul konsonant a vznikla otvorená slabika so sonórou (typ *rdza > hr-dza*), 4. kombinácia *sonóra + konsonant* sa odstraňovala analogicky podľa rovnakého základu (typ *msta > pomsta* podľa *pomstít' sa*), 5. poradie sa prehodnotilo podľa fónickej stavby slova (typ *mglá > gmlá*, dnes *hmla*). Výklad posledných dvoch prípadov je – s ohľadom na vývin v južnoslovanských jazykoch – jedným z možných vysvetlení (porov. *Общеславянский лингвистический атлас*, 1995).

Podstatou *Záverečnej časti* (s. 126 – 130) je potvrdenie kladnej odpovede na otázku z úvodu posudzovanej práce. Ťažiskom tejto syntetizujúcej odpovede R. Krajčoviča je dôraz na nadväznosť fonologického vývinu slovenčiny na jej praslovenskú genézu a porovnanie týchto tendencií s ostatnými slovanskými jazykmi. Autor na s. 126 pripomína integračné a diferenciacné vývinové tendencie spred 10. stor. a po 10. stor. s upozornením na pomer odlišností v jednotlivých etapách a vracia sa k znakom západoslovanského charakteru v praslovanskom základe slovenčiny. Areálová diferenciácia praslovanského základu slovenčiny sa odrazila aj v ďalšom vývinovom období vnútorným členením ďalších vývinových zmien a na formovaní fonologických štruktúr jednotlivých slovenských nárečí. Významným prínosom posudzovaného titulu je, že tieto fonologické štruktúry autor zaraďuje do vzťahov s prirodzeným vývinom v nárečiach ostatných slovanských jazykov a v prehľadných tabuľkách na konci každej kapitoly syntetizuje vnútorné a vonkajšie vývinové vzťahy slovenských nárečí.

Monografia univerzitého profesora R. Krajčoviča *Slovenčina a slovanské jazyky. II. Fonologický vývin* sa vyznačuje veľkou poznávacou hodnotou a svojou

komparatívnou orientáciou presahuje rámec národného jazyka. Metodologická prepracovanosť, spôsob výkladu jednotlivých javov a množstvo faktov zo slovenskej dialektológie a jednotlivých slovanských jazykov sa stáva významným zdrojom poznatkov pri štúdiu vývinu slovenského jazyka, pri porovnávacom štúdiu slovanskej historickej fonológie a metód v oblasti výskumu historickej fonológie. S ohľadom na časový odstup medzi napísaním monografie a jej vydaním treba konštatovať, že sa v nej autor opiera väčšinou o klasické historickojazykovedné práce a pramene vydané do konca sedemdesiatych rokov (s výnimkou jedného či dvoch titulov z problematiky praslovančiny a pramennej základne). Škoda, že v rámci čiastočnej aktualizácie rukopisu a jeho prípravy na vydanie autor nevyužil novšie slavistické práce (syntetizujúci pohľad na vývin pôvodnej hlásky *ě*, slabičných sonór, výsledky denazalizácie a prehodnocovanie kvantity, vokalizácie jerov a prehodnocovania kvantity v jednotlivých zväzkoch *Slovanského jazykového atlasu*, ktoré v čase vydávania rukopisu boli k dispozícii: Zv. 1. Striednice *ě. Red. B. Vidoeski, P. Ivić. Belehrad 1988; Zv. 2a. Striednice *ę. Red. V. V. Ivanov. Moskva 1990; Zv. 2b. Striednice *o. Red. J. Basara. Vroclav 1990; Zv. 3. Striednice *ьr, ьl, ьr, ьb*. Red. J. Basara. Varšava 1994). Napriek drobným chybičkám typu *lužické jazyky* namiesto *lužické nárečia* (s. 53), *Grunau*, dnes *Myslenice* – podľa novej úpravy v súčasnosti *Grinava*, s. 57) má práca R. Krajčoviča *Slovenčina a slovanské jazyky. II. Fonologický vývin* veľký význam nielen z poznávacieho hľadiska, ale sa stáva podnetom na ďalšie skúmanie a syntetizovanie vývinových tendencií ďalších jazykových rovín slovenského jazyka v slovanskom kontexte.

Pavol Žigo

DÔSTOJNÁ KNIŽNÁ TRANSPOZÍCIA DERIVATOLOGICKÉHO ODKAZU PROFESORA FURDÍKA

[FURDÍK, Juraj: Slovenská slovotvorba. Editor Martin Ološtiak.
Prešov, Náuka 2004. 200 s.]

Zásluhou edičnej práce Martina Ološtiaka hodnej ocenenia vydavateľstvo Náuka v Prešove ponúka slovenskej lingvistickej verejnosti od roku 2004 ucelenú derivatologickú publikáciu zrekonštruovanú z celoživotnej tvorby osobnosti slovenskej derivatológie, profesora Prešovskej univerzity, Juraja Furdíka. Práca sa dostáva do rúk čitateľov necelé dva roky po smrti profesora Furdíka a – ako talentovaný

editor v predslove odhaľuje – je jednou z dvoch zamýšľaných publikácií tohto významného slovenského derivatológa, ktoré pre predčasný skon a iste aj pre svoj prísllovečný perfekcionizmus nestihol zrealizovať. Popri bezprostrednom odbornom i pedagogickom uchopení publikácie – vysokoškolskej učebnice *Slovenská slovo- tvorba* – žiada sa nám podporiť editora v naznačenej ambícii pretaviť do ucelenej podoby aj podkladové materiály k *Teórii lexikálnej motivácie*.

O tom, akú stratégiu uplatnil a koľko kombinatoriky i kreatívnosti vložil do knihy editor pri svojej neľahkej práci, informujú nás čitateľov nielen úvodné rámcové komentáre v predslove (s. 11 – 17), ale hlavne viac ako stovka doplňujúcich poznámok na konci textu a v nich odkazy na rozširujúcu – publikovanú i rukopisnú – odbornú literatúru profesora Furdíka vrátane jeho fragmentárnych textov, recenzných a lektorských posudkov či zápiskov, ale aj študentských diplomových prác a poznámok z prednášok poskytnutých jeho odchovancami. Centrálnou ideou editora bolo prezentovať verejnosti čo najautentickejšiu obsahovú verziu furdíkovej teórie, ako aj štylistickú formu autorského idiolektu, a to s vedomím, že použité materiály sú rámcované časovým rozpätím rokov 1967 – 2002. Je pritom sympatické a odborne osožné, že Martin Ološtiak sám zasväteno upozorňuje na niektoré diskutabilné pasáže koncepcnej, terminologickej, pojmovej či ilustračno-dokladovej povahy podmienené spomenutým časovým rozptylom, v ktorom boli koncipované podkladové čiastkové prototexty. Pripomeňme si niektoré z nich. V otázke koncepcnej povahy je osobitne zdôraznený dobre známy aspektologický problém prispievajúci k vágnosti hraníc medzi deriváciou a tvaroslovím pri slovesných vidových dvojiciach. Súčasná podoba furdíkovej interpretácie slovesných derivátov prijíma napríklad ako mutačné deriváty aj perfektivizované formy s čisto vidovou predponou (*opečiatkovať, zafarbiť* – porov. s. 104). Pri riešení dilemy terminologickej povahy vzhľadom na hypero-hyponymickú dvojicu termínov *onomaziologická kategória* a *slovo- tvorná kategória* sa po vyjasnení obsahu a rozsahu pomenúvaných pojmov prikláňa editor k jednotnému používaniu prvého termínu v súlade s preferenciou profesora Furdíka z posledných rokov a v otázke morfe- matickej terminológie rešpektuje Furdíkovu terminológiu v istých jednotlivostiach odlišnú od inštrumentária Morfe- matického slovníka slovenčiny (Sokolová a kol., 1999). V knihe sa objavuje fenomén pomenovaný *kvázikompozícia* ako prechodný spôsob tvorenia slov medzi deriváciou a kom- pozíciou (jeho produkty sú *kvázikompozitá* – s. 75), ale ich chápanie je len naznače- né v rámci kapitoly o dynamike slovo- tvorných formantov, ináč sa spomína v dopln- kovom texte – v editorskej poznámke č. 85, respektíve aj v editorovej definícii v prehľade termínov na s. 153. Vzhľadom na narábanie s dokladovým materiálom editor signalizuje objektívnu nekomplexnosť onomaziologickej klasifikácie slovies, ktorú pre nepriazeň mimolingvistických okolností nepreklenul ani nestor českej de- rivatológie Miloš Dokulil (porov. editorskú poznámku č. 84 pripomínajúcu fakt, že

„dosiaľ sa nepodarilo publikovať zamýšľaný tretí diel *Tvoření slov v češtině*, ktorý mal obsahovať okrem slovotvorby adjektív a prísloviak aj slovotvorbu slovies“). Treba dodať, že všetky tieto „biele miesta“ sú v publikácii nielen odkryté, ale do istej miery aj jemnocitným vstupom editora preklenuté alebo editor aspoň naznačuje v duchu autorových indícií možnosti ich ďalšieho posunu smerom k aktuálnej pragmaticko-lingvistickej orientácii k parolovej derivatológii.

Keďže recenzovaná učebnica vznikla napriek absencii homogénneho podkladového rukopisu, štruktúrovanie obsahových celkov do troch základných častí (teória – opis – cvičenia) i následnosť jednotlivých kapitol – povedané slovami M. Ološtiaka – boli editorsky „vymodelované“ na pozadí didaktických obyčají autora a s podporou zachovaných učebných plánov tohto dlhoročného erudovaného vysokoškolského pedagóga. V najrozsiahlnejšej teoretickej prvej časti (*Teória tvorenia slov*, s. 23 – 99) je načrtnutý pojem *slovotvorná motivácia* a jeho kontrapunkt *demotivácia* (strata motivácie) na formálnej aj obsahovej úrovni ako vzťah medzi aspoň dvoma lexémami – motivantom a motivátom. Určenie smeru motivácie v motivačnej dvojici pritom vykladá na pozadí kooperácie piatich pravidiel: formálneho, sémantického, pravidla sémantickej priority, štylistického pravidla a pravidla vzájomnej motivácie. K jasne ilustrovaným aplikáciám pravidiel smerovania motivácie na domácich slovách a neadaptovaných prevzatiach sa potom vracia v 2. (opísnej) časti autor opätovne pri dynamike slovotvorby a jej adaptačnej funkcii vzhľadom na slovotvorne adaptované prevzatia. Takéto jednotky sa preberajú z cudzích jazykov do slovenčiny ako nemotivované, ale *remotivujú sa* (zmenia smer motivácie) tak, že k nim pribudne lexéma pod vplyvom motivačných vzťahov v domácej lexike. Tak sa podľa zaujímavej interpretácie J. Furdíka remotivujú prevzaté deverbatíva ako *tréning*, *dribling*, *kamufláž*, lebo k nim (chronologicky druhotne) vznikne súvzťažné adaptované sloveso (*trénovať*, *driblovať*, *kamuflovať*), ale v zmysle usporiadania prvkov slovotvornej paradigmy je vo dvojici *sloveso – dejové substantívum* zreteľná primárnosť motivujúceho slovesa (s. 75; s. 89; s. 122 a poznámka č. 94). Túto interpretáciu podporuje okrem iného aj smerovanie motivácie ekvivalentov sledovaných dvojíc vo východiskových jazykoch posilňujúce faktor primárnosti motivujúceho slovesa ako istú univerzáliu (porovnajme napríklad dvojicu anglického slovesa *dribble* a dejového substantíva *dribbling* sprostredkovaného tvarom gerundia *dribbling* podobne ako dvojicu francúzskeho slovesa *camoufler* a dejového substantíva *camouflage*). Pravda, diskutovať možno potom o ďalších nepôvodných výrazoch ako *koláž*, *maklér*, *marketing* a podobne, o ktorých sa v knihe píše ako o nemotivovaných „z nedostatku sekundárne prítvoreného motivanta“ (s. 122). Podľa princípu opakovania sémanticky vyprofilovaných sufixov (napríklad *-áž*; *-ing* s významom spredmetnenia deja) prichádza do úvahy aj iná „konkurenčná“ interpretácia, podľa ktorej aj slová ako *koláž* (tvorba diela lepením), *aviváž* (zjemňovanie, zvláčňovanie

textílii) môžu byť považované za motivované analogicky podľa spomínaných dvojíc *sloveso – dejové substantívum* aj napriek absencii motivujúcich slovies *kolovať (s významom lepiť), *avivovať (zjemňovať). Vnútrosystémovo o takejto *analogickej motivácii* (tvorení slov bez jestvujúceho modelu podľa štruktúry slovtvorného typu, napríklad tvorenie prechýleného pomenovania *servírka* podľa *čaičníčka*, hoci nejestvuje modelové slovo *servír; podobne tvorenie deverbatíva *úmera* podľa *výmera*, hoci nejestvuje sloveso *umerat) sa zmieňuje autor už v predchádzajúcich prácach a táto téza nechýba ani v interpretovanej knihe, hoci až v kapitole o slovtvornom hniezde (s. 76 – 80). Teoretickú prezentáciu furdíkovskej motivologickej problematiky dopĺňa náčrt bipolárnych typov slovtvornej motivácie: bezprostredná/sprostredkovaná; východisková/nevýchodisková; jediná/viacnásobná; pravidelná/nepriavidelná a tiež niektorých iných druhov „medzirovinnej“ motivácie od imitatívnej (zvukovej) až po frazeologickú. Pre úplnosť by sa azda – popri spomenutej *analogickej motivácii* – mala aj v tejto úvodnej teoretickej typológii spomenúť *kondenzačná motivácia* typická pre univerbizáciu a abreviáciu (sčasti – hoci nie explicitne – sú evokované v kapitole o sufixácii na s. 66 – 67).

Ďalším kľúčovým pojmom teoretickej časti je *derivátéma* ako základná jednotka slovtvorby. Ide o užitočné vymedzenie kompletizujúce systematiku jazykových (émických) jednotiek. V širšom chápaní je derivátémou každá lexikálna jednotka vstupujúca do vzťahov slovtvornej motivácie, užšie chápanie stotožňuje derivátému s motivátmi (odvodenými alebo zloženými slovami). V tomto užšom chápaní sú následne rozoberané formálne a sémantické vlastnosti derivatémy. Pri formálnom náčrte sa odzrkadľuje „prešovská identita“ autora, ktorý venuje dôslednú pozornosť hláskoslovným osobitostiam (neutralizáciám, alternáciám či trunkáciám) ako sprievodnému slovtvornému javu a upozorňuje aj na rozdiely medzi morfológickými a slovtvornými alternáciami (keď napríklad alternácia morfológickej roviny *ch/s: mních/mnísi* sa v slovtvorbe neuplatňuje, naproti tomu je pravidelná alternácia *ch/š: vzduch/vzdušný*). Osobitné alternácie jestvujú v prípade integrácie cudzích slov do slovtvorného systému, ktoré pri odvodzovaní domácich slov nealternujú (napríklad *d/z: kolidovať/kolízia; ž/k: protežovať/protekcía* a iné). Formálna stránka derivatémy je podaná komplexne, didakticky prehľadne, s dostatkom ilustračných príkladov. Podkapitola o slovtvornom základe motivátu sa začína nie celkom zreteľným tvrdením, že „slovtvorný základ... je sémanticky aj formálne spoločný s tvarotvorným základom“ (s. 37). Tak napríklad pri jednom z použitých príkladov *bytový* je tvarotvorný základ *bytov-* a tvarotvorný formant *-ý*, ale slovtvorný útvar má členenie *byt-ový*. Naopak, presvedčivá je graduálna klasifikácia základov podľa stupňa motivovanosti slovtvorného základu motivátu od nemotivovaného slova (*hora* → *horár*) po syntakticky motivované pomenovania (*zahraničná politika* → *zahranično-politický*). Podkapitola o slovtvornom formante s náčrtom druhov a (fonologic-

kých, gramaticko-sémantických a slovotvorných) variantov či (morfologických – ohýbacích) variácií vyúsťuje do typológie formantov: od *jednoduchých* (prefixálnych, sufixálnych, transflexných – teda gramatických morfém so slovotvornou funkciou: *prút-Ø* → *prútie* a samostatných reflexivizačných morfém *sa/si*) po *kombinované formanty (konfixy)* – s maximálnou možnou trojkombináciou formantov, napríklad pri prefixálno-sufixálno-reflexivizačnom postupe: *do-žad-ovat' sa* alebo pri prefixálno-transflexno-reflexivizačnom postupe: *u-skromn-it' sa*. Kapitola o obsahovej štruktúre derivatémy prináša cenné (a vďaka pružnému kombinačnému zásahu editora) aj aktualizované podanie problematiky zohľadňujúce novšiu štúdiu autora o onomaziologickej štruktúre z roku 2002. Náčrty obsahových vzťahov slovotvorného významu (SV) a lexikálneho významu (LV) sú doložené konkrétnymi príkladmi (na ekvivalenciu, inklúziu či prienik), informáciou o väčšej či menšej frekventovanosti príslušného vzťahu a názorne podporené grafickými modelmi. Ako inovovaná kľúčová informácia vzhľadom na obsah derivatémy sa javí prezentácia jej ternárnej štruktúry, v ktorej okrem tradičných zložiek onomaziologickej bázy (OB) a onomaziologického príznaku (OP) J. Furdík vyčleňuje dokulilovský onomaziologický spoj (OS) pri súčasnej inšpirácii ternárnou semiologickou koncepciou L. Nováka (*začiatok – stred – koniec* každej entity) – porov. poznámku č. 34. Furdíkov OS je stabilná zložka onomaziologickej štruktúry zastúpená v slovotvornom význame v rozličnej miere, teda v minimálnej miere aj pri transpozičných motivátoch (napríklad *čítanie, rýchlosť*), kde je východiskom sémantického dodatku ako potenciálneho stimulu nového lexikálneho významu. Napríklad pri spomenutom výraze *rýchlosť* sa z takéhoto dodatku delimitoval na pozadí subkategoriálnej sémy konkrétnosť druhotný význam „mechanizmus na zaraďovanie rýchlostných stupňov v aute“. Stupňujúca sa miera odchýlky SV od LV môže viesť k demotivácii derivatémy a až k falošnej motivácii (*dobrodruh* nie je „dobrý druh“). Vzhľadom na následný výklad o slovotvornom a lexikálnom význame treba upresniť, či sa na s. 52 – 53 skutočne konfrontuje SV a LV derivatém, alebo skôr MV (motivačný význam) a LV (lexikálny význam). Ak totiž za SV považujeme invariantný význam platný pre istú skupinu motivovaných slov (s. 61), kým individualizovaný význam platný pre jeden motivát bude stotožnený s MV (s. 62), tak SV bude mať všeobecnú inštrukčnú podobu, konkrétne povedzme výraz *stolár* bude mať SV „*ten kto (V_{obj}) S_{mot}*“ (zodpovedajúci konateľským názvom osôb a združujúci do spoločnej slovotvornej kategórie výrobcov/vlastníkov vecí, ako sú napríklad výrazy *trúbkar*; ale aj *trafikant, obuvník, gitarista, filozof* – porov. s. 97). Mieru odchýlky od LV možno potom posudzovať až na báze individualizovaného MV: „*ten, kto (vyrába) stoly*“, aby sme dospeli k odkrytiu inkluzívneho vzťahu $MV \subset LV$ (lebo LV označuje „osobu, ktorá zhotovuje výrobky z dreva“, nielen stoly).

Nasledujúce kapitoly teoretickej časti knihy podávajú prehľad slovotvorných spôsobov, postupov a útvarov. Od jasného slovného vymedzenia pojmov (slovotvor-

né spôsoby: derivačný a kompozičný; slovotvorné postupy: jednoduchý – kombinovaný, syntetický – analytický, sufixácia, prefixácia, transflexia, reflexivizácia a ich kombinácie) a ich graficky názorného štruktúrovania prechádza výklad k systematickému prehľadu naznačených procesov s dostatkom ilustračných príkladov. Tak ako v celej knihe, aj tu je centrálny text doplnený vysvetľujúcimi či spresňujúcimi poznámkami. Osobitne sa editor sústreďuje na Furdíkovu terminologickú inováciu pri označovaní „konverzívneho“, „bezpríponového“ či „bezafixálneho“ tvorenia, resp. tvorenia „nulovou príponou“. Na s. 68 i v poznámke č. 48 sú jasné zdôvodnenia, prečo ani jeden z citovaných doterajších termínov nie je optimálny, a prikláňa sa napokon k Dokulilovmu pomenovaniu *transflexia* (ako tvorenie slov prechodom do iného ohýbania s uplatnením gramatickej morfémy v úlohe slovotvorného formantu – porovnajme: *letieť – let; prúť – prútie; čierny – čerň; chorľavý – chorľavieť* atď.). V celku venovanom slovotvorným útvarom v rámci rovnakokoreňových derivátov opätovne konštruktívne rezonuje motivatologická erudícia autora prototextov. S výkladmi známejších pojmov (slovotvorný rad, paradigma, hniezdo) ide ruka v ruke metodika organizácie slovotvorného hniezda na pozadí fungujúcich typov motivačných vzťahov medzi členmi hniezda. Náčrt tejto typológie do istej miery rekapituluje informácie zo začiatku knihy (najmä kapitolu 1.1.), ale v intenciách didaktickej príručky ide o potrebnú „progresívnu cyklickosť“ výkladu a z obsahového hľadiska ide o rozšírenú či skompletizovanú podobu náčrtu, v ktorom nechýba ani dovtedy nerozoberaná *medzistupňová motivácia* a výklad je doplnený o činitele vplývajúce na *motivačný potenciál* motivantov. Z novšej derivatologickej tvorby profesora Furdíka sa tu objavuje podkapitola o motivačnej intencii (ako schopnosti výrazu byť motivantom iných výrazov). Pri klasifikácii štyroch typov motivačnej intencie sa sleduje situácia v rámci všetkých derivabilných plnovýznamových slovných druhov, pričom iba pri slovesách nejestvuje slovotvorne inertná lexika, lebo od každého slovesa (aj neplnovýznamového) možno utvoriť aspoň vidový náprotivok alebo deverbatívne substantívum (*môcť – vymôcť; chcieť – chcenie*). Ak prehliadnem už v úvode editorom nastolený nevyjasnený problém hraníc tvaroslovía a slovotvorby, toto konštatovanie sa stáva dôležitým prinajmenšom vzhľadom na štatút niektorých spomínaných „izolovaných“ cudzích dejových substantív (prípád *koláž*). Aj z tohto hľadiska sa javí výraz bez bezprostredného verbálneho motivanta v slovenčine ako systémovo (analogicky) motivovaný.

Pri rôznokoreňových útvaroch je inovovaná okrem iného opäť aj terminológia. Ako sme už signalizovali, tradičnejší termín *slovotvorná kategória* je tu nahradený autorom novšie preferovaným termínom *onomaziologická kategória* (s. 86). Pri typoch onomaziologickej kategórie (OK) sa objavujú popri univerzálnych prvých troch typoch (mutačnom, transpozičnom a modifikačnom), ktoré figurujú pri všetkých slovných druhoch, novšie dva nastavbové typy, a síce reprodukčný (len

pri slovesách, ktoré reprodujú, čo vyjadruje motivant: napríklad *jajkať, onikať*) a integračný typ OK (pri priradovacích kompozitách: napríklad *čierno-biely*). Celkovo v tejto časti teoretického základu knihy cítiť väčší časový ponor a metodologickú náklonnosť k systémovo-štruktúrnemu podaniu témy, ale predsa nie výlučne. Pri otázkach príslušnosti k istému slovtvornému typu vystupuje do popredia oproti binaristickému posudzovaniu podmienok podľa modelu „*bud' – alebo*“ pružnejší model graduálnej platnosti podmienok „*viac – menej*“, vďaka ktorému možno napríklad pokladať za dejové substantíva slová *rybačka, hubačka*, lebo sú utvorené pomocou sémanticky špecializovaného formantu, ktorý vďaka svojej vyprofilovanosti determinuje ako onomaziologická báza aj motivačný význam („lov rýb“, „zbieranie húb“). Celkovo takáto klasifikačná pružnosť známa aj z ďalších čiastkových štúdií J. Furdíka – spomeňme napríklad jeho slovtvorné podanie štatútu tradovaných periférnych morfológických deklinačných vzorov *kosť* či *vysvedčenie* v knihe *Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie* (1993) alebo jednu z posledných štúdií *Pojem produktivity v slovtvorbe a morfológii* (2002) venovanú do jubilejného zborníka na počesť L. Dvonča – prispieva k opodstatnenému reštruktúrovaniu spektra centrálnych a relevantných javov na úkor periférnych.

Druhá, opisná časť knihy podáva užitočný prehľad onomaziologických kategórií odvodených a zložených slov v priereze jednotlivými slovnými druhmi. Súčasťou tejto časti je náčrt dynamických tendencií, ako ich poznáme okrem iného z publikácie *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* (Horecký a kol., 1989). Editor pripojil do tohto deskriptívneho celku aj aplikačnú prezentáciu koncepcie slovtvorného slovníka slovenčiny s ukázkovými vypracovanými heslovými sťahmi z autorovej rukopisnej pozostalosti. Koncipovanie slovníkových hesiel podľa tohto dôkladného (teoretické poznatky syntetizujúceho) návodu je viac než možné, pravda, pre bežného používateľa publikácie pôjde len o cvičnú lexikografickú prax.

Tretia, proporčne najmenej rozvinutá časť knihy je venovaná slovtvornej motivácii vo vyučovacej praxi a okrem stručného úvodného návodu na prácu s cvičeniami obsahuje niekoľko strán vlastných cvičení k čiastkovým teoretickým otázkam (napríklad k smerovaniu motivácie, k určovaniu základových slov, ku konfrontácii motivačného a lexikálneho významu) i komplexnejšie ladené cvičenia až po spomenuté lexikografické aplikácie. Aj táto partia učebnice, zdanlivo rozsahom stručná (ale materiálovo dostatočne bohatá aj inšpiratívna), zvyšuje efektívnosť práce s publikáciou.

Editor Martin Ološtiak v predslove k syntetizujúcej posmrtno vydanéj rekonštrukcii celoživotnej odbornej práce profesora Furdíka, prominentného slovenského lingvistu známeho aj za hranicami Slovenska, vystríhal čitateľov, že sa jej štúdiom nevyhnú „surfovaní“ po jednotlivých vzájomne obsahovo prepojených, ale priestorovo predelených partiách knihy. Naozaj, mladý editor predložil lingvistickej čitateľskej obci na surfovanie v posudzovanom zväzku okrem vlastného odborného tex-

tu „portály“ s prehľadom definícií derivatologických termínov, s editorskými poznámkami, s roztriedenou použitou literatúrou, s doslovom cennej osobnosti slovenskej lexikológie Kláry Buzássyovej, s bibliografiou autorových derivatologických prác za roky 1967 – 2002 a vecným registrom. To všetko vytvára vítaný a kvalitný komplexný materiál s jedinou nevýhodou, že „klikanie“ na niektorú z menovaných užitočných častí knižného manuálu zostáva neinformaticky ťažkopádne.

Ol'ga Orgoňová

Ďalšia monografia o používaní slovenského jazyka v Maďarsku

Publikácia *Používanie slovenského jazyka v Békešskej župe*, ktorá vyšla v r. 2005 za editorstva Alžbety Uhrinovej a Márie Žilákovej, je ďalším z rozsiahlych zväzkov vo vzácnej a veľmi užitočnej edícii Výskumného ústavu Slovákov v Békešskej Čabe, ktoré významným spôsobom prispievajú k poznaniu a porozumeniu života a kultúry Slovákov v Maďarsku. Aj v tomto prípade ide o neprehliadnuteľnú publikáciu (spolu 488 s.) s významnými štúdiami, ale aj početnými archívnymi svedectvami, ktoré dokumentujú život a osudy slovenského jazyka v príslušnom regióne. Autormi tohto diela sú domáci odborníci, ktorí sú známi výskumnými štúdiami i knižnými prácami z danej oblasti: Ján Gomboš, Marta Žiláková, Alžbeta Uhrinová, Alexander Ján Tóth, Tünde Tušková a Katarína Šebová Maruszová. So zahraničných autorov v danom kolektíve „hostovala“ v tomto prípade Mária Homišinová zo Spoločenskovedného ústavu SAV v Košiciach.

Ján Gomboš v štúdiu *Slováci v Békešskej župe po skončení tureckých vojen a uzavretí mieru v Karlovci* osvetľuje prehľadným spôsobom osudy a cesty nových osadníkov z Horného Uhorska, ktorí sa usadili v békešskom regióne. Prvá bola osídlená v tomto regióne Békešská Čaba, pričom najviac osadníkov prišlo z Novohradu a Hontu, čo je zjavné aj dnes z dnešného hovoru slovenského obyvateľstva Békešskej župy. Mária Žiláková v rozsiahlej práci *Premeny neštandardizovaných a štandardizovaných podôb slovenského jazyka* predstavuje reálnu nárečovú situáciu, upozorňujúc na nové typy dialektov, ktoré tu vznikli a na mnohé zaujímavé prípady interferencie s maďarčinou. Hodné pozornosti sú tu aj príklady z lokálnej príležitostnej poézie a takisto ukážky tzv. lascívnej poézie i fragmenty slovensko-maďarských paralelných textov. Za „najkultivovanejšiu podobu jazyka Slovákov v Békešskej župe“ sa podľa nej v minulosti považovala bibličina, do ktorej však prenikali prvky z miestneho nárečia. Aj dnes je v Békešskej Čabe i podľa najnovších výskumných

pozorovaní v náboženskej sfére na prvom mieste bibličtina, mnohí (napr. obyvatelia Komlóša), ako sa tu ukazuje, neprijali spisovnú slovenčinu. Iná situácia je v Sarvaši, kde sa uplatňuje jazyk, ktorý je blízky spisovnému. Zaujímavé sú tu úvahy o „jednoduchosti“ (spisovnej) slovenčiny v porovnaní s maďarčinou v niektorých komunikačných sférach i poznámky o prestížnosti jazykov.

Mária Homišinová v štúdiu *Otázka používania slovenského jazyka Slováckmi žijúcimi v Békešskej župe v rôznych komunikačných situáciách* si všíma región s najväčšou koncentráciou slovenského obyvateľstva, ktorý porovnáva aj s inými župami. Je to naozaj podrobný a vzorový sociologický výskum, v ktorom sa skúma jazyk komunikácie a) v rodinnom prostredí respondenta, b) v okolí respondenta (medzi rovesníkmi, priateľmi) a c) vo verejnom styku (v obchodoch, úradoch, vo sfére služieb). Autorka poukazuje na početné deficity v školstve (nedostatok škôl a učiteľov, nízka kvalita učebníc) a konštatuje výrazný posun od používania slovenčiny k používaniu maďarčiny. Na druhej strane však ukazuje, že v istých komunikačných situáciách možno hovoriť aj o „oživovaní“ a „oživení“ slovenského jazyka („o zvýšenej frekvencii jazykovej duality“), hoci v „blízkom“ prostredí a rovnako aj vo verejnom styku ostáva dominantná maďarčina aj medzi pôvodne slovenským obyvateľstvom. Polovica tohto obyvateľstva vybavuje podľa autorkiných výskumov úradné záležitosti výlučne v maďarskom jazyku a nevyužíva svoje právo obrátiť sa na úrady v jazyku menšiny, a to hlavne z komunikačných dôvodov. Vcelku je teda zrejmé, že v jednotlivých komunikačných situáciách možno hovoriť o vzostupnej tendencii v používaní slovenského i maďarského jazyka.

Alexander Ján Tóth vo svojich dvoch empirických príspevkoch *Slovenčina v cirkvi v Békešskej župe* a *O slovenskom jazyku v školách Békešskej župy* sa venoval, ako hovoria názvy článkov, slovenskému jazyku vo dvoch veľkých komunikačných sférach, ktoré sú však z hľadiska zachovania či výmeny jazyka mimoriadne dôležité. V terénnom výskume osobitne mapuje život slovenského jazyka v evanjelických i v katolíckych farnostiach. Pomocou sociolingvistických interview s tzv. zapojeným účastníkom prináša o jazykovej situácii v jednotlivých farnostiach župy aktuálne informácie. Takémuto výskumu podrobil v Békešskej župe aj školskú sféru, kde výsledky získal i pomocou hospitácií na hodinách konkrétnych škôl a pomocou dotazníkov.

Tünde Tušková sa vo svojom článku *O znovuvydanom Čabianskom kalendári* venuje svojej obľúbenej téme – jednému z najdôležitejších dokumentov Slovákov v Maďarsku, ktorého vydávanie sa podarilo znovu oživiť v r. 1991 a plní aj dnes národnouvedomovaciú, kultúrnu a informačnú funkciu.

Katarína Šebová Maruszová v štúdiu *Znaky čabianskosti časopisu Čabän* venuje pozornosť inému dôležitému orgánu pre život Slovákov v Maďarsku. Osobitne je zaujímavá úvaha o hláske (fonéme) *ä* v názve Čabän, ktorá podľa autorky nazna-

čuje niečo archaické (lebo táto hláska je dávno na ústupe aj v čabianskom dialekte), no v jej chápaní predstavuje podľa všetkého aj isté osvieženie pre súčasný globalizujúci sa svet. Konštatuje jazykový konzervativizmus a vysokú mieru nárečovosti časopisu, čo pripisuje „odrezanosti“ tejto komunity od materskej krajiny. V súvislosti s vývojovou dynamikou miestneho jazyka oprávnene hovorí o „fázovom oneskorení“. Dodajme k tomu, že miestnemu jazyku by celkom iste neprosperovalo, keby sa vo všetkom chcel pripodobňovať spisovnej norme v materskej krajine. Békeškočabiansky hovor (spisovný i nespisovný) má svoje špecifické čarovné odchýlky a je to tak dobre.

V článku Alžbety Uhrinovej *Slováci a slovenský jazyk v Telekgerendáši* sa dozvedáme o výsledkoch výskumu, ktorý Výskumný ústav Slovákov v Békešskej Čabe robil spoločne s Výskumným ústavom národností pri Maďarskej akadémii vied. Autorka v tejto lokalite, kde žije až 65 % slovenského obyvateľstva na dôchodku, konštatuje jednoznačný ústup od používania slovenského jazyka v prospech maďarčiny. Ščasti koriguje štatistiky zo sčítania obyvateľstva, pričom zisťuje, že najdôležitejším nositeľom identity sa v prípade Slovákov v Maďarsku neraz stáva skôr vedomie pôvodu a citová väzba na krajinu pôvodu a nie jazyk.

V tejto línii pokračuje aj najrozsiahlejší materiál celého zborníka s názvom *Jazyková situácia v Slovenskom Komlóši*, ktorý pripravili spoločne Alexander Ján Tóth, Tünde Tušková, Alžbeta Uhrinová a Mária Žiláková. Ide takisto o spoločný projekt Výskumného ústavu Slovákov a Maďarskej akadémie vied, v rámci ktorého sa skúmali možnosti zachovania jazykov menšín. Aj v tomto článku ide o výskum reálneho používania jazyka a skutočného ovládania jazyka (Komlóšania ovládajú podľa tohto pozorovania spisovnú slovenčinu asi najlepšie), o prepínanie kódov, reálnu dvojjazyčnosť, jazykové postoje (napr. k domácej jazykovej legislatíve, ktorá sa vníma skôr pozitívne) a o výskum stereotypov (aj vo vzťahu k slovenskému jazyku na Slovensku). Zaujímavé je zistenie, že muži sú skôr naklonení uznať miešanie jazykov než ženy. Pri zisťovaní tzv. kultúrnych postojov na otázky typu Máte radi skôr maďarských alebo slovenských spisovateľov? Máte radi slovenskú alebo maďarskú hudbu? odpovedalo veľmi vysoké percento respondentov, že neuprednostňuje ani jednu. Ukázalo sa však, že pri otázke o hymne je situácia jednoznačnejšia: výsledky vyzneli zreteľne v prospech maďarskej hymny. Aj tieto výsledky ukázali, že Slováci v Maďarsku sa nachádzajú v procese výmeny jazyka, slovenčina je pre nich skôr druhým jazykom, ktorý ovládajú v rôznej kvalite. Sú tu však tendencie a javy, ktoré pôsobia v opačnom smere a tento proces prinajmenšom spomaľujú.

V zborníku sa odtláča aj dotazník, pomocou ktorého naši autori postupovali v terénnom výskume. Je iste starostlivo premyslený a vypracovaný, predsa sa však na základe svojich vlastných sociolingvistických skúseností domnievame, že bol až príliš podrobný a že sa v niektorých prípadoch „pýta“ na podstatne intímnejšie veci,

než ako je v podobných dotazníkoch zvykom. Napriek tomu však, ako vidieť, slovenskí respondenti v Maďarsku odpovedali aj na také otázky, na ktoré by u nás respondenti s najväčšou pravdepodobnosťou odpovedať odmietli (V akom jazyku ste zvykli hrešiť? V ktorom jazyku sa modlíte, keď ste sami?).

Vcelku možno povedať, že autori sa vyhli riziku, že by vo svojich článkoch mohli opakovať to, čo už povedali v predchádzajúcich štúdiách, k čomu zrejme prispeli novozistené empirické údaje, na základe ktorých bolo možné veci formulovať ináč a postaviť ich do nových súvislostí. Texty v zborníku nie sú celkom homogénne štylisticky, niektoré sú formulované striktným odborným štýlom, iné tak trochu „beletrizujú“, čo však zrejme nemožno považovať za nedostatok, lebo to odráža nielen „povahu“ príslušného bádateľa, ale niekedy k tomu vedie aj tematika, o ktorej uvažuje. Napokon ešte uveďme, že v monografii *Používanie slovenského jazyka v Békešskej župe* nájdeme výrazy, ktoré sú špecifické pre dolnozemsú slovenčinu a ktoré sa v slovenčine v materskej krajine nevyskytujú alebo sa používajú v inom význame (impulátori – osídľovatelia, Slovač, zbehovia – odídenci, prišielci – prisťahovalci a pod.). Domnievam sa, že ich ponechanie v zborníku je namieste, predstavujú osobitý kolorit. V prípade lexikálnej jednotky „sálaš“ by som ju neodporúčal upravovať do spisovnej podoby salaš, lebo dolnozemský salaš nemá ten význam ako náš salaš. Odporúčal by som teda ponechať salaš, príp. s úvodzovkami. A napokon nie je isté, či dnes už možno charakterizovať Miroslava Dudka ako vojvodinského jazykovedca

Užitočné sú aj rozsiahle bibliografické súpisy a takisto ukážky textov, rukopisov a dobre vybrané etnograficko-hudobné fragmenty. Práca *Používanie slovenského jazyka v Békešskej župe* predstavuje ako celok dôležitý prameň pre poznávanie Slovákov v Maďarsku, ale aj života menšinovej komunity vo väčšinovom prostredí vôbec. Hoci sa autori usilovali zachytiť situáciu so slovenským jazykom v Maďarsku objektívne a bez nepodloženého optimizmu, čitateľ pri lektúre knihy nemusí nadobudnúť dojem, že slovenský jazyk v Maďarsku má už svoj čas spočítaný a že jeho blízky zánik je neodvratný. A to je dobrá správa.

Slavomír Ondrejovič

Komplexne o expresívnej lexike
(RISTIĆ, Stana: *Ekspresivna leksika u srpskom jeziku*. Beograd,
Institut za srpski jezik 2004. 318 s.)

Monografia *Expresivna lexika v srbčine* je výsledkom viacročného systematického bádania známej srbskej lexikologičky a lexikografky strednej generácie Stany Ristićovej (1950), vedúcej vedeckej pracovníčky Ústavu pre srbský jazyk Srbskej akadémie vied a umení v Belehrade. Je to jej druhá samostatná monografická práca (publikovala monografiu *Načinski prilozu u savremenom srpskohrvatskom jeziku. Leksičko-gramatički pristup*. Beograd 1990). Spolu s Milanou Radić-Dugonjićovou knižne publikovala i prácu z oblasti lexikálnej sémantiky *Reč. Smisao. Saznanje*, Beograd 1999. Okrem toho je spoluautorkou známeho grandiózneho lexikografického diela *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*, kde doteraz spracovala viac ako 3200 strán lexikografického textu.

Stana Ristićová zúročila svoje bohaté lexikologické a lexikografické skúsenosti aj v aktuálnej monografii. Práca je rozčlenená do ôsmich častí. V úvodnej stati sa zaoberá expresívnosťou v jazyku a lexikálnom systéme a konotatívnymi aspektmi významu expresívnej lexiky. Jadro práce tvorí stať o nominálnych (s. 53 – 118) a verbálnych expresívach (s. 121 – 132).

V druhej časti sa osobitne zaoberá podstatnými menami typu „osoba + psychická alebo morálna (charakterová) vlastnosť“ (napr. *naduvenko, pametnjaković, potrčko, emotivac, katastrofičar; čutolog, mačak, macan, kum, mesar* atď.), expresívami aksiologického lexikálneho významu na príklade podstatných mien označujúcich „osobu + morálnu alebo psychickú vlastnosť“ (*ološ, nitkov, mučkaroš* atď.), expresívami typu „osoba + vonkajšia vlastnosť“, ktoré vykladá v rámci motivačno-psychickej a kognitívnej zakotvenosti dokladov v lexikálnej sémantike (napr. *žirafa, motka; jablan, toranj; glavonja, šaponja...*), ďalej podstatnými menami so sufixom *-ija* atď. Autorka sa osobitne zaoberá aj morfológickými a syntaktickými charakteristikami substantívnych expresív v srbčine (*manguparija, mladjarija*, ako i expresívami tvorenými podľa etnickej a konfesionalnej príslušnosti *Turadija, Vlaščadija, Srbadija*).

V tretej časti sa S. Ristićová zamerala na expresívne slovesá, presnejšie na typy expresívnych sloves a štruktúru ich významu. Analyzuje dvadsaťdva sémantických okruhov slovesných expresív, napr. v rámci sémantického poľa „byť mŕtvy“ (*maceknuti, mandrknuti, krepiti, crći, otegnuti se*), „odcudzit', ukradnúť cudziu vec, majetok“ (*maznuti, marnuti...*) a pod. Slovesným expresívnym prostriedkom venuje relatívne málo priestoru. To však neznamená, že táto časť slovnej zásoby v najnovších výskumoch srbských expresív nie je zastúpená. Týmto segmentom svojho záujmu o lexikálne expresívne prostriedky S. Ristićová v skutočnosti nadväzuje na

mladšie autorky Martu Bjeletičovú, ktorá publikovala prácu *Tipovi ekspresivnih pre-verbalnih formanata u srpskohrvatskom jeziku* (Belehrad, 2000) a Jasnu Vlajić-Popovićovú, ktorá roku 2002 publikovala prácu *Istorijska semantika glagola udarati u srpskom jeziku*, a i.

Štvrtú časť svojej monografie venovala autorka diachrónnemu aspektu expresivizácie, pričom sa zamerala len na niektoré charakteristiky expresív v diele srbského realistického spisovateľa Stevana Sremca, ktorý tvoril v druhej polovici 19. storočia, na hanlivé expresíva v pomerne neznámom časopise Skoroteča z roku 1844, ale do tohto bloku zaradila aj stať o expresívnej lexike v najnovšom mládežníckom slangu.

V piatej časti *Sinhroni aspekti ekspresivnosti* sa autorka zaoberá univerbizáciou ako expresívnym prostriedkom substanciálnej, adjektívnej a slovesnej povahy (napr. *polovnjak, polovnjača, mirovnjak; buvljak, minimalac* atď.) a expresivizáciou a eufemizáciou v súčasnej srbčine.

V poslednej výkladovej časti práce sa autorka zamerala na expresívnu lexiku v deskriptívnej lexikografii, resp. na modelové spracovanie expresívnej lexiky v slovníku.

Prácu uztvára stručné zhrnutie autorkiných úvah o expresívach v srbčine v normatívno-kulturologickom rámci a rezumé v ruštine a v angličtine a registre. Okrem menného a predmetného registra treba privítať predovšetkým register expresív, ktoré autorka v práci uviedla ako doklady, alebo širšie komentovala, čím celá práca nadobudla hlbší vedecký význam.

Práca S. Ristićovej reprezentuje výsledky výskumov, ktoré sa realizujú v rámci vedeckých projektov a grantov Ústavu srbského jazyka a v Srbskej akadémii vied a umení. Vyplyva z toho aj korektná štruktúrovanosť práce, charakterizujúca štandardné vedecké texty a originálny metajazyk, ktorý intertextovo nadväzuje na domácu srbskú i chorvátsku a svetovú lexikologickú, sociolingvistickú i širšiu jazykovednú produkciu. Zo srbských autorov nájdeme tu odkazy na M. Bjeletičovú, R. Bugarského, D. Gortan-Premkovú, I. Gricatovú, M. Dešića, M. Ivićovú, I. Klajna, Š. Otaševića a i., zo svetových autorov odkazy na V. Ju. Apresjana, A. B. Balabanova, M. Grepla, J. Zimu, V. N. Teliju, na našu Dynamiku slovnej zásoby súčasnej slovenčiny a i.

Práca má významný teoretický i praktický dosah v súčasnej srbistike (predovšetkým vďaka svojej deskriptívnej zložke a interdisciplinárnej metodologickej infraštruktúre, čím výrazne prispieva nielen do preskriptívneho diskurzu srbčiny, ale i do oblasti funkčného členenia srbských textov). Takisto je prínosom i do slavistického diskurzu, a to nielen vďaka modernej a prehĺbenej reflexii výseku slovnej zásoby konkrétneho jazyka, srbčiny, ktorý je komplementárnou zložkou moderného slavistického diskurzu, ale aj ako relevantný zdroj všetkých budúcich slavistických konfrontačných úvah. Škoda však, že sa pri korektúrach neodstránili niektoré nedostatky, ktoré síce neznižujú srbistický aspekt práce, ale slavistický áno (M. Grepl nie

je poľským jazykovedcom, ako sa uvádza na s. 15, ale českým). Do tejto oblasti pripomienok patria aj niektoré výhrady na konto autorkinho čítania a interpretovania niektorých zahraničných teórií expresívnych výrazových prostriedkov, napr. prehliadnutie českej a slovenskej teórie adherentných a inherentných prostriedkov, čo jej robilo problémy pri interpretovaní mnohých srbských expresív. Tieto pripomienky však nenarúšajú celkovú náučnú konzistentnosť monografie Stany Ristićovej *Expresívna lexika v srbčine*, teoretické východiská a normatívno-kulturologické aspekty. Na záver sa môžem iba stotožniť s názorom prof. Milany Radić-Dugonjićovej, ktorá spolu s Dr. Biljanou Simikićovou posudzovala rukopis monografie, že pri tomto edičnom čine ide o prvú integrálnu interdisciplinárnu monografickú prácu, ktorá je v úplnosti zameraná na expresívnu lexiku srbského jazyka.

Miroslav Dudok

Nová slova v češtině. Slovník neologizmů. 2. Kolektiv autorů pod vedením Olgy Martinové. Praha, Academia 2004. 568 s.

Je známym faktom, že lexikálna zásoba je najotvorenejším jazykovým podsystemom. Táto skutočnosť podmieňuje jej pomerne veľkú dynamiku (bez narušenia celkovej stability), ktorá sa prejavuje jednak v zastarávaní jednotlivých lexém, v oveľa väčšom množstve však v „príchode“ nových jednotiek do jazyka.

Neologizmy sú veľmi inšpiratívnou zložkou lexikálnej zásoby, dotvárajú obraz o vývojových tendenciách v oblasti lexiky, podávajú dôkaz o jazykovej kreativite komunikantov a v neposlednom rade sú svedectvom pohybov v jednotlivých etnických a interetnických spoločnostiach (porov. ďalej).

Žijeme v čase, ktorý pre nárast lexiky vytvára mimoriadne priaznivé podmienky. Príčiny a okolnosti tohto stavu boli už mnohokrát pomenované, preto na tomto mieste je nadbytočné sa o nich zmieňovať. S novými pomenovaniami sa stretávame takmer každodenne. Preto dnešok na lingvistiku oprávnene kladie zvýšené požiadavky, aby procesy prebiehajúce takpovediac „pred našimi očami“ adekvátne zhromaždila, spracovala, pomenovala a vysvetlila. A jednou z dôležitých úloh pri skúmaní novej lexiky je jej lexikografické zachytenie. Slovníky neologizmov totiž neoceniteľne pomáhajú nielen odborníkovi (jazykovedcom i nejazykovedcom), ale poskytujú významné informácie aj bežným používateľom jazyka.

Bohemistika sa v roku 2004 dočkala druhej časti reprezentatívneho lexikografického diela *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů. 2* (ďalej SN 2), ktoré pod

vedením O. Martincovej vyšlo vo vydavateľstve Academia (celý autorský kolektív pracoval v tomto zložení: Olga Martincová, Vladimír Mejstřík, Ladislav Janovec, Jitka Mravinacová, Zdeňka Opavská, Alben Rangelová, Jindra Světlá, Pavla Šmídová, Zdeňka Tichá, Ivona Tintěrová). V konečnej verzii slovníka nájdeme spolu 7000 hesiel, ktoré reprezentujú novú českú lexiku z obdobia rokov 1996 – 2002.

Ďalším dobre známym faktom je, že lexikálna zásoba najbezprostrednejšie odráža dianie v mimojazykovom priestore. V tomto zmysle slovníky neologizmov (chtiac či nechtiac) prekvapujúco presne zachytávajú spoločenské pohyby. A to vo viacerých ohľadoch. Napr. pri čítaní SN 2 (ale aj prvého dielu Slovníka neologizmov, 1998, ďalej SN 1) sa dozvedáme, že v 90. rokoch dianie na politickej scéne v Českej republike najviac ovplyvnili V. Klaus, V. Havel a M. Zeman. Na základe lexikálneho materiálu v SN 2 možno usudzovať, že politickým lídrom v ére samostatnej Českej republiky je osoba V. Klauza. Od jeho priezviska je totiž v slovníku uvedených najviac, až 24 derivátov (*klausianství, klausizmus, klausostrana, klausovani, klausovat, klausovatět, klausovatý, klausovitě, klausovitý, klausovsko-zemanovský, klausovsky, klausovský, odklausování, neklausovec, neklausovky, neklausovský, po klausovsku, poklausovský, postklausovský, proklausovsky, proklausovský, protiklausovsky, protiklausovský, předklausovský*).¹ Veľkosť slovotvorného hniezda s východiskovým osobným menom Klaus teda svedčí o spoločensko-politickej relevantnosti a dôležitosti jeho nositeľa v skúmanom období. Z pohľadu Slovenska je v tomto kontexte symptomatické, že v slovníku nájdeme aj nemálo derivátov od mena známeho slovenského politika: *mečiarista, mečiarovec, Mečiaristán, mečiaristický, mečiarizace, mečiarizmus, mečiarizovat, mečiarovsky, mečiarovský*.

Aj ostatné depropriálne odvodeniny signalizujú väčší či menší vplyv nositeľov motivujúcich vlastných mien a ich začlenenie do spoločenského, politického, geografického a kultúrneho prostredia českého etnika (napr. deantroponymá: *blairizmus, clintonovec, lepenista, bobovize, jágrmanie, tolkienolog, dechrématonymá: protinatovský, potterofil, lunetikomanie*).

Ďalšou významnou skutočnosťou, ktorú možno z materiálu SN 2 „vyčítať“, je intelektualizácia lexiky. Prejavuje sa tak, že do každodenného vyjadrovania sa „zvrchu“ tlačia odborné termíny, ktoré takto strácajú svoju pôvodnú domovskú príslušnosť. Determinologizáciou sa do bežného vyjadrovania najmä prostredníctvom masmédií dostávajú pomenovania z oblasti finančníctva, práva, informačných technológií a mnohých iných oblastí. Napríklad o procesoch internetizácie, komputeriizácie, „mobilizácie“ v NS 2 svedčia celé desiatky pomenovaní.

---

¹ K tomuto číslu treba pripočítať tri deriváty z SN 1 (*klausista/klausovec, klausovka*), pri ktorých ešte nájdeme poznámku, že ide o príležitostný výraz v publicistike a v bežnom vyjadrovaní. V SN 2 sa v komentároch uvádza len komunikačná dominantna použitia – publicistika.

Na druhej strane lexémy do verejných polooficiálnych a oficiálnych textov prenikajú aj „zospodu“, z oblasti neoficiálnych a nespisovných variet a polovariet (slangov, profesionalizmov): napr. *kyslíkár, hluchavka, herák*.

V masmediálnej sfére je veľmi časté vyjadrenie veľkej miery niečoho, čo svedčí o hierarchizácii mimojazykovej reality. Je príznačné, že v oblasti reklamy či šoubiznisu vyjadrenie veľkej miery je mnohokrát späté s hyperbolizáciou, preháňaním, presvedčaním o mimoriadnosti, exkluzivite, porov. napr. výrazy s komponentmi veľko-, mega-, super-, top-, ultra-, monstr- (*velkomuzikál, veľkopár, megahit, megaúspešný, superbalík, superprestížní, ultrapopulizmus, ultralevní, monstrshow, topklub, toppolitik* a i.). Naopak, v oblasti techniky a technológií (ale nielen tam) je badateľná tendencia k miniaturizácii; porov. výrazy s komponentmi mikro-, mini-, nano- (*mikrověž, miniklávesnice, nanovýroba* a i.)

Veľký nárast pomenovaní s komponentom *euro-* zasa vypovedá o nových procesoch v rámci geopolitického usporiadania Európy, predovšetkým konštituovanie, vývoj, rozširovanie a rastúci vplyv Európskej únie (v SN 2 napr. *eurobyrokracie, eurocent, euroeuforie* a veľa ďalších).

Takto by sme mohli v „lexikálnom diagnostikovaní“ spoločenských procesov pokračovať prakticky donekonečna. V tomto ohľade plnia slovníky neologizmov (ale nielen ony) ešte jednu dôležitú funkciu: akumulujú, uchovávajú dôležité informácie do budúcnosti. Lexikografické spracovanie, ktoré odráža viazanosť lexiky na istú periódu, ďalším generáciám umožní adekvátnejšie poznávanie historických procesov.

SN 2 celkom logicky nadväzuje na svojho predchodcu, a to nielen rovnakým spôsobom spracovania, ale aj tým, že sa v ňom uvádza lexika pupočnou šnúrou spojená s materiálom v SN 1. Táto spojitosť, svedčiaca o kontinuálnom vývoji lexikálnej zásoby, sa prejavuje vo viacerých ohľadoch. Jej základný rámec by sme mohli vyjadriť schémou *motivant (SN 1) → motivát (SN 2)*.² V SN 2 možno napríklad nájsť:

– slovotvorne motivované jednotky, ktorých fundanty sú zachytené v SN 1 (*airbag* → *airbagový*; *bezdomovec* → *bezdomovkyně, bezdomovecký, bezdomovectví*; *ekoterorista* → *ekoteroristka*; *IČO* → *ičovník*; *New age* → *newagista, newagový*; *nezávislý* → *nezávislák*; *skiakrobace* → *skiakrobotický*; *leasing* → *zaleasingovat*; *sexuální harašení* → *harašitel*);

– nové významy (neosémantizmy) lexikálnych jednotiek z SN 1 (*lustrace* „práv. zákonné preverovanie osôb pôsobiacich vo verejných funkciách, či boli spolupracovníci bývalej ŠtB“ → *lustrace* „preverovanie, kontrola niečoho“);

– univerbizmy k viacslovným pomenovaniu z SN 1 (*azylový dům* → *azylák*; *horské kolo* → *horák*);

² Termíny *motivant, motivát* tu chápeme v širšom zmysle, nielen klasicky v rámci slovotvornej motivácie.

– novú kolokabilitu lexém; napr. heslo *PR* (s. 343): „ve významu týkajúci se public relations (PR) v nových spojeních: PR agent, PR firma, PR články“.

Previazanosť materiálu z oboch dielov si dobre uvedomili aj autori, ktorí na túto skutočnosť poukazujú prostredníctvom jednoduchého systému odkazov (napr. v hesle *hostelový* sa nachádza poznámka „*hostel* viz SN 1“).

Pravdaže, nie všetky heslové jednotky z SN 2 majú svoje fundanty v SN 1. Je zrejmé, že nové jednotky sa tvoria nielen z iných neologizmov,³ ale ako motivujúce fungujú pomenovania patriace do všetkých vrstiev národného jazyka a, samozrejme, nesmieme zabúdať ani na produktívne preberanie jednotiek z cudzích jazykov.

Na neologickom materiáli možno dobre sledovať aj procesy zdomácnovania cudzích lexikálnych jednotiek, ktoré prebiehajú diferencovane na všetkých úrovniach jazykového systému – od zvukovej roviny až po úroveň lexikálneho významu. Pri adaptácii aktívnu úlohu zohráva aj slovtvorná motivácia. Napr. v NS 2 sa uvádza množstvo derivátov utvorených od prevzatých lexikálnych jednotiek. Takto utvorené pomenovania sa zaraďujú do slovtvorných štruktúr preberajúceho jazyka – ako príslušníci daných slovtvorných hniezd, typov a kategórií: napr. *brokerka*, *musherka* (feminatíva), *eriksonista*, *nokiák*, *nokiár* (názvy podľa príslušnosti, resp. konateľské názvy), *chat* – *chatař*, *chatařka*, *chatařský*, *chatovat*, *chatovací*, *chatový*, ale čiastočne aj prevzaté *chatboard*, *chat room* (slovtvorné hniezdo).

Za pomerne vysokú mieru adaptovanosti možno pokladať fakt, keď sa okolo prevzatého slova utvorí synonymický rad a prevzaté slovo funguje ako synonymická dominanta. To sa stalo napr. so slovom *surfovať* (uvádzané v SN 1), ku ktorému sa dotvorili tieto synonymá: *brousit* (na základe formálnej podobnosti s angl. *browse*), *browsit* (priamo z angl. *browse*), *brouzdat*, *prohlížet*, *procházet*. Lexikálne jednotky *brousit*, *brouzdat*, *prohlížet*, *procházet* sa prostredníctvom svojich nových významov zaradili do nového lexikálneho mikrosystému – synonymického radu s dominantou *surfovať*. Toto je jeden z možných príkladov na reštrukturalizáciu čiastkových lexikálnych paradigiem.

Pravda, nie všetky jednotky hneď podstúpia adaptačný proces na všetkých jazykových rovinách. Prevzaté slová sa vo väčšine prípadov nejakou vlastnosťou odlišujú od domácich pomenovaní, a to okrem iného aj svojou nesklonnosťou. V SN 2 možno nájsť pomerne veľa pomenovaní, ktoré boli prevzaté vo viacerých slovných druhoch, najmä ako substantíva a adjektíva (napr. *last minute*, *impakt*, *image*, *MD*); lexéma *just-in-time* bola prevzatá ako substantívum, adjektívum a adverbium. Takmer napospol ide o prevzatia z angličtiny, kde vznikli konverzným slovtvor-

---

³ Ide o deneologické tvorenie pomenovaní, pričom takto sa status novosti motivujúcich jednotiek zákonite oslabuje. Napr. v danom čase sa z dvojice slov spätých vzťahom slovtvornej motivácie (Harry) Potter → potterovský ako novšie pociťuje odvodené adjektívum.

ným postupom. Gramaticky sa v najväčšej miere prispôsobujú podstatné mená, prí-slovky zostávajú nesklonné vždy a prídavné mená sa často adaptujú pomocou tzv. flektivizačného formantu (porov. *last minute* – *lastminutový*, *impakt* – *impaktní/impaktový*). V tomto prípade však adjektíva *lastminutový*, *impaktní*, *impaktový* možno chápať aj ako plnohodnotné deriváty podstatných mien *last minute*, *impakt*.

Aj materiál uvedený v SN 2 dokazuje, že pri obohacovaní lexiky kľúčovú úlohu zohráva slovtvorná motivácia (až 70% všetkých nových slov je slovtvorne motivovaných), ďalej preberanie slov z cudzích jazykov (asi 20%) a tvorenie viacslovných nefrazeologických jednotiek (takmer 7%) – štatistické údaje sme vypočítali zo súboru pomenovaní začínajúcich sa písmenom S (v SN 2 je to skoro 600 jednotiek). Pravda, nejde len o kvantitatívnu stránku, dôležitosť slovtvornej motivácie sa ešte zvýrazní napríklad aj tým, keď si uvedomíme, že väčšina komponentov viacslovných pomenovaní je takisto slovtvorne motivovaných.

Slovník neologizmov 2 je v pravom zmysle slova „priateľský k používateľom“ (user friendly), o čom svedčí stručná a inštruktívna úvodná časť, prehľadná stavba hesla, prototypové exemplifikácie, systém odkazových hesiel i poznámky a ďalšie doplňujúce informácie. Komentujúca časť hesla sádzaná petitom do veľkej miery supluje aj systém kvalifikátorov. Redukciu kvalifikátorov považujeme za ďalšie koncepčné pozitívum slovníka;⁴ skôr sa preferujú komentáre, približujúce komunikačno-pragmatický status jednotlivých heslových jednotiek. V petitových poznámkach sa uvádzajú aj ďalšie typy informácií (porov. v úvode s. 21 – 22); v niektorých prípadoch ide o informácie encyklopedického rázu, ktoré však funkčne dopĺňajú pragmatické okolnosti vzniku pomenovania, pozri napr. heslá *ropák*, *viceropák* (tu možno trochu paradoxne obsažnejší komentár je zaradený do hesla *viceropák*, ktoré možno chápať ako sekundárne, slovtvorne motivované slovom *ropák*). Vo viacerých prípadoch sa uvádzajú komentáre objasňujúce motiváciu vzniku príslušnej jednotky. Napríklad význam frazémy *červená karta* „vyjadrenie nedôvery, zákaz činnosti, výzva na odchod“ sa dopĺňa poznámkou *Podle červené karty signalizující ve fotbale vyloučení hráče z hry*.

Za obzvlášť významné pokladáme poznámky, ktoré naznačujú práve prebiehajúcu dynamiku v rámci štýlovej a registrovej⁵ príslušnosti slova: napr. *pruda* s komentárom „Zejména ve mluvě mládeže. Šíří se i do ostatných komunikačních oblastí.“, *tělesňák* s poznámkou „Šíří se z prostředí tělesně postižených.“, *nabruslený* s poznámkou „Z mluvy sportovců (hokejistů, trenérů) se šíří do sportovní publicistiky.“ Takýto

⁴ Podrobnejšie pozri v recenzii SN 1 z pera K. Buzássyovej (Jazykovedný časopis, 1999, s. 41 – 44); o rigidnosti slovníkových kvalifikátorov hovorí aj J. Bosák: Funkčné kvalifikátory v nových výkladových slovníkoch. In: Nová slova ve výkladových slovníkách. Sborník příspěvků z konference. Praha 31. 10. – 1. 11. 2000. Ed. O. Martincová – J. Světlá. Praha, Ústav pro jazyk český AVČR 2000, s. 75 – 83.

⁵ O pojme register pozri D. Slančová: Reč autority a lásky. Prešov, Filozofická fakulta PU 1999.

spôsob pokladáme za vedecky adekvátnejší a prakticky hodnovernejší než fixovanie pomocou systému kvalifikátorov. Celkovo sa v slovníku nachádza mnoho jednotiek, ktoré prekračujú úzku komunikačnú oblasť svojho prvotného používania a expandujú do širších, nespisovných, polospisovných až spisovných variet.

SN 2 zachytáva niektoré tendencie vo fungovaní lexiky, typické pre češtinu, slovenčinu, ale (diferencovane) aj pre iné slovanské jazyky:

- dominantné postavenie slovotvornej motivácie;
- nárast tvorenia hybridných kompozít a celkovo zvýšená produktivita tvorenia slov skladaním;
- nezanedbateľný zástoj preberania pomenovaní z cudzích jazykov, najmä z angličtiny;
- postupný prechod viacerých pôvodne „špecializovaných“ lexém (odborných termínov, slangizmov, profesionalizmov a i.) do bežnej, každodennej lexiky.

Súhrnne možno bez váhania konštatovať, že obidva diely Slovníka neologizmov (I. – 1998, II. – 2004) reprezentatívne zachytávajú najnovšie obdobie vo vývine českej lexiky (roky 1985 – 2002) v jednom z jej rozhodujúcich aspektov, v obohacovaní o nové pomenovania.

Na záver by sme chceli vyzdvihnúť ešte jeden aspekt tohto slovníkového diela – jeho inšpiratívnosť pre ďalší výskum. Slovník neologizmov doslova provokuje, vyzýva k ďalším úvahám o fungovaní lexikálnej zásoby; to je dôvod, prečo sme sa niekde podrobnejšie zaoberali niektorými aspektmi lexikálnej dynamiky. Neologizmy totiž majú vplyv na reštrukturalizáciu lexiky v širšom zmysle, než by číre kvantitatívne obohacovanie mohlo na prvý pohľad napovedať. Navyše, ich výskum, opakujeme slová z úvodu tejto recenzie, je veľmi dôležitou súčasťou nielen z úzko odborného hľadiska. Každá lingvistika by preto mala vytvoriť priaznivé podmienky, aby práce takéhoto druhu vznikali.

Martin Ološtiak

DIVADELNÝ SLOVNÍK V SLOVENČINE

(PAVIS, Patrice: Divadelný slovník. Bratislava, Divadelný ústav 2004.)

Po viacročnom tvorivom úsilí vyšiel na jeseň r. 2004 encyklopedicky koncipovaný slovník z oblasti divadla a divadelnej vedy. Autor Divadelného slovníka Patrice Pavis žije a pôsobí v Paríži. Z francúzštiny bolo spomínané dielo zatiaľ preložené do angličtiny, taliančiny, ruštiny, poľštiny a slovinčiny.

Slovenský preklad zrealizovali univ. prof. PhDr. Soňa Šimková, ktorá je zároveň aj vedúca redaktorka, a PhDr. Elena Flašková. Slovenskému používateľovi tak sprístupnili množstvo poznatkov o dramaturgii, o texte a diskurze, o hercovi a postave, o žánroch a formách, o inscenovaní, inscenácii a réžii, ako aj o štruktúrnych princípoch a estetických otázkach vrátane recepcie a semiológie. Uvedené tematické okruhy sú zároveň kľúčom na rozčlenenie jednotlivých hesiel, a to v časti, ktorá v podobe tematického registra predchádza vlastné výkladové jadro slovníka. Na konci slovníka sa nachádza register hesiel, mien a bibliografie. Prekladateľky slovenskej verzie vypracovali aj osobitnú bibliografiu diel, ktoré samy použili pri práci. Aj z toho vidieť, že preklad takéhoto diela neznamená len čisto mechanické vypracovanie jazykového reverzu. Slovenská podoba slovníka si zaiste vyžiadala veľa tvorivej práce aj z obsahovej (vecnej) stránky, ktorej neoddeliteľnou súčasťou sú paralingválne grafické zložky a systém slovenských skratiek a značiek (na str. 486 sa v tejto súvislosti hovorí o slove *cze* ako o skratke pomenúvacej češtinu; jednoznačný vplyv pôvodného jazyka tu azda možno odstrániť náhradou za skutočnú skratku *čes.*, vzťahujúcu sa na slovenské dvojslovné pomenovanie *český jazyk*). Osobitne treba oceniť, že v záhlaví každého hesla sa uvádzajú príslušné názvy vo francúzštine, angličtine, nemčine a španielčine, pričom čitateľovi neujde, že najmä nemecká divadelná terminológia najväčšmi smeruje k utváraniu – čo aj opisných – podôb v domacom (t. j. nemeckom) jazyku. Pokiaľ ide o elementárne vysvetľovanie hesiel, to je v daktorých prípadoch explicitne jazykové, inokedy len nepriamo vyplýva z vecného obsahu hesla. Tak napr. jazykový výklad o pôvode pomenovania obsahujú heslá (niekedy celkom bežné, až chronicky známe) typu *expozícia* (z lat. *expositio*, *exponere*...), *komédia* (z gr. *komoedia*...), *monológ* (z gr. *monologos*...). Naproti tomu napr. pri hesle *féeria* jazykový výklad chýba, po uvedení štyroch cudzojazyčných podôb nasleduje vecný výklad in medias res: „Féeria je hra založená na efektoch mágie, zázračnosti a spektakulárnosti...“ (s. 163). Ukazuje sa, že pri heslách takéhoto typu by sa žiadal jazykový výklad (povedzme franc. *fée* = víla), prípadne poznámka o výslovnosti. Pravda, v tomto konkrétnom prípade možno uvažovať o tom, či bolo potrebné takéto citátové prevzatie z francúzštiny. Veď spomínaný divadelný termín má oporu v slovenskom výraze *féria*, ktorý signalizuje vyšší stupeň zdomácnenia; známy je v cirkevnom prostredí (*féria* je tu liturgická kategória na označenie dní v týždni okrem nedele a príslušných omší v katolíckej cirkvi). Zodpovedá mu aj výraz *férie*, ktorý sa v Slovníku cudzích slov (Petráčková, V. – Kraus, J. a kol. v slov. preklade 1. vyd. v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve 1997) hodnotí ako pomnožné podstatné meno, označujúce dni odpočinku, prázdniny. Prirodzene, pôvod pomenovania je tu v prípade divadelného termínu vo francúzštine, v ostatných prípadoch v latinčine. Výslovnostná, resp. pravdepodobná výslovnostná podoba (*féria*) v slovenčine však situáciu vyrovnáva, všetky termíny uvádza na jednu rovinu.

Výklady o pôvode heslových pomenovaní evidentne chýbajú vo viacerých prípadoch, čo možno pripísať aj tomu, že mnohé heslá majú pôvod vo francúzštine. Pre francúzskeho používateľa vyznievajú, prirodzene, zrozumiteľne, takže autor originálu nemal dôvod vysvetľovať ich. Jazykový výklad sa nežiada ani pri heslách typu *podstata divadla, podtext, poézia v divadle, sluha, šepkár* atď. Prekladateľky v daktoých prípadoch pokladali za potrebné doplniť pôvodný vecný výklad o jazykové poznámky, ktoré sa zvyčajne uvádzajú v zátvorkách a sú vyznačené ako poznámky prekladateľky (porov. napr. heslo *sotia* na s. 391, pri ktorom sa z výkladového textu možno dozvedieť, že fr. *les sots* znamená „hlupáci, sprostáci“).

Keďže divadelný slovník je dielo jediného autora, možno celkom prirodzene očakávať aj istý individualizmus v interpretácii javov, hoci z povahy príručky vyplýva objektivizovanie poznatkov. Vecnú objektivnosť sa autor usiluje zabezpečiť bežnou citáciou odbornej literatúry v texte hesla, v daktoých prípadoch aj v osobitnom odseku pod heslami. Jednotlivé heslá majú podľa povahy opisovanej veci rozmanitý rozsah, pričom spravidla širší rozsah hesla si vyžiadala divadelnoteoretická stránka veci.

Subjektivistické autorské hodnotenia v heslových výkladoch sa ukazujú pri vysvetľovaní relatívne nových javov, ktoré samy osebe vykazujú zo svojej podstaty istú mieru vnútornej neusporiadanosti, nejasnosti. Inokedy sama jazyková forma, zachytávajúca veci či javy, vyznieva ako výraz subjektivismu. Je to tak v prípadoch, v ktorých sa autorove výklady odkláňajú od prísneho nociónálneho konceptu náučného textu a zostupujú do popularizačnej či miestami esejistickej formy. Všimnime si tu na ilustráciu napr. heslo *postmoderné (divadlo)* na s. 316 – 317. Heslo obsahuje najprv úvodnú úvahu, potom nasledujú štyri body vysvetľujúce kritériá postmodernosti. Autor si pri uvedenom termíne ťažká, že mu „chýba teoretická dôslednosť“. Odmieťa výklad postmodernizmu z čisto časového hľadiska; „nekorešponduje totiž s historickými okamihmi alebo s konkrétnymi žánrami a estetikami“. Treba len súhlasiť s poznatkom, že postmodernizmus nie je v časovom zmysle lineárnym alebo simultánnym pokračovaním moderny. Zaiste jestvuje v súčasnosti tak moderné, ako aj postmoderné divadlo, pričom obe môžu vykazovať vysoké umelecké kvality. Ťažko však možno akceptovať trocha ironizujúci názor, že „postmodernizmus... je pohodlná nálepka na opísanie štýlu hry, produkčného a recepčného postoja „súčasného“ spôsobu, ako robiť divadlo“. Slovenský čitateľ prinajmenšom pozná štúdiu Umberta Eca *Poznámky k Menu ruže*, v ktorej sa autor priamo dotýka postmodernej metódy umeleckej tvorby. Len v slovenskom kontexte máme k dispozícii množstvo štúdií o postmoderne v literatúre (najmä od univ. prof. Viliama Marčoka), ba na daktoých vysokých školách sa postmoderna vyučuje už aj ako predmet. Napokon treba dodať, že v slovenskej umenovednej tradícii sa oproti všeobecne vyznievajúcejmu pomenovaniu postmodernizmus používa termín *postmoderna*, korešpondujúci so vžitým termínom *moderna*.

Pre postmodernu v dramatickej tvorbe je neodmysliteľné *autorské divadlo*, vydeľované zvyčajne na pozadí tzv. *kamenného divadla*. Trocha prekvapuje, že očakávané heslo *autorské divadlo* v slovníku nenašlo miesto, hoci napr. v hesle *autobiografické divadlo* sa spomína – v rámci širších výkladov – *autorský herec* (s. 43).

Autorkám prekladu leží na srdci aj terminologická konvergencia, t. j. zjednocovanie jestvujúcej slovenskej terminológie na základe spoločných sémantických príznakov jednotlivých termínov, zaužívaných v interdisciplinárnom prostredí. Ide najmä o literárnovedno-divadelnovedný transfer. Nedarí sa to však celkom dôsledne. Tak napr. z dvojice termínov *ikon/ikona*, ktoré slovenskí používatelia zatiaľ stále používajú zamieňavo v oblasti počítačovej techniky, nie však v oblasti (byzantského) výtvarného umenia či popkultúry (tu pravidelne funguje slovo *ikona*), uprednostnili podobu *ikon*. Táto podoba viac korešponduje s pôvodným gréckym výrazom *eikon*, ktorý sa na našom území nevyhnutne musel adaptovať ešte za cyrilo-metodskej misie v 9. storočí. Slovenské stvárnenie si tu osvojilo ženskú gramatickú kategóriu v podobe *ikona*. V prípade akceptácie tohto mena v divadelnej vede by pribudol iba nový významový odtienok, resp. osobitný význam s kvalifikáciou divadelného termínu. V nemčine napr. meno *die Ikone* funguje jednotne vo všetkých spomenutých vecných a významových súvislostiach. Z vecnej stránky – to však už je záležitosť autorovej koncepcie – by sa žiadalo rozlišovať termíny *ikon*, resp. *ikona* a *ikonickosť* (ako pomenovanie výrazovej vlastnosti). Názov hesla je *ikon*, ale čítame v ňom prevažne o ikonickosti.

Z hľadiska utvárania terminológie za divergentný – voči doterajšiemu stavu – možno pokladať termín *efekt ozvláštnenia* s variantom *odcudzovací efekt*, ktorý utvoril B. Brecht a v nemčine má podobu *Verfremdungseffekt*. Spomínaný termín sa totiž u nás už od sedemdesiatych rokov používa v cirkevnej homiletickej literatúre ako *efekt zneznámenia*. Divadelníci si napriek tomu ponechali v ich prostredí zaužívaný termín *odcudzovací efekt* (nesprávna nemecká podoba v edičnej poznámke na s. 540 vznikla nezámernou prešmyčkou), odvolávajú sa na zaužívanosť. Tu treba úprimne povedať, že celé desaťročia sa v slovenských textoch používal najmä výraz *scudzovací efekt*, ktorý bol napodobneninou českého *scizovací efekt*. Atribút *odcudzovací* predstavuje pozitívny vývinový krok len so zreteľom na spomínaný *čechizmus*, keďže v slovenčine sloveso *scudzit'* má význam „predajom alebo darovaním odovzdať do vlastníctva inej osoby“ (porov. Krátky slovník slovenského jazyka, 3. doplnené vydanie 1997, s. 629). Ale ani sloveso *odcudzit'*, ktoré je na prvom mieste synonymné so slovesom *ukradnúť*, nie je v relevantnom 2. význame „urobiť (citovo) cudzím, ľahostajným“ celkom adekvátnym nositeľom kognitívneho obsahu daného javu, keďže sa pri ňom odkazuje skôr na oblasť citu, čo sa naznačuje priamo vo výklade, hoci v zátvorkách, ako aj v priliehavom výraze (*ľahostajným*). Napriek tomu, že sloveso *zneznámiť* nenájde ani v Krátkom slovníku slovenského jazyka, ani

v Slovníku slovenského jazyka, nazdávame sa, že by tu bolo najvhodnejšie slovesné podstatné meno *zneznamenie*. Zo slovotvorného hľadiska východiskové sloveso *zneznačiť* patrí k typu *znežiť* (urobiť nežným), *zneplodniť* (urobiť neplodným), *zneškodniť* (urobiť neškodným), *znervózniť* (urobiť nervóznym) atď. Je prirodzené, že ak autorky nenašli ani sloveso *zneznačiť*, ani deverbatívum *zneznamenie* v slovníkových príručkách, narábali s termínom opatrnejšie, čo im nemožno vyčítať. Tvorca termínu B. Brecht na vecnej rovine uvažoval predovšetkým o téme dramatického diela, pričom vychádzal z poznania, že v umení „už všetko bolo“. Zjednodušene povedané, že ak sa nemali predčasne skončiť dejiny umenia, Brecht sa usiloval nájsť spôsob, ako jestvujúce staré známe urobiť novým neznámym, a tak motivovať diváka. Práve preto by nám tu najlepšie sedel výraz *zneznamenie*. Pokiaľ ide o variant hesla v podobe *efekt ozvláštnenia*, ten, popri tom, že významovo je už veľmi široký, priveľmi korešponduje so Šklovského výrazom „ozvláštnenie reality“ (v súvisi s niekdajšou marxistickou teóriou odrazu). Uvedené zdvojenie termínov nepokladáme za šťastné riešenie, lebo nezhodný kvalifikujúci prívlastok v jednotlivých termínoch neoznačuje to isté. Na druhej strane sa zase žiada uviesť, že ak v praxi vystupujú zamieňavo dva termíny na pomenúvanie tej istej veci, je vhodné uviesť obidva. Ide o prípady, ako je heslo *rola* (z lat. *rotala*, malé koliesko), *vedľajšia rola*. Absentuje výraz *úloha*, ktorý, zdá sa, napr. v spojení *hlavná úloha* nadobúda frekvenčnú nadvládu. Uvádza sa aj výraz *part*. Zaujímavé je, že k výrazu *vedľajšia rola* chýba v slovníku náprotivok *hlavná úloha/rola*. Hranice divadelných termínov sú relatívne dynamické. Napr. spomínané slovo *rola* vystupuje ako samostatné heslo, ale pri hesle *rolový odbor* už je akýmsi vysvetľovacím variantom druhoradého postavenia. So zreteľom na pôvodný vecný obsah sa toto druhé heslo vecne posúva, modifikuje, takže už označuje skôr hereckú typológiu, ktorá vzniká na základe typologicky primeraného obsadzovania hereckých rolí.

Pavisov Divadelný slovník prináša do slovenského kultúrneho prostredia množstvo poznatkov tak z vecnej divadelnej a divadelnovednej stránky, ako aj z jazykového hľadiska. Je zdrojom poznania a inšpirácie. Doktoré naše poznámky, ktoré azda vyzneli kriticky, vonkoncom nemajú znížiť hodnotu tejto vynikajúcej príručky, ani zneistiť jej používateľov. Sú to skôr postrehy, ktoré nesvedčia o ničom inom, len o tom, že vedné, predovšetkým však umenovedné disciplíny sú vo svojej podstate dynamické. Ak sa dnes často hovorí o globalizačných procesoch, platí to naozaj predovšetkým v ekonomike. Jednotlivé národné kultúry reagujú veľmi citlivo v interkultúrnom prostredí a zachovávajú si svoju identitu. Dvojnásobne to platí o jazyku. Dôkazom toho je aj tento preklad.

Jozef Pavlovič

PAVLOVIČ, J.: Negácia v jednoduchej vete. Bratislava, Slavistický kabinet SAV 2003. 137 s.

Monografia doc. Jozefa Pavloviča prináša systematický opis negácie v slovenčine na úrovni jednoduchej vety. Túto jazykovú univerzáliu spracúva so zámerom diferenciacie inventára prostriedkov negácie a ich funkčného uplatnenia so zreteľom na lexikálny význam slova obsahujúci potenciálne syntaktické vzťahy a na pragmatické funkcie slova. Prihliada tak na funkčné hľadisko a základným východiskom skúmania negácie sa stáva spätosť morfologickej a syntaktickej roviny s lexikálnou rovinou jazyka. Vzhľadom na relevantné práce jestvujúce v slovenskej jazykovede autor vo svojej monografii pristupuje k negácii v širšom zábere, keď ju hodnotí z rôznych hľadísk, napr. s aleutickým prístupom so zreteľom na logickú kategóriu pravdivosti. Negáciu chápe ako gramatický jav, ktorý je súčasťou logických operácií.

V úvodných kapitolách autor analyzuje odbornú literatúru zo slavistického aspektu, podáva prehľad jazykovedných termínov z oblasti negácie a charakterizuje negáciu v jazykovom systéme ako lexikálno-gramaticko-sémantickú kategóriu i ako univerzáliu prechádzajúcu cez všetky jazykové roviny a napokon vymedzuje podstatu negácie v syntaktických vzťahoch na úrovni konštrukcie.

V prehľade odbornej literatúry uvádza jednotlivé práce spracúvajúce zápor v rôznom rozsahu a dotýkajúce sa istého špecifického javu či podávajúce čisto deskriptívny opis. Opiera sa najmä o slovenské a české publikácie z oblasti syntaxe a morfológie, ktoré zahrnujú zápor do systematického opisu danej roviny, a o publikácie spracúvajúce istý čiastkový jav v rámci univerzálnej kategórie negácie.

Autor v práci zavádza vlastnú terminologickú sústavu relevantných pojmov, a to v konfrontácii s ustálenou sústavou termínov, diferencuje tak pojmy negácia a zápor, pričom negáciu (popretie) vysvetľuje ako operáciu a zápor (negátor) ako operátor negácie. Pri termínoch tvoriacich dvojice, napr. negačný prefix (popieracia predpona) – negatívny prefix (záporná predpona) vystihuje podstatu pojmu vychádzajúcu zo vzťahu k negácii, popretiu alebo k negátoru, záporu a naznačuje tak negačnú funkciu predpony oproti zápornému lexikálnemu významu predpony.

Na podstatu gramatickej negácie možno podľa autora najlepšie poukázať v sémantickej štruktúre vety na úrovni konštrukcie jednoduchej vety. Pri opise negácie ako javu syntaktickej roviny J. Pavlovič venuje značnú pozornosť modálnostnému a pravdivostnému aspektu negácie, ktoré vystupujú do popredia pri usúvzt'ažňovaní obsahových a formových zložiek výpovede. Modálnosť chápe ako zložku výpovede, ktorá naznačuje vzťah hovoriaceho k obsahu výpovede. Hoci autor uvádza, že v otázke zviazanosti negácie s modálnosťou väčšina autorov zahŕňa kategóriu negácie pod kategóriu modálnosti, prikláňa sa k názoru, že tieto dve kategórie nemožno úplne stotožňovať, ale, naopak, môžeme vymedziť len isté styčné body vzájomnej

súčinnosti. Poukazuje na rozdiely vo vyjadrovaní daných kategórií – kým negáciu vyjadrujeme pomocou záporu lexikálnymi a gramatickými prostriedkami v štruktúre vety, modálnosť je len súčasťou pragmatického stvárnenia výpovede.

V rámci výkladu negácie na pozadí syntaktickej roviny si autor ďalej všíma vzťah negácie a pravdivosti ako logickej kategórie. Vymedzuje pritom dve oblasti súčinnosti týchto dvoch kategórií, a to pri popretí vzťahu medzi subjektom a predikátom (predpokladá sa kladný vzťah medzi subjektom a predikátom a negácia znamená jeho znepravdivosť) a pri nesúlade medzi formovým stvárnením a obsahovou zložkou propozície, pri logickej nepravdivosti presupozície. Tu má autor na mysli výpovede ako *Picasso cestuje v električke; Štúr mi podal ruku*, ktoré sú utvorené gramaticky správne, ale predstavujú nepravdivé hodnoty, teda nemožno pri nich uvažovať o logickej pravdivosti. V takýchto prípadoch je vylúčené použiť negáciu ako opravný prostriedok, napr. *Picasso necestuje v električke; Štúr mi nepodal ruku*.

Pri analýze výskytu asymetrie, resp. symetrie medzi kladom a záporom postupuje spôsobom konfrontácie gramatických a lexikálnych prostriedkov záporu, skúma sémantické komponenty v lexikálnom význame slovesa a sleduje tie komponenty, ktoré podliehajú negácii. Prichádza k záveru, že pri slovesách zápor zasahuje individuálne významové komponenty, a teda gramatickú negáciu definuje ako popretie týchto komponentov.

Jadro monografie tvorí výskum gramatickej negácie z formálneho a funkčného hľadiska. Z formálneho hľadiska tu autor rozlišuje dva typy negácie, ktoré sa prejavujú v povrchovej štruktúre vety, a to vetnú formu negácie reprezentovanú morfému ne- a členskú formu negácie reprezentovanú časticou nie. Záporná morféma ne- je súčasťou prísudkového slovesa alebo spony (teda je súčasťou predikatívneho vzťahu), preto autor hovorí o vetnej forme negácie. Naopak členská forma negácie sa vyznačuje tým, že sa viaže na nepredikatívny vetný člen a vylučuje ho z platnosti. Svoj výklad vetnej formy negácie autor opiera o početné príklady, v ktorých sa negácia vyjadruje v slovesných a v slovesno-menných prísudkoch, napr.: *Nevesty neťahali vodu zo studní; Človek nie je dielom náhody a okamihu. Závažné je i rozlíšenie členskej formy negácie, ktorá má funkciu vylučovania z platnosti v propozičnom obsahu vety, a lexikálnej negácie založenej skôr na pomenúvaní. Uvádza i príklady, v ktorých sa stretá vetný zápor s lexikálnym záporom, a tu dochádza k rušeniu záporu, k afirmácii, resp. nivelizácii záporu, ako tento jav autor nazýva. Na členskú formu negácie poukazuje na príkladoch: *Nie všetci môžu vo sne lietať; Nie mreže, ale parlament*. Členenie negácie z funkčného hľadiska sa opiera o zasiahnutosť propozičného obsahu výpovede ako celku alebo jeho častí, pričom sa rozlíši celková a čiastková negácia. Tu sa vynára istý nesúlad medzi formou a obsahom pri vyjadrovaní negácie a následná dvojznačnosť najmä s využitím popieracích častíc, ktoré sa môžu viazať na ktorýkoľvek vetný člen, ale aj pri gramatickej negácii s morfolo-*

kým exponentom ne-, napr.: *Figu dostal Peter jednotku a cestujúcich nepribudlo*. V prvom prípade ide o vyjadrenie negácie popieracou časticou *figu*. Jeden z možných významov výpovede poukazuje na vetný zápor: *Peter nedostal jednotku*. Druhý obsah poukazuje na členskú negáciu: *Nie Peter dostal jednotku/ Peter dostal nie jednotku*. Zápor vyjadrený časticou sa teda môže viazať na ktorýkoľvek vetný člen, a v tom spočíva dvojznačnosť, resp. mnohoznačnosť vety. V druhom prípade ide o vetnú formu gramatickej negácie s morfológickým exponentom ne-, ktorú možno interpretovať dvojako: 1. *Nepribudli nijakí noví cestujúci*; 2. *Pribudli nie cestujúci (ale pracovníci dopravného podniku)*. Autor tu ďalej poznamenáva, že dvojznačnosť takýchto viet sa prejavuje najmä vtedy, ak sú izolované od kontextu.

Súčasťou jadra monografie je dôsledná analýza operátorov gramatickej negácie, primárne postavenie tu prideluje morfému ne- so všetkými variantmi ako prostriedku vetej negácie, pri ktorej funguje ako celkový alebo čiastkový zápor. Medzi základné negačné prostriedky zahŕňa popieracie častice, častice typu *figu* (čerta, čerta starého, paroma, horkýže), popieracie vetné príslovky (nemožno, nedajbože, neslobodno, netreba), popieracie pomocné modálne slovesá (nemusieť, nemôcť, nesmieť, nechcieť, nemať) a predložku *bez*. Svoj výklad tu opiera o veľké množstvo excerptov, čo je zároveň jedna z charakteristických črt celej práce.

Osobitné postavenie v systéme operátorov majú združené prostriedky negácie vyznačujúce sa charakteristickou morféomou *ni-*. Ide takmer výlučne o zámená, ktoré však vo vete pôsobia ako spoluoperátory a majú oslabenú popieraciu funkciu. Okrem rôznych typov popieracích zámen autor uvádza i popierací genitív ako združený prostriedok negácie. Oslabená negačná funkcia zámen spočíva v tom, že negáciu nevyjadrujú priamo, ale ju len istým spôsobom sprevádzajú, napr.: *Nik z cestujúcich nebol zranený; Krikom nič nevyriešiš; Nijako si nevedela pomôcť*.

So zámerom podať systematický pohľad na kategóriu negácie autor dopĺňa prácu o kapitoly o intenzifikačných, implikatívnych a aproximatívnych prostriedkoch negácie. Pri intenzifikácii vzniká otázka s vymedzením samotného pojmu, ktorý autor chápe ako kumuláciu združených prostriedkov, hoci s vyčlenením dvoch prípadov platnosti. Podľa prostriedkov vyjadrenia intenzifikácie negácie rozlišuje autor intenzifikáciu syntaktickým zmnžením, napr.: *Nechcem senzácie; Nechcem, aby bol svet zborený; Nechcem zrúcaniny*, alebo lexikálnymi prostriedkami (využívajú sa častice vôbec, vonkoncom, absolútne, raz, naskrz, naskrze, ani, jediný, jakživ atď.), napr.: *Jakživ to nie je po mojom; Raz neviem, čo si teraz počať*.

Oproti klasickému vyjadreniu negácie, kde sa zápor explicitne exponuje, autor uvádza aj implikatívnu negáciu vyplývajúcu z lexikálneho významu alebo z typu konštrukcie. Jej podstatu vysvetľuje na pozadí implikácie ako logického javu, pričom chápanie v jazyku sa obmedzuje na súvislosti dvoch obsahov, resp. na vyplývanie jedného obsahu z druhého. Implikatívna negácia má svoje základné prostriedky

vyjadrovania v predložkách, časticiach i osobitných prostriedkoch lexikálneho významu. Takéto prostriedky autor nazýva funktoxy, ktoré fungujú na princípe nepriamej a priamej reštrikcie z platnosti obsahu výpovede, napr.: *Zákaz vjazdu platí okrem soboty a nedele*; *Tri bodky namiesto jednej* (ako nepriama reštrikcia); *Noviny som čítal iba v túto jedinú chvíľu dňa*; *Premáva len v dňoch školského vyučovania* (ako priama reštrikcia). Okrajovým javom z hľadiska významu je aproximatívna negácia, keďže nedosahuje úplnú negáciu, ale iba hraničnú hodnotu, napr.: *Sotva sa z toho vychráme*; *To prosím, ťažko povedať, pol roka určite*; *Bezmála som zabudol*; *Len-len že dobehol na vlak*.

Záver: Negácia je zložitý a komplexný jav, ktorý si na svoje postihnutie vyžaduje mnohorozmerný prístup a konfrontáciu nielen s rozmanitými inými jazykovými javmi, ale i s mimojazykovými kategóriami. Monografia Jozefa Pavloviča je novátorská vo svojej mnohorozmernosti a hĺbkovom ponore do problematiky negácie v jednoduchej vete. Autor svoju prácu neobmedzuje na deskriptívny pohľad, ale zvažuje rôzne súvislosti a osobitosti daného javu, ktoré prirodzene vyplývajú z gramatickej univerzálie negácie ako interdisciplinárnej kategórie. Nový rozmer práci dodáva usúvzťažnenie viacerých rovín jazyka spolu s logickými kategóriami, ako i analýza implicitných prostriedkov negácie.

Michaela Wickleinová

Upozornenie pre autorov

Prosíme všetkých prispievateľov časopisu Slovenská reč, aby venovali pozornosť zmenám v Informáciách autorom uvádzaných na vnútornej strane zadnej obálky. Redakcie časopisov, ktoré sú orgánom Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied, sa dohodli na novom, jednotnom uvádzaní literatúry.

Jubileum Oľgy Sabolovej

Štylistika je síce lingvistická vedná disciplína, no práve ona zároveň poskytuje priestor na dotyky a prieniky jazykovedy najmä s filologickými disciplínami, predovšetkým s literárnou vedou. Ich spoločným záujmom sú umelecké texty. Dlhý čas sa však prijímala teoreticko-metodologická zásada, že predmetom lingvistickej štylistiky je analýza jazykovo-kompozičných prostriedkov. Najvlastnejším predmetom výskumu literárnej vedy bola sujetovo-kompozičná stavba diela, jeho ideovo-estetický rozmer a zameranie.

Ukázalo sa však, že toto rozhraničenie výskumných zón umeleckého textu je formálne. A tak vychádzajúc z idey, že aj umelecký text je bilaterálna jednotka, štylistici, ako aj viacerí literárni vedci vedome prekračovali tieto hranice, umelecké dielo analyzovali ako komplexnú celosť, ktorej formálna (povrchová, jazykovo-kompozičná) organizácia je vo viacsmernej funkčnej interrelácii s jej obsahovou (motivickou) výstavbou. Lingvistická štylistika takto významne prispievala nielen k poznaniu špecifik štýlu diela a individuálneho štýlu spisovateľa, ale sa podieľala aj na rozvoji teoretických a metodologických princípov, ktoré prijímala a osvojovala si aj literárna veda (najmä poetika a literárnovedná štylistika). Konkrétnym potvrdením naznačených obojsmerných teoreticko-metodologických postupov pri výskume umeleckých textov sú aj vedeckovýskumné aktivity čerstvej jubilatky doc. PhDr. Oľgy Sabolovej, CSc., ktorá svoje štúdie publikuje nielen v jazykovedných, ale aj v literárnovedných odborných časopisoch a zborníkoch.

Oľga Sabolová sa narodila 14. marca 1945 v Prešove. V rodisku vychodila základnú a strednú školu, v tomto meste absolvovala aj vysokoškolské štúdiá na Filozofickej fakulte Univerzity P. J. Šafárika, odbor slovenský jazyk a literatúra – dejepis. Po skončení vysokej školy v roku 1968 pôsobila ako stredoškolská profesorka v Košiciach. V r. 1989 nastúpila na Katedru slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty UPJŠ (dnes je to Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity), kde pôsobí dodnes.

Publikačne sa O. Sabolová prezentovala ešte ako stredoškolská profesorka. Najprv to boli krátke poznámky z oblasti jazykovej kultúry, no už v tom čase sa výskumne orientuje na teoreticko-interpretatívne problémy umeleckej prózy. Postupne v jej vedeckých štúdiách a odborných článkoch literárnovedné hľadisko prekrýva jazykovo-štylistický pohľad na prozaický text, hoci aj ten je v jej analytických štúdiách prítomný. Špecifiká kompozičnej štruktúry prozaických textov totiž skúma aj

v dynamickom vzťahu medzi tematickými a jazykovo-štylistickými zložkami textu; patrí teda k autorom, ktorí vedome „prekračujú“ hranice medzi lingvistickou a literárnovednou štylistikou.

Takúto vedeckovýskumnú orientáciu jubilančky zrejme východiskovo ovplyvnilo tvorivé výskumné prostredie na jej alma mater v Prešove, ktoré ju formovalo ako študentku a do ktorého sa neskôr plodne včlenila ako vysokoškolská učiteľka (prednáša dejiny staršej slovenskej literatúry, slovenskú literatúru národného obrodzenia a slovenskú medzivojnovú literatúru) aj ako autorka. V tejto súvislosti nemožno nespomenúť vynikajúceho prozaika a literárneho teoretika Stana Rakúsa: jeho teória o reláciách látky, témy, problému a tvaru, ktorú jubilančka funkčne zosynchronizovala s teóriou jazykového (a estetického) znaku, sa stala teoreticko-metodologickým podložím jej citlivých analýz a interpretácií prozaických textov, najmä ich kompozičnej štruktúry. Toto „domáce“ odborné východisko (nemožno obísť ani semiologicky orientované štúdie Jána Sabola) jej otváralo cestu k prácam ďalších domácich a zahraničných autorov. Na základe týchto podnetov si vybuodovala vlastné teoretické zázemie a metodologickú bázu ako koncepčné podložie pri výbere prozaických textov a pri výskume ich kompozičnej štruktúry.

Oľga Sabolová má svojich obľúbených autorov. Pritom si na analýzu vyberá morfológicky relatívne príbuzné prózy, v ktorých napätie medzi významom (obsahom a témou) a výrazom (tvarom) vytvára priestor na funkčné súžitie epického a lyrického (i romantického) princípu v ich sujetovo-kompozičnej výstavbe a jazykovo-štylistickom stvárnení. Z medzivojnového obdobia sú to najmä autori lyrizovanej prózy (prózy naturizmu), z 19. st. niektorí autori slovenskej romantickej prózy. Explicítne to naznačujú aj názvy jednotlivých autorkiných štúdií, napr.: *Lyrická hovorivosť Švantnerovej prózy*, *Ku kompozičným a štylistickým variáciám v Švantnerovej novele Atka*, *Kreovanie pastierskeho archetypu v krátkej próze Margity Figuli*, *Poznámky o jazyku a štýle Hronského próz*, *Funkcia rámcových komponém vo vybraných prózach Jozefa Cígera Hronského* a i. Tieto, ale aj ďalšie štúdie svedčia o jej dominantnom zameraní na kompozičnú štruktúru analyzovaných próz. Spomeňme aspoň niektoré: *Ku kompozícii romantickej prózy*, *Ku kompozícii prózy naturizmu*, *K problematike vzťahu kompozície a sémantiky v prozaickom texte*, *O kompozícii slovenskej romantickej prózy* atď. Potvrdením takejto výskumnej orientácie jubilančky je i jej knižná publikácia *Kompozičné a sémantické súvzťažnosti umeleckej prózy (1999)*, v ktorej prezentuje svoj autorský prístup k analýze umeleckých textov, pričom sa zameriava aj na variabilnosť a premenlivosť kompozičnej štruktúry vybraných próz.

Tieto a ďalšie práce O. Sabolovej potvrdzujú niektoré staršie zistenia, ale najmä prinášajú nové pohľady na dominantné zložky v kompozičnej štruktúre skúmaných próz, a to najmä pokiaľ ide o ich rámcové zložky (komponémy). Pritom je

dôležité, že si zároveň buduje vlastný pojmovo-terminologický aparát, ktorý využíva pri komplexnej interpretácii jednotlivých kompozičných prvkov a zložiek a ktorý možno hodnotiť aj ako jej príspevok k riešeniu terminologických otázok výskumu kompozície umeleckej prózy.

Pohľad na publikačné aktivity jubilantky by nebol úplný, keby sme nepripomenuli jej odborné články o interpretácii umeleckých textov v školskej praxi, ako aj jej aktívnu účasť na mnohých vedeckých konferenciách a seminároch doma a v zahraničí. Významné je i jej pravidelné lektorské a prednášateľské pôsobenie na Letnom seminári slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca.

Do ďalších rokov želáme Oľge Sabolovej, aby na svojej alma mater v dobrom zdraví pokračovala v pedagogickej činnosti a aby sa jej i naďalej darili jemné a citlivé analyticko-interpretatívne prieniky do významových a tvarových priestorov umeleckých textov.

Ján Findra

Pri čínorodom životnom jubileu profesora Ľubomíra Ďuroviča: Odídenia a návraty

V jednom zo svojich rozhovorov r. 1998 prof. Ľubomír Ďurovič povedal, že každý by mal raz aspoň na rok-dva emigrovať. Zrejme dobre vedel, keď sa takto vyjadril po dvadsiatich rokoch svojho dobrovoľného odchodu do Švédska. Po r. 1968 sa totiž stalo, že jeho aj vo svete uznávané vedecké práce sa nielenže nemohli stať súčasťou domáceho vedeckého kontextu, ale autorovo meno bolo zakázané aj citovať. Napriek tomu Ľ. Ďurovič udržiaval sústavný kontakt s domácou slovenskou lingvistickou produkciou. Na druhej strane tým, že bol v bezprostrednom styku s výskumným prostredím Západu, ktorého produkty nemohla súdobá slovenská jazykoveda využívať, uvádzal slovenčinu do medzinárodného slavistického výskumu v časoch, keď vlastne nikto zo slovenských jazykovedcov nemal túto možnosť.

Štúdie Ľ. Ďuroviča boli publikované v najvýznamnejších západných slavistických časopisoch i zborníkoch venovaných významným osobnostiam (Roman Jakobson, Bertil Malmberg, Alexander Isačenko a ďalší). Ľ. Ďurovič vystupoval na najvýznamnejších medzinárodných kongresoch (University of California, University of Michigan, Florencia, Uppsala, Université de Lausanne a ďalších). Ako hosťujúci profesor pôsobil nielen na Yalskej univerzite v New Havene v USA, ale aj na viacerých európskych univerzitách (Aarhus, Zürich, Bern) – vrátane Karlovej uni-

verzity v Prahe r. 1996. (Jeho pôvodné pracovisko – Filozofická fakulta Univerzity Komenského – naňho akosi „pozabudlo“.)

Po dvadsaťročnej nútenej ruptúre v slovenskej jazykovede sa Ľ. Ďurovič začal sústavne vracat' na Slovensko hneď po r. 1989, aktívne vystupoval na konferenciách, publikoval v časopisoch a zborníkoch. Istým splatením dlhu Ľ. Ďurovičovi je vydanie jeho najvýznamnejších štúdií v dvoch zväzkoch: prvý vyšiel r. 2004 (*O slovenčine a Slovensku*. Bratislava, Veda 2004. 428 s.), 2. zväzok by mal vyjsť do konca r. 2005; vo výberoch je aj kompletná bibliografia Ľ. Ďuroviča za roky 1948 – 2004 (vyše 300 jednotiek). V tejto súvislosti len akoby „na okraj“ uvádzam, že Ľ. Ďurovič je druhý slovenský jazykovedec (okrem G. Altmanna), ktorého si „festschriftom“ ocenili vo Viedni (Wiener Slawistischer Almanach. Band 25 – 26. Festschrift Lubomír Ďurovič zum 65. Geburtstag. Ed. A. Binder et al. Wien: Gesellschaft zur Förderung slawistischer Studien 1990). Základné biografické a bibliografické údaje o Ľ. Ďurovičovi sú okrem spomínaného dvojzväzkového výberu dostupné aj v posledných troch zväzkoch Dvončovej bibliografie *Slovenskí jazykovedci*, no v Slovenskej reči sa jeho jubileum nepripomenulo ani raz.

Profesor PhDr. Ľubomír Ďurovič, DrSc., sa narodil vo Važci, v rodine významného cirkevného a literárneho historika, profesora teológie Jána Ďuroviča (1894 – 1955), no ostatnú (aj poslednú) časť života rodina strávila v západoslovenskom kultúrnom centre – v Skalici. Ľ. Ďurovič študoval na Univerzite Komenského v Bratislave, posledný rok aj na Karlovej univerzite v Prahe („Za svoje veľké životné šťastie pokladám, že som sa rozhodol ešte pred skončením ísť na jeden rok študovať do Prahy, ku vtedajším československým ‚otcom‘ štrukturalizmu.“). Potom na jeden rok dostal štipendium na univerzitu do Osla („Tam som podstatnú časť mojich dvoch semestrov strávil u profesora všeobecnej jazykovedy Alfa Sommerfelta... Diskusie s týmto skeptickým intelektuálom o tom, čo je a čo nie je gramatika jazyka, čo je a čo nie je gramatický význam, mali blahodarný vplyv, a to nielen na moje jazykovedné smerovanie.“).

Prvým kmeňovým pracoviskom Ľ. Ďuroviča bola Katedra ruského jazyka a literatúry na Filozofickej fakulte UK v Bratislave, ktorú viedol prof. A. V. Isačenko. Po odchode svojho učiteľa r. 1955 Ľ. Ďurovič prebral nielen vedenie katedry, ale aj náročnú prácu pri redigovaní prvých dvoch zväzkov Veľkého rusko-slovenského slovníka. A. V. Isačenko a po ňom Ľ. Ďurovič sformovali s mladým ambicióznym kolektívom rusistov „bratislavskú lexikografickú školu“, ktorá zavŕšila svoju dlhoročnú činnosť doteraz najväčším inojazyčno-ruským slovníkom (Veľký slovensko-ruský slovník. 6 zväzkov. Bratislava 1979 – 1995).

Vo svojom najaktívnejšom veku vo Švédsku Ľ. Ďurovič vyvinul mimoriadne úsilie pri rozvoji tamojšej slavistiky. V rokoch 1966 – 1972 pôsobil (ako zahraničný lektor, potom docent a hosťujúci profesor) v Slovanskom ústave univerzity

v Uppsale. Tam – okrem iného – inicioval filologické vydanie štvorzväzkového slovansko-latinsko-švédskeho rukopisného slovníka švédskeho šľachtica a intelektuála J. G. Sparwenfelda. Faktickým tvorcom slovníka však bol slovenský exulant Matiaš Zabani (Caban).

V roku 1972 v konkurze získal miesto profesora slovanských jazykov v Slovanskom ústave Kráľovskej univerzity v Lunde a až do penzionovania r. 1991 bol prednostom ústavu. V osemdesiatych rokoch utvoril pracovnú skupinu pre svoj výskumný projekt „JUBA – Vývoj domáceho jazyka srbskochorvátsky/chorvátkosrbsky hovoriacich detí vo Švédsku“, z ktorého vyšli viaceré publikácie a na bohatý zhromaždený materiál založil špeciálny „Archív pre jazyky diaspory pri Slovanskom ústave“ (JUBA je operatívna skratka z ju-goslaviska ba-rn = deti).

Keďže ťažiskovým výskumným poľom L. Ďuroviča bol ruský jazyk, inicioval vo Švédsku medzinárodné sympóziu o najstarších ruských gramatických textoch „Predlomonosovské obdobie ruského spisovného jazyka“ a materiál pripravil do prvého zväzku série Slavica suecana. Bol editorom ročenky Slavica Lundensia a po Isačenkovej smrti aj známeho medzinárodného časopisu Russian Linguistics. Hodno tiež pripomenúť, že jedno obdobie bol prezidentom Škandinávského zväzu slavistov.

Diapazón výskumnej činnosti L. Ďuroviča je neobyčajne široký, ale zároveň kompatibilný a na seba nadväzujúci. Nie sú to „módne preskoky“ z jednej výskumnej tematiky do druhej. Bez prehánania, skôr vari realisticko-pragmaticky možno povedať, že celú výskumnú dráhu L. Ďuroviča charakterizuje priam dobrodružné objavovanie nových faktov a súvislostí, nové pohľady na zaužívané stereotypné rámce, no zároveň aj ich sústavné prekračovanie. Napríklad v uppsalskom archíve objavil slovenského lexikografa 18. storočia Matiaša Zabaniho, ktorý bol praktickým „realizátorom“ štvorzväzkového rukopisného slovansko-latinsko-švédskeho slovníka šľachtica a intelektuála J. G. Sparwenfelda. Pri pátraní po stopách Zabaniho, ktorého na túto prácu odporúčal sám Leibniz, L. Ďurovič v archívoch „narazil“ aj na významné osobnosti slovenského intelektuálneho života v Toruni konca 17. storočia, ktoré nám po prvý raz priblížil. Objavil aj „gramatické tabuľky“, v ktorých identifikoval najstarší prameň paradigmatickej dnešnej spisovnej ruštiny, ktorý datuje do rokov 1706 – 1707, teda 50 rokov pred Lomonosovom. Napokon aj identifikácia foném z úrovne morfém, nie zo signálu, bola na šesťdesiate roky 20. storočia istou vedeckou odvahou a paradigmatica sa tak stala nosným metodologickým pilierom mnohých Ďurovičových výskumov

Originálny názor L. Ďuroviča vnáša do interpretácie dejín spisovnej slovenčiny. Inšpirovaný Valaskou školou, ktorej minuciózne vydanie pripravil jeho bývalý poslucháč na Yalskej univerzite Gerald J. Sabo, vo svojom komentári k tomuto vydaniu zistil, že jazyk Valaskej školy má veľa črt jazyka mesta Skalice (kde Gavlovič v živote osobne nebol); nie je to slovakizovaná čeština, ale v zásade západná sloven-

čina, v ktorej zostali niektoré české tvary či slová. Prvú kodifikáciu spisovnej slovenčiny Ľ. Ďurovič kladie 50 rokov pred Bernolákovu kodifikáciu, vidí ju v gramatike Pavla Doležala z r. 1746. Dokazuje, že Doležalova gramatika sa stala zdrojom systému paradigmaticky J. Dobrovského. Analýzou metajazykových textov, t. j. existujúcich gramatík a výrokov o jazyku (Krman, Masnicius, Nedožerský a ďalší), ako aj dejinných faktov, možno sa prepracovať k diferencovanejšiemu pohľadu na vývin spisovnej slovenčiny. Ďurovičov názor o tom, že začiatky spisovnej slovenčiny treba klásť pred Bernoláka, sú teda založené na faktoch, nie na domnienkach.

Napokon svoj hlboký vzťah k dejinám slovenčiny dokázal aj tým, že pripravil na vydanie Štúrovu Náuku s bohatými komentármi, čo sa doteraz na Slovensku napriek dlhoročným prípravám nepodarilo. Udelený Rad Ľudovíta Štúra 3. triedy je teda v správnych rukách.

Treba vari pri tejto príležitosti zdôrazniť aj fakt, že Ľ. Ďurovič je slovenským slavistom par excellence, že vo svojich výskumoch okrem ruštiny venoval pozornosť aj poľštine a južnoslovanským jazykom, často z konfrontačného aspektu, nezužoval slavistiku len na históriu. Neoddeliteľnou časťou jeho prác je kultúrna politika a častá publicistická polemika s tradičnými predstavami a ich „revitalizáciou“ v novej spoločenskej situácii.

Medzinárodné sympóziu Jazyk – kultúra – spoločnosť, ktoré sa konalo z príležitosti jeho 80. narodenín, si mohlo po prvý raz po rokoch pripomenúť Ľ. Ďuroviča komplexne ako významného rusistu, slovakistu, slavistu aj kulturológa.

Vážený pán profesor, milý Ľubo! Nech sa Ťa drží pevné zdravie a neopúšťa kritický a polemický duch tak prepotrebný v našom vedeckom bádani.

Ján Bosák

Pokus o vedecký a osobnostný profil profesora Jozefa Ružičku

V slovenskej odbornej aj širšej kultúrnej tlači sa čoraz častejšie zjavujú analytické či len spomienkové texty o osobnostiach slovenskej jazykovedy, najmä spomedzi zakladateľskej generácie slovenskej profesionálnej jazykovedy, ktorých si povedzme dnešná generácia šesťdesiatnikov pamätá ako svojich učiteľov alebo aj starších spolupracovníkov. Tieto texty sú motivované rozlične: nedožitým výročím, výročím vyjdenia významnej publikácie daného autora, výročím istej významnej udalosti alebo jednoducho potrebou spomienky na istú osobnosť. Aj ciele a poznávacia úroveň takých textov je rozmanitá, okrem analýzy a objektívneho hodnotenia diela či pôsobenia takej osobnosti dosť často čítame vecne či záujmom odboru ne-

podložené rozprávania, neraz mýtizujúce postavy a deje, interpretujúce udalosti jednostranne subjektívne a bez znalosti potrebných faktov, ba aj zatajujúce nepohodlné či nevítané fakty.

Aby v tomto bode nevznikla mylná predstava o tom, čo tu píšem: Som hlboko presvedčený o potrebnosti takých textov, ktoré s maximálnym úsilím o objektivnosť pohľadu reflektujú predchádzajúce výsledky tvorivej práce a ich autorov, lebo to okrem iného prispieva k plnšiemu, všestrannejšiemu poznaniu vedeckej pravdy, často prináša osobné poznanie a skúsenosť, ktorá nie je všeobecne známa, ale pomáha pochopiť konanie a činy našich predchodcov, a najmä takéto osobné poznanie prispieva k sebareflexii vedného odboru a často aj slovenskej vedy a je teda potrebné aj z hľadiska širších kultúrnych súvislostí. Merajme tieto texty v duchu biblickej múdrosti meradlom všeobecného, nie osobného úžitku.

Roku 2003 som z poľskej strany dostal ponuku na vypracovanie osobného hesla o Jozefovi Ružičkovi do pripravovaného 2. vydania medzinárodnej jazykovednej encyklopédie s názvom *Lexicon Grammaticorum*, ktorá vychádza v Nemeckej spolkovej republike. Nie je mi známe, o aké pramene a kritériá sa zostavovatelia tejto encyklopédie opierali, keď do nového vydania zaradili aj informáciu o tomto vynikajúcom slovenskom jazykovedcovi, a neviem ani to, kto zo slovenských jazykovedcov okrem Jozefa Ružičku je do tejto encyklopédie zahrnutý. Hoci som bývalým aspirantom, blízkym spolupracovníkom a nástupcom Jozefa Ružičku vo funkcii riaditeľa nášho vedúceho akademického jazykovedného pracoviska a dobre poznám jeho vedecké dielo, jednako len pri uvedenej príležitosti bolo treba všeličo z vedomostí osviežiť, poznatky usústaviť a usporiadať tak, aby sa vybralo najpodstatnejšie, aby heslo o ňom v reprezentatívnom encyklopedickom diele vyhovovalo predstavám zostavovateľov z vecnej i rozsahovej stránky.

Príprava životopisného hesla do uvedenej encyklopédie ma priviedla k myšlienke pripraviť do Slovenskej reči ako základného slovakistického časopisu širší zhodnocujúci text o jazykovednom diele a osobnosti Jozefa Ružičku a zároveň sformulovať návrh, aby sa objektívnemu zhodnoteniu diela významných osobností slovenskej jazykovedy 20. storočia na stránkach tohto časopisu venovala sústavná alebo sústavnejšia pozornosť a aby sme tak prostredníctvom hlbšieho poznania života a diela našich jazykovedných predchodcov a učiteľov lepšie poznali svoj odbor ako celok, ale aj pochopili seba samých ako ich nasledovníkov. K formulovaniu uvedeného návrhu ma priviedla aj jestvujúca situácia v našom odbore, ktorej som sa dotkol už vo viacerých diskusiách či polemicky ladených textoch práve v Slovenskej reči (odkazujem tu aspoň na svoju stať o teoreticko-metodologických a osobnostných predpokladoch diskusie o spisovnom jazyku z r. 2001 – pozri *Slovenská reč*, 2001, s. 292 – 298). Súčasťou jestvujúcej situácie je nielen nezdravá polarizácia jazykovedných síl, ale aj umelé a nekvalifikované stávanie osobnosti Jozefa Ružičku ako „najväčšieho puristu“ na Sloven-

sku v 2. polovici 20. storočia proti Eugenovi Paulinymu ako „nepuristovi“ a takmer jazykovému liberálovi, čo však vonkoncom nezodpovedá skutočnosti. Toto privlastňovanie si Eugena Paulinyho časťou vplyvnej jazykovednej obce, prikrývanie sa ním „ako sociolingvistom“ je nedôstojné, nemá s vedou nič spoločné, ale pripomína to počínanie iných vplyvných skupín v našej rozvadenej spoločnosti a ich privlastňovanie si „disidentov“ a prikrývanie sa nimi. Len na okraj tohto odvolávania sa na autority a hľadania opory na vlastnú činnosť v minulosti, u minulých dejateľov, možno pripomenúť, že aj slovenskí nadrealisti sa pri svojom etablovaní ako literárny smer odvolávali na štúrovského básnika Janka Kráľa, ale nerobili z neho „minulého“ nadrealistu.

Keďže dôverne poznám jazykovedné dielo obidvoch týchto vynikajúcich osobností slovenskej jazykovedy 20. storočia a dokonca ma označujú za pokračovateľa a rozvíjateľa ich diela, k čomu sa, prirodzene, priznávam, a keďže som obidvoch dobre aj osobne poznal, môžem povedať, že obidvaja boli osobnosťami, ba zložitými aj citlivými osobnosťami, obidvoch mnohé spájalo a iné ich zasa rozdeľovalo. Obidvaja mali blízky vzťah k umeleckej literatúre a mali radi slovenskú literatúru, no už povedzme ich prístup k rozboru jazyka a štýlu umeleckého diela je značne rozdielny. Z jednej strany to ukazuje súborná Paulinyho kniha *O jazyku a štýle slovenskej prózy*, vydaná r. 1983, a z druhej strany početné Ružičkove analýzy umeleckého jazyka uverejňované v časopisoch a zborníkoch, osobitne v zborníkoch z konferencií, ktoré s touto témou zorganizoval ako vedúci akademického pracoviska, prípadne ako predseda Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v druhej polovici 60. rokov 20. storočia. V mnohých dôležitých krokoch slovenskej jazykovedy (napríklad pri príprave Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1953, pri príprave kolektívnej Slovenskej gramatiky [1. vyd. z r. 1953, 5. vyd. z r. 1968], pri zastupovaní slovenskej jazykovedy na vtedajších celoštátnych [česko-slovenských] vedeckých fórach, pri kritike Slovníka slovenského jazyka a pri posúdení koncepcnej a redakčnej práce Štefana Peciaru na tomto slovníku ako vedomého skresľovania obrazu slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny) postupovali tieto dve osobnosti spoločne a jednotne a na prospech slovenskej jazykovedy. No zároveň pri iných príležitostiach stáli na rozdielnych stranách barikády, nenašli vzájomné porozumenie a viedli spory, často prekračujúce mieru únosnú vo vedeckej polemike, aj si robili prieky. Toto a mnohé iné veci treba pri hodnotení osobnosti a diela obidvoch čelných slovenských jazykovedcov 20. storočia poznať a brať do úvahy. Obidvaja sa dopúšťali chýb, a to aj vo vzájomných vzťahoch, aj vo veciach, ktoré sa dotýkali vedného odboru aj inštitúcií, ktoré zastupovali.

Pre toto a mnohé iné veci, ale ani z princípu nemôžem prijať zjednodušené schematické hodnotenie jedného alebo druhého z týchto jazykovedcov a najmä nie vychvaľovanie jedného a znevažovanie druhého. Takýto nevedecký pohľad do vedy nepatrí. Je to manipulácia so skutočnosťou aj s čitateľmi.

Jozef Ružička (1916 – 1989) vstupoval do slovenskej jazykovedy dobre odborne pripravený a orientovaný predovšetkým na germanistické a všeobecnojazykovedné otázky. Všetko sa však vyvinulo ináč. Po relatívne dlhom čase, keď pôsobil ako stredoškolský profesor v Bratislave (r. 1938 – 1950), nastúpil do Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave (vtedy Jazykovedného ústavu SAVU), kde bolo treba začať pracovať na kolektívnych dielach, ktoré značili základný vedecký výskum slovenského jazyka alebo boli reakciou na širokú spoločenskú objednávku, akou boli vtedy najmä Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1953 alebo stredoškolské učebnice slovenského jazyka, nevyhnutné pre búrlivo sa rozvíjajúce slovenské školstvo. Po príchode do Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV sa Jozef Ružička od začiatku orientoval na gramatiku, na gramatický systém slovenského jazyka. Bol vedúcim oddelenia gramatiky a štylistiky, stal sa zakladateľom vedeckého zborníka Jazykovedné štúdie, z ktorého v r. 1956 – 1988 vyšlo vyše dvadsať zväzkov, a viedol aj kolektív pripravujúci Morfológiu slovenského jazyka, ktorá vyšla r. 1966. Po jej dokončení sa pod jeho vedením intenzívne rozbehli práce aj na analogickej akademickej Syntaxi slovenského jazyka, ale tie sa čoskoro prerušili, lebo Jozef Ružička na seba prevzal nové náročné vedecké aj vedecko-organizačné úlohy: v jeseni 1965 sa stal riaditeľom Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV (táto dedikácia základného jazykovedného pracoviska na Slovensku tvorcomi súčasnej spisovnej slovenčiny bola jeho riaditeľským dielom), bol predsedom a podpredsedom Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV (vtedy to bolo Združenie slovenských jazykovedcov pri SAV), ktorá v tom čase mala vysokú aktivitu a dôležitý zástoj pri zainteresovaní slovenskej spoločnosti o otázky spisovnej slovenčiny a zvyšovanie jej kultúry. Bol iniciátorom vzniku nového časopisu s takýmto zameraním – Kultúry slova – od r. 1967, založenia jazykových rubriek v centrálnych denníkoch na Slovensku a v rámci ústavu konštituoval oddelenie jazykovej kultúry.

Po nástupe Jozefa Ružičku do riaditeľskej funkcie vládla v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV nevídaná pracovná aj ľudská atmosféra (nezabúdajme, že 60. roky 20. storočia na Slovensku boli rokmi neobyčajného tvorivého národného zdvihu): organizovali sa vedecké, odborné aj spoločenské podujatia, cestovalo sa do škôl, do redakcií, pripravovali sa prednášky, besedy, stretnutia s ústavnými činiteľmi: všetka táto oduševnená práca mala za cieľ rozprúdiť v spoločnosti zvýšený záujem o spisovnú slovenčinu a zvyšovať jej kultúru. Jozef Ružička bol motorom tohto pohybu a tešil sa vysokému stupňu dôvery u väčšiny pracovníkov Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV.

Zaujatie za široké celospoločenské otázky slovenskej jazykovedy, náročnými organizačnými prácami, nepokojnými politickými pomermi (v 70. rokoch vrcholilo normalizačné obdobie) spojenými s politickými a osobnými útokmi na jeho osobu, ako aj zhoršujúcim sa zdravotným stavom sa postupne zužovali Ružičkove možnos-

ti dokončiť rozpracované dielo o syntaxi slovenčiny. Definitívne o tom rozhodla ťažká cievna choroba, ktorá Jozefa Ružičku viedla aj k tomu, že k 31. januáru 1981 sa vzdal funkcie riaditeľa ústavu a čoskoro potom (r. 1983) odišiel aj do starobného dôchodku. V tejto situácii už do chodu pracoviska a odboru nezasahoval. Po ťažkom chirurgickom zákroku zostal pripútaný na posteľ a na jar 1989 umrel.

Tento náčrt životného behu je dôležitý aj na pochopenie jeho vedeckej orientácie, ktorá, ako sme to už naznačili, iba sčasti bola dobrovoľná, prevažne bola vynútená spoločenskými požiadavkami a aktuálnymi potrebami vedného odboru. Začnem práve týmito otázkami.

Jozef Ružička viac desaťročí platil ako vedúca osobnosť, prípadne ako jedna z vedúcich osobností slovenskej jazykovedy. Viedol gramatický výskum, ako člen vedenia ústavu mal dosah na celkovú vedeckú orientáciu ústavu aj odboru, po mnohých rokoch bol členom aj podpredsedom Vedeckého kolégia jazykovedy v rámci SAV aj v rámci ČSAV a od r. 1965 do r. 1981 bol riaditeľom Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Isté možnosti na ovplyvňovanie postavenia odboru v rámci SAV a ČSAV, ako aj v rámci Slovenska a Česko-Slovenska získal aj ako člen korešpondent SAV, za ktorého ho (spolu s Eugenom Paulinym) zvolili na jar r. 1968.

Jozef Ružička viedol ústav aj v ťažkých normalizačných rokoch, keď bol rozhodnutiami straníckych a akademických orgánov sám postihnutý. Pre obvinenie z nacionalizmu, ktoré, pravdaže, vyšlo z dobre informovaných domácich jazykovedných radov, mu neumožnili vyjdenie 2. vydania jeho úspešnej publikácie *Spisovná slovenčina v Československu* z r. 1970 a zabránili mu, aby ako nominovaný člen komisie prevzal funkciu predsedu Medzinárodnej komisie na výskum gramatickej stavby slovanských jazykov pri Medzinárodnom komitáte slavistov.

Dôležité je pripomenúť ešte jednu okolnosť z Ružičkovho života, ktorá svedčí o jeho neohrozenom postoji a charaktere: Po krutých politických previerkach na prelome 60. a 70. rokov, keď boli politicky postihnutí aj viacerí pracovníci Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, práve Ružičkovou zásluhou ako riaditeľa nemusel ani jeden z nich odísť zo SAV a z ústavu. Tento jeho statočný postoj a manévrovanie na záchranu všetkých pracovníkov ústavu vynikne najmä v porovnaní s inými spoločenskovednými pracoviskami SAV, ktoré museli opustiť mnohí dlhoroční a skúsení pracovníci.

Ako riaditeľ ústavu sa Jozef Ružička staral o personálny aj odborný rast pracoviska (za jeho vedenia dosiahol stav pracovníkov počet 62) a neprestajne mal na mysli rozvoj slovenskej jazykovedy a posilnenie jej spoločenského postavenia. Veľmi mu záležalo na kvalitnej odbornej i jazykovej výchove mladých vedeckých pracovníkov. Prejavoval im dôveru a poveroval ich zodpovednými odbornými aj organizačnými úlohami. Takto sa od začiatku 70. rokov tridsiatnici stali vedúcimi vedeckých oddelení ústavu a zaujali zodpovedné miesta aj ako vedúci čiastkových úloh v rámci vtedajšej štruktúry štátneho plánu vedeckého výskumu.

V Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV sa stalo povestné jeho stretnutie so štyridsiatikmi roku 1977, ktorí tvorili dosť početnú skupinu pracovníkov ústavu. Na stretnutí povzbudzoval mladších spolupracovníkov, aby zvyšovali svoju odbornú kvalifikáciu neprestajným štúdiom domácej i zahraničnej literatúry a získavaním vyšších kvalifikačných stupňov v odbore a intenzívne študovali svetové jazyky, aby aj takto mohli byť rovnocennými partnermi zahraničných kolegov. Zároveň bol zvedavý na pohľad mladších spolupracovníkov na prácu ústavu a situáciu v odbore. O Ružičkovom povzbudzovaní mladších spolupracovníkov do získavania vyššej vedeckej kvalifikácie tu vravíme preto, že to u vedúcich pracovníkov nebolo vždy samozrejmé, známe sú skôr opačné prípady. Jozef Ružička nikomu vo vedeckom postupe nebránil a ako predseda obhajobnej komisie nikomu nerobil administratívne alebo iné umelé prekážky. Vtedajší predseda stránickej organizácie v ústave, ktorý napriek všeobecným zvyklostiam tých čias nedostal na uvedené stretnutie pozvanie (nebudem zverejňovať jeho meno, lebo jeho terajší účeloví obdivovatelia by strípili), reagoval predtým mnou urazene, ale aj s neskrývanou vyhrážkou, že by to mohol pokladať za frakčnú činnosť. Aj veľkí ľudia vedia byť niekedy malí či aspoň menší.

Ako vedúci jazykovedného pracoviska SAV nielen utváral podmienky na komplexný výskum celého národného jazyka (t. j. okrem spisovnej slovenčiny aj slovenských nárečí a dejín slovenského jazyka), ale myslel aj na slavistický rozmer výskumu nášho národného jazyka: staral sa o zapájanie Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV do slavistickej spolupráce, konkrétne aj do riešenia úloh v rámci Slovan-ského jazykového atlasu, a bol aj pri zakladaní 1. slovenského slavistického časopisu *Slavica Slovaca* r. 1966 a v čase jeho ohrozenia bránil jeho oprávnenosť a vedecký profil. V súvisi s vedeckým výskumom slovenských nárečí treba spomenúť, že po dokončení jedného z najväčších vedeckých projektov slovenskej jazykovedy – štvorzväzkového Atlasu slovenského jazyka – utvoril podmienky na prípravu celonárodného nárečového slovníka.

Nemožno obísť ani to, že Jozef Ružička má rozhodujúci podiel na tom, že Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV získal vlastnú budovu a na konci r. 1970 sa mohol do nej ako celok presťahovať.

V rokoch, keď Jozef Ružička bol zaťažený vedecko-organizačnými povinnosťami a starostlivosťou o zachovanie profilu aj pracovnej kapacity Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV a keď sa už bol vzdal plánu na dokončenie akademickej *Syntaxe slovenského jazyka*, široko sa zamestnával problematikou teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry, dejín spisovnej slovenčiny, ako aj metódami a postupmi na zvyšovanie úrovne výučby slovenského jazyka v školách a úrovne používania spisovnej slovenčiny vôbec, publikoval z tejto oblasti, zúčastňoval sa na konferenciách a besedách, inicioval zákonné riešenia jazykovej problematiky u nás. R. 1966 na pamätnej vedeckej konferencii v Smoleniciach predložil *Tézy o slovenčine* ako teo-

retickú platformu na prácu v okruhu kultivovania spisovnej slovenčiny. V máji 1968 v ústrednom straníckom orgáne Pravda uverejnil text zákona o slovenčine, ktorý by bola mala prijať Slovenská národná rada. Listom prezidentovi republiky inicioval zákonné riešenie postavenia slovenčiny a češtiny v pripravovanom zákone o česko-slovenskej federácii (tento návrh sa napokon dostal v podobe článku 6 do ústavného zákona o česko-slovenskej federácii a text celého návrhu tohto ústavného zákona prešiel jazykovou revíziou zo strany pracovníka Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV). V decembri 1968 sa konala vedecká konferencia o spisovnej slovenčine v Česko-Slovensku (zborník, ktorý bol z nej pripravený, vinou normalizačných pomerov v 70. rokoch nevyšiel a po r. 1989 sa zachovaný obťah korektúry jednoducho stratil). R. 1970 uverejnil už spomínanú prácu Spisovná slovenčina v Československu, r. 1974 spolu s V. Blanárom a E. Jónom vydal Dejiny spisovnej slovenčiny II, v ktorých spracoval časť o spisovnej slovenčine v Česko-slovenskej republike, r. 1975 vydal publikáciu Rozvoj slovenčiny v socialistickom Československu.

Zásluhy Jozefa Ružičku o rozvoj teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry, o mobilizovanie spoločenských síl na podporu výskumu a kultúry spisovnej slovenčiny, o nápravu nepriaznivého stavu časti jazykovej praxe na Slovensku, ako aj o vedecké preskúmanie novších dejín spisovnej slovenčiny sa v slovenskej kultúrnej societe všeobecne uznávajú a oceňujú. Pravdaže, v tejto práci, ktorá za socializmu mohla jednotlivcovi aj inštitúcii priniesť veľké ťažkosti, nemohol neurobiť chyby. Viac ráz podľahol neobyčajne silnému politickému tlaku. Stalo sa tak aj vtedy, keď pri periodizácii dejín spisovnej slovenčiny posunul začiatkový hraničný bod súčasnej spisovnej slovenčiny z „komplexu udalostí okolo r. 1940“ na február 1948 a s ním spojené „definitívne“ víťazstvo robotníckej triedy. Tlaky z druhej strany ho zasa viedli k nie dost' kritickému postoju k časti praxe časopisu Slovenská reč v 30. rokoch 20. storočia a k istému zveličovaniu niektorých nedostatkov verejnej jazykovej praxe na Slovensku v 60. rokoch 20. storočia (hovoriť o havarijnom stave [v používaní] spisovnej slovenčiny nebolo pre jazykovedca Ružičkovho formátu vhodné; pravdaže, zainteresovaní vedeli a vedia, že heslo o havarijnom stave bolo vyrátané pre „vyššie kruhy“ s cieľom, aby väčšími podporovali výskum a kultivovanie spisovnej slovenčiny).

Aktívny záujem o teóriu spisovného jazyka a jazykovej kultúry bol spoločný Jozefovi Ružičkovi a Eugenovi Paulinyemu: o prínose Eugena Paulinyho k rozvoju teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry u nás sme uverejnili osobitný príspevok r. 2002 (pozri Kačala, Braslav 1., 2002, s. 53 – 61). Ukazuje sa, že napriek rovnakému alebo blízkeému postoju obidvoch bádateľov k mnohým základným otázkam práve oblasť spisovného jazyka a jazykovej kultúry ich do značnej miery rozdeľovala.

O otázkach spisovného jazyka a jazykovej kultúry v súvisi s Ružičkovou pracovnou orientáciou v 2. polovici 60. rokov a v 70. rokoch 20. storočia som tu širšie

písal z niekoľkých príčin: 1. Chcel som ukázať spoločenské a politické súvislosti vtedajších Ružičkových postojov. 2. Na tomto základe som chcel spochybniť označenie purista, ktoré sa Jozefovi Ružičkovi ľahkomyselne, neodôvodnene a aj nekvalifikovane, bez dôkladnej analýzy veci a bez poznania súvislostí niekedy pripisuje. 3. Poznatky, ktoré som tu uviedol zo zákulisia verejného jazykovedného života, nie sú všeobecne známe a takto ich zverejňujem po prvý raz; robím tak aj preto, že sa okruh ľudí, ktorí pri uvedených udalostiach boli, z roka na rok zužuje, takže aj svedkov je čoraz menej.

Pre vedecký a osobnostný profil Jozefa Ružičku je okrem uvedenej oblasti spisovného jazyka, jeho kultúry a jeho dejín dôležitá predovšetkým oblasť teórie jazyka, teórie gramatiky a osobitne syntaxe, a to všeobecnej aj slovenskej, teória jazykového významu, jazykovedná metodológia, dejiny jazyka a jazykovedy, fonetika a fonológia, vzťah ústnej a písomnej podoby spisovného jazyka, pravopis, štylistika, literárny jazyk a metódy jeho rozboru a ešte iné oblasti. Už len z tohto výpočtu vidno, že Jozef Ružička musel byť a bol jazykovedec telom i dušou, pracovitý a obetavý a pritom s neobyčajnou šírkou vedeckého záberu v oblasti jazyka a jazykovedy, jednoducho, univerzálny jazykovedec. Vo všetkých uvedených oblastiach Jozef Ružička vykonal závažné činy, ktoré by mohli byť predmetom osobitnej analýzy, to však nie je v našich možnostiach ani na tomto mieste, ani vo všeobecnosti. V záverečnej časti tohto textu sa chceme pristiaviť aspoň pri tých dvoch – troch oblastiach, v ktorých je vedecký prínos Jozefa Ružičku aj z hľadiska vtedajšieho stavu a ďalšieho vývinu slovenskej jazykovedy najzávažnejší.

Jozef Ružička sa prvý v slovenskej jazykovede systematicky celoživotne zaoberal syntaxou, a to na súčasnej či súdobej úrovni jazykovedného poznania (roku 2003 prešlo okrúhlych 55 rokov od uverejnenia prvej Ružičkovej syntaktickej práce s názvom Syntax ako časť gramatiky v časopise Slovo a tvar, ročník 1948). Usiloval sa aj teóriu syntaxe budovať na metodologických zásadách štruktúrnej a systémovej aj funkčnej jazykovedy. Na sústavný opis slovenskej syntaxe zavádzal nové pojmy a termíny a systematicky ich používal a uvádzal do praxe, najmä školskej. Keďže do budovania syntaktickej teórie u nás na konci 40. a na začiatku 50. rokov 20. storočia veľmi výdatne zasahovali najmä potreby školskej praxe, usiloval sa vybudovať komplexnú a pritom vyváženú platformu, ktorá by sa mohla uplatňovať najmä v školskom vyučovaní slovenského jazyka. Takúto predstavu po prvý raz predložil v už spomínanej Slovenskej gramatike (spolu s Eugenom Paulinym a Jozefom Štolcom), ktorá v 1. vydaní vyšla r. 1953. Ďalšie vydania sa s rozvíjajúcim poznaním prostriedkov slovenského jazyka, ako aj s rozvíjajúcou sa teóriou zdokonaľovali a rozširovali. Najkomplexnejšie je spracované 5. vydanie z r. 1968.

Pri vymedzovaní statusu syntaktického systému – na rozdiel od Eugena Paulinyho, ktorý najmä vo svojej priekopníckej práci Štruktúra slovenského slovesa z r. 1943

zvýrazňuje zviazanosť syntaxe so slovnou zásobou – Jozef Ružička zdôrazňuje spätosť syntaxe s morfológiou, pričom obidve oblasti dovedna utvárajú gramatický systém, gramatiku jazyka. V dikcii z r. 1966 (v Morfológii slovenského jazyka, s. 22) morfológia a syntax majú rovnaký či spoločný „predmet záujmu“ – gramatický tvar, ibaže raz videný z paradigmatického hľadiska (to je vec morfológie) a druhý raz zo syntagmatického hľadiska, t. j. ako súčasť vyššej jednotky vybudovanej na syntaktickom vzťahu (to je vec syntaxe): „Gramatický tvar je teda v prvom rade pomenovanie vo vzťahoch. Až v druhom rade má každý gramatický tvar aj syntaktickú funkciu v stavbe vety“ (s. 22). Na druhej strane podľa Jozefa Ružičku „zhodné prvky v lexikálnej a syntaktickej oblasti jazyka ukazujú, že v stavbe jazyka sú základnými rovinami lexikálna a syntaktická rovina (popri zvukovej rovine) a že morfológická rovina, i keď je vo flektívnych jazykoch vyznačená veľmi zreteľne, je menej dôležitá, lebo má nadstavbový ráz“ (s. 32).

Jozef Ružička sa vedecky zaoberal všetkými relevantnými syntaktickými témami: podstatou vety, gramatickým a sémantickým jadrom vety, dvojčlennou a jednočlennou vetou, vetnými typmi, konštrukciou a jej typmi, syntagmou a syntagmatickým vzťahom, teóriou vetných členov, polovetnými konštrukciami, vetou ako komplexnou jednotkou syntaxe, jednoduchou a zloženou vetou, jednoduchým a zloženým súvetím, slovosledom, vytýčeným vetným členom a ďalšími príznakovými vetnými konštrukciami, ako je eliptická veta, prerušená výpoveď (apozitopéza) atď., spôsobmi a prostriedkami na vyjadrenie syntaktického (syntagmatického) vzťahu, osobitne detailným opisom spojok a spájacích prostriedkov, vetnočlenskými funkciami jednotlivých neurčitých slovesných tvarov (o funkciách neurčitku publikoval dôkladnú monografiu *Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku* r. 1956), vymedzením podstaty a funkcie pomocných slovies pri konštituovaní zloženého vetného člena, úlohou lexikálnej sémantiky pri vymedzovaní syntaktických jednotiek, najmä vetných členov, významom a výrazom na úrovni syntaxe. Všetky tieto čiastkové témy smerovali k syntéze, ktorá mala byť postavená na systémových a funkčných základoch a na bohatom dokladovom materiáli. Žiaľ, urobiť túto syntézu mu osud nedožičil a zatiaľ nežičí ani jeho bezprostredným žiakom a nasledovníkom. No isté je aspoň to, že Jozef Ružička povedal o mnohých veciach slovenskej syntaxe základné slovo a bez tohto slova by súčasná úroveň poznania slovenskej syntaxe nebola možná. Ako osobnú skúsenosť tu chcem uviesť, že keď pri prednáškach zo syntaxe odkazujem na Ružičkove práce a pri viacerých témach sa častejšie ozýva jeho meno, dakedy mám obavu, akoby študenti nadobúdali dojem, že nik iný zo starších slovenských jazykovedcov nič pozoruhodné zo syntaxe nenapísal.

Jozef Ružička platí ako zakladateľ súčasnej slovenskej syntaktickej školy. Kto chce vážne vedecky skúmať slovenskú syntax, nemôže sa zaoberať bez Ružičkových fundamentálnych prác. Je a ostane Ružičkovou zásluhou, že slovenská jazykoveda

v 2. polovici 20. storočia pohotovo a dôstojne, s originálnymi vlastnými výsledkami zaujala miesto v mohutnom prúde svetovej jazykovedy, ktorá syntax skúma a buduje na sémantickom základe, najmä na báze sémantiky lexikálnych jednotiek a osobitne slovesa v určitom tvare ako centrálneho člena (slovesnej) vety.

Napokon sa chcem dotknúť vedeckých zásluh Jozef Ružičku v oblasti morfolologickej a syntaktickej sémantiky. Jozef Ružička patril a patrí medzi dôsledných zástancov znakovej povahy (bilaterálnosti) jazykových jednotiek, pritom významovo-výrazovú podstatu videl nielen pri lexikálnych jednotkách, ktoré sú klasickým príkladom pevnej súvzťažnosti významu a výrazu, lež aj pri gramatických jednotkách, a to aj v morfológii, aj v syntaxi.

Morfológia slovenského jazyka z r. 1966, ktorá je už dnes klasickým príkladom jeho všeobecne uznávanej vedúcej vedeckej pozície v kolektíve zrelých vedeckých pracovníkov, hĺbky ponoru do zložitej vedeckej témy, premyslenej koncepcie a koncepcionisti pri práci, ale aj jeho organizátorských a redaktorských schopností, sa priam blýska koncepciou bilaterálnosti morfolologickej jednotiek, gramatického tvaru aj gramatickej či morfolologickej kategórie, a dôrazom na morfológickú sémantiku, pravdaže, ako pevne zviazanú s morfológickou formou. Dôslednosť vo videní sémantiky v morfológii a v jej jednotkách a prostriedkoch je naozajstnou novinkou pri syntetických prácach tohto druhu. Je to skutočne nielen vec úvodných teoretických kapitol, v ktorých sa kladie dôraz na bilaterálnosť morfolologickej jednotiek a na koncept morfológického významu, je to aj vec prístupu k jednotkám v rámci jednotlivých kapitol, t. j. slovných druhov (pravdaže, tu už badať rozdiely v autorском prístupe, ktoré sa pri spoločnom redigovaní nepodarilo celkom odstrániť).

Inú stránku sémantiky predstavuje zasa koncepcia slovných druhov, vybudovaných primárne na všeobecnom lexikálnom význame a až v druhom rade na tvaroslovných vlastnostiach slovných druhov a napokon aj na syntaktických funkciách jednotlivých a diferencovaných morfológických jednotiek. Svoju koncepciu slovných druhov predstavil najprv v analytickej štúdií pod názvom Zo základnej problematiky slovných druhov, uverejnenej v Slovenskej reči, r. 1961 na s. 65 – 84. Táto koncepcia je po prvý raz v slovenskej jazykovede uplatnená v reprezentatívnej Morfológii slovenského jazyka veľmi dôsledne, osobitne pri zámenách ako deiktikom slovnom druhu, ktorý svojím ukazovaním či odkazovaním prestupuje všetky menné slovné druhy. Touto koncepciou sa podarilo odstrániť mnohé nedôslednosti pri hodnotení slovnodruhovej platnosti celých skupín slov. Takéto nedôslednosti badať povedzme v Slovníku slovenského jazyka, ktorý zredigoval Štefan Peciar a ktorého šesť zväzkov vychádzalo v rokoch 1959 – 1968; takejto nedôslednosti sa však už mohli – vďaka koncepčnému a dôslednému riešeniu obsiahnutému v Morfológii slovenského jazyka – vyhnúť autori a redaktori Krátkeho slovníka slovenského jazyka, ktorý vyšiel r. 1987 (2. vyd. 1989, 3. vyd. 1997, 4. vyd. 2003). Koncepčné riešenie

obsiahnuté v Morfológii slovenského jazyka umožnilo zjednodušiť a zjednotiť aj prácu autorom školských učebníc slovenského jazyka, ktoré už nemusia obsahovať rozdielne slovnodruhové hodnotenie niektorých slov a poskytovať žiakom jednotlivých ročníkov protirečivé informácie. Rovnako dôležité je uvedené riešenie koncepcie slovných druhov aj pre výučbu na všetkých druhoch škôl.

Pre bádanie v oblasti lexikálnej a syntaktickej sémantiky malo veľký význam to, že Jozef Ružička v 60. rokoch 20. storočia znovu objavil pre slovenskú jazykovedu originálnu Štúrovu koncepciu namerenosti slovesnej činnosti a vyčlenenie piatich typov slovíes podľa tejto podstatnej vlastnosti slovesa, ktorou je sloveso „najširšie určenú“ (ako píše Ľudovít Štúr vo svojom zakladateľskom diele *Nauka reči slovenskej* z roku 1846 na s. 76). Urobil tak v osobitnej štúdiu pod názvom *Základná sémantická črta slovíes* (K poznaniu Štúrovej gramatickej teórie) z r. 1968, ako aj v ďalších zásadných štúdiách najmä zo začiatku 60. rokov 20. storočia, v ktorých Jozef Ružička zároveň oživil záujem slovenskej jazykovedy o napoly zabudnutú priekopnícku teóriu intencie slovesného deja, ktorú Eugen Pauliny predstavil v práci *Štruktúra slovenského slovesa* z r. 1943 (v súvisi s Paulinyho prácou hodno pripomenúť, že autor v nej ako prameň neuvádza spomínanú Štúrovu gramatiku a koncepciu namerenosti činnosti).

Tieto Ružičkove kroky sú nepochybne dôležité aj z hľadiska jeho vypestovaného zmyslu pre kontinuitu vedeckého poznania vo všeobecnosti a v slovenskej situácii osobitne. Aj Štúrovu priekopnícku teóriu namerenosti činnosti a jeho dôraz na jazykový význam vidí v širších súvislostiach a o gramatickom diele Ľudovíta Štúra píše, že „je to dielo aj z teoretickej stránky hodnotné, že bolo na výške súčasnej jazykovedy a že v mnohom bolo aj z tohto hľadiska novátorské“ (Ružička, 1968, s. 168). A v ešte širších súvislostiach – tesne po vymenovaní za riaditeľa v jeseni r. 1965 – pripomínal, že „Ľudovít Štúr mal nesmierne rád svoj národ, a teda aj slovenčinu, a že táto láska k rodnej reči znásobovala silu a hĺbku jeho odborných vedomostí. Štúrove slová o slovenčine nie sú také mocné a nepodmaňujú len preto, že sú pravdivé, lež sú také preto, a možno práve preto, že sú presvietené a prehriate nesmiernou láskou k vlastnému predmetu bádania“ (citované podľa textu Ružičkovho príhovoru uverejneného v rámci príspevku Gejzu Horáka z r. 1966, s. 120 – 121 – pozri Horák, *Slovenská reč*, 1966, s. 120 – 122).

Jozef Ružička sa teórii intencie slovesného deja venoval celoživotne, pôvodnú Paulinyho koncepciu neskôr modifikoval a vyčlenil iné intenčné typy slovíes, ako to bol urobil Eugen Pauliny. Najväčšmi rozpracovaná je teória intencie slovesného deja v citovanej kolektívnej Morfológii slovenského jazyka (porovnaj najmä s. 389 – 409). Tu sa intencia slovesného deja prvý raz v slovenskej jazykovede predkladá ako prechodná lexikálno-gramatická kategória slovesa. Toto chápanie sa v slovenskej jazykovede aj v školskej praxi ujalo a všeobecne sa prijíma.

Obávam sa, že môj pokus o profil Jozef Ružičku nie je dost' komplexný, lebo je zámerne výberový, ale vybratými témami zároveň reaguje na živé otázky nášho odboru v súčasnosti. Za Jozefom Ružičkom je mohutné, myšlienkovito bohaté a inšpiratívne jazykovedné dielo, ktorého sa jeho nasledovatelia v odbore budú zmocňovať ešte veľmi dlhý čas. Aby sa na daktoré vážne veci okolo jazykovedného diela a osobnosti Jozef Ružičku nezabúdalo a nezabudlo, pripomenul som ich v tomto texte. A neslobodno zabúdať ani na to, že Jozef Ružička – aj v duchu uvedeného Štúrovho odkazu – robil svoju jazykovednú aj vedecko-organizačnú prácu predovšetkým z veľkej lásky k slovenčine a k svojmu národu.

Ján Kačala

Dvestopäťdesiate výročie narodenia Jozefa Ignáca Bajzu

5. marca 2005 uplynulo 250 rokov od narodenia významnej osobnosti slovenského literárneho obrodzenia, stúpenca osvietených ideí, priekopníka národnobuditeľských snáh najmä v oblasti vývinu jazyka a slovenskej literatúry, Jozefa Ignáca Bajzu. Pri tejto príležitosti si chceme pripomenúť význam jeho života a diela, i to, ako jeho tvorba ovplyvnila vývin slovenského jazyka.

J. Ignác Bajza sa narodil v Predmieri (okr. Žilina) 5. marca 1755. Pochádzal zo sedliackej rodiny šoltýsov. Základnú školu navštevoval v Predmieri, v štúdiu pokračoval v Žiline a v rokoch 1777 – 1780 študoval teológiu vo Viedni. Počas štúdia ho ovplyvnila tzv. viedenská škola náboženských cirkevných reformátorov J. V. Eybela – profesora cirkevného práva, jeho nástupcu J. M. Pehema a M. A. Vittolu – redaktora časopisu *Weinerische Kirchenzeitung*. Po skončení teologických štúdií a kňazskej vysviacky v roku 1780 pôsobil ako kaplán pri ostrihomskej metropolitnej katedrále. V rokoch 1783 – 1805 bol správcom fary v Dolnom Dubovom. Toto obdobie bolo pre neho literárne najplodnejším. Od roku 1805 do r. 1815 pôsobil ako farár v Prietrži. Jeho posledným pôsobiskom boli Zbehy, a to v rokoch 1815 – 1828. V roku 1828 ho kardinál Alexander Rudnay vymenoval za bratislavského kanonika. Jozef Ignác Bajza zomrel 1. decembra 1836 v Bratislave.

Obdobie, v ktorom J. Ignác Bajza žil a tvoril – obdobie osvietenstva – charakterizuje prudký úpadok feudalizmu, veľké zmeny a reformy vo všetkých oblastiach spoločenského života; v hospodárstve, politike, kultúre, školstve i náboženstve. Veda a umenie sa snažili odkloniť od náboženstva. Počas vlády Márie Terézie (1740 – 1780) a Jozefa II. (1780 – 1790) sa hlásala idea osvietenského absolutizmu vychá-

dzajúca z diel J. J. Rousseaua, Ch. L. de Montesquieho a F. Voltaira. Jej základnými myšlienkami boli spoločné blaho a verejné dobro ako konečný cieľ všetkých reforiem. Dielo J. Ignáca Bajzu je ovplyvnené aj ideami jozefinizmu a tiež cirkevnými reformami. Tie mali „očistiť“ náboženstvo od formalizmu. Bajzova kritika je namierená do cirkevných radov, ale všima si aj parazitický spôsob života šľachty a útlak poddaných. Východiskovou motiváciou tohto obdobia boli idey európskeho osvietenstva a filozofický racionalizmus s ideami jansenizmu, z ktorých azda najširšie uplatnenie našla myšlienka tolerancie v spoločenskom a náboženskom živote.

Toto obdobie nazývame aj bernolákovským obdobím, pretože sa spája s menom významného jazykovedca A. Bernoláka (1762 – 1813). Práve v tomto období dochádza k formovaniu slovenskej národnosti a v súvislosti s tým sa začína formovanie novodobého slovenského národa. Záujmy mnohých učencov tých čias sa obracajú k historickým koreňom Slovákov (napr. J. Papánek, J. Sklenár, J. B. Magin). Objavuje sa potreba riešiť otázku slovenského spisovného jazyka, ktorý by sa používal v náboženskej pastorácii. V otázke domáceho spisovného jazyka sa začali v tomto období vyhraňovať dva smery. Skupina prevažne evanjelických vzdelancov sa usiluje povzniesť domáci spisovný jazyk na úroveň bibličtiny (J. Ribay, J. Hrdlička), druhá skupina presadzuje „uhorskú slovenčinu“, ktorá sa postupne vytvárala poslovenčovaním češtiny. Otázku spisovného jazyka a jeho kodifikácie sa ako prvý pokúsil vyriešiť práve J. Ignác Bajza.

Bajza bol rozporuplnou osobnosťou osvietenského obdobia a „vydedencom zo svojej generácie“. Treba však povedať, že jeho postavenie a význam sme doteraz dostatočne nedocenili. Predovšetkým skutočnosť, že bol generačne i historicky prvý v otváraní cesty k vedome slovenskej kultúre v slovenskom literárnom jazyku, ale aj v literatúre pravidlami a aplikáciou slovenskej časomier. No aj keď bol Bajza „prvý, ktorý lámal ľad ku slovenským knihám“, jazykový systém prezentovaný v jeho literárnych dielach, nebol dostatočne vedecky zdôvodnený. Podobne ako A. Bernolák vychádzal z kultúrnej západoslovenčiny, ale na rozdiel od neho zachovával vo svojom jazyku vyslovene české prvky. Svojím slovníkom a pre slovenčinu neprirodzenou skladbou sa takmer úplne vyradil zo súvekej i neskoršej spoločenskej recepcie. Bajzov jazyk bol bez gramatickej pravopisnej kodifikácie a pre bernolákovcov bol len zmesou „česko-moravsko-polsko-rusňáckej vírečnosti“, teda nie dostatočne slovenský, aby mohol reprezentovať národnú kultúru. Tento Bajzov neúspech v oblasti vývinu jazyka bol preňho trpkým sklamaním, čo sa odrazilo v jeho nie príliš priateľských vzťahoch k A. Bernolákovi a J. Fándlymu. Ťažko niesol Bernolákovu prvenstvo v kodifikácii slovenského jazyka a nesúhlasil s ideami a názormi generálneho evanjelického seminára a Slovenského učeného tovarišstva.

Literárne i jazykovedné dielo J. Ignáca Bajzu je bohaté. Bol prozaikom, básnikom i vášnivým polemikom o otázkach slovenského spisovného jazyka, autorom

mnohých náučných a náboženských spisov. Jeho prvé literárne dielo *Rozlične wersse* prezentuje asi tristo sylabických epigramov rozličného obsahu. Nájdeme v ňom epigramy o šťastí, pravde, láske, priateľstve, spravodlivosti a autor pranieruje najmä ľudské slabosti: pýchu, lakomstvo. Predmetom jeho ostrej satiry je aj cirkev. Značná časť Bajzovej prvotiny je priamym prekladom latinských epigramov Angličana Johna Owena z Oxfordu. Bratislavský cenzor *Rozlične wersse* odmietol s odôvodnením, že v tejto knihe slovenských básní sú mnohé také, ktoré sa vzdelaným ľudom rešpektujúcim cirkevnú disciplínu nepáčia. Tieto epigramy vyšli až o dvadsať rokov neskôr, roku 1794, v zbierke *Slowenské dwognásobné epigrammata gednako-konco-hlasné a zwuko-mírné*. Začiatkom roku 1785 vyšiel prvý zväzok Bajzovho románu *René mláďenca príhodi a skusenosti*. Druhý zväzok, ktorý bol odvážnejšou kritikou najmä cirkevných pomerov, vyvolal veľké pobúrenie cirkevnej vrchnosti a jeho tlač bola zastavená. Nasledujúce dielo J. Ignáca Bajzu s názvom *Weselé účinky a rečeňj* vyšlo v roku 1795. V ňom sa už prejavil Bajzov konzervativizmus a tiež popieranie jeho vlastných predchádzajúcich názorov. Podobne to bolo aj v diele *Príkklady ze Swatého písma Starého a Nowého zákona s mrawním opomněním v štwero-rádkoch jednako-konco-zwučných* z rokov 1813, 1820. Dielo *Člowek bez prawého naboženstwa nade wšech žiwočichow nuznejši* z roku 1805 sa nezachovalo. Bolo to dielo plné vnútorných rozporov a protirečení, podobne ako časy, v ktorých vzniklo. V roku 1787 vydal Bajza *Práwo o žiwenj faráruw*, v ktorom obhajuje nárok farárov na kongruu – príplatok štátu k dôchodkom duchovných. V rokoch 1787 – 1796 vychádzali jeho päťdielne kázne *Krest'anského katolíckého náboženstwa*. Podľa nariadenia Jozefa II. si kňazi museli svoje kázne písať, aby sa mohol kontrolovať ich obsah. Cirkevná cenzúra ich posudzovala a skúmala, či sa v nich nenachádzajú prejavy liberalizmu alebo materializmu.

Z množstva diel J. Ignáca Bajzu je z jazykového i literárneho hľadiska zaujímavý prvý slovenský román *René mláďenca príhodi a skusenosti*, ktorý začal písať v Dolnom Dubovom. V júni 1784 dokončil prvý zväzok a v nasledujúcom roku mu ho vydali. Druhý diel románu musel byť v tom čase už v tlači, lebo 28. mája 1785 dostal J. Ignác Bajza imprimatur ústrednej viedenskej cenzúry. Čitatelia sa ho však nedočkali. Ostrou kritikou cirkvi vyvolal pobúrenie cirkevných predstaviteľov a generálny vikár Štefan Nagy dal zastaviť tlač priamo v Lendererovej tlačiarni a dielo postúpil cirkevnej cenzúre. Takmer pol druhého storočia toto dielo neuzrelo svetlo sveta. Až v roku 1955 vychádza druhé vydanie románu v pôvodnom jazyku. Prvý diel Reného je románom mravov a lásky. V literatúre sa tiež označuje ako sentimentálny román s osvietenou didaktickou tendenciou. Obsahom románu je cesta kupeckého syna Reného z Benátok do Tripolisu. René hľadá svoju sestru Fatimu, od ktorej ho ešte ako chlapca za tragických okolností odtrhli. J. Ignác Bajza zameriava v prvom diele románu svoju kritiku na cirkevný celibát, ktorý hodnotí ako potláčanie osobné-

ho a prirodzene ľudského. Druhý zväzok románu ešte ostrejšie kritizuje domáce cirkevné i spoločenské pomery. René putuje so svojim sluhom Van Stiphoutom po Slovensku. Kriticky si všíma život v kláštoroch, kritizuje život šľachty a odsudzuje vykorisťovanie poddaných. Autora trápila najmä roľnícka otázka. Poukazoval na príčiny biedy roľníckeho ľudu a odhaľoval brutálne formy jeho útlaku. Jazykovú stránku románu bližšie rozoberieme v ďalšej štúdií.

Ako sme už spomínali, J. Ignác Bajza ťažko niesol prvenstvo A. Bernoláka v otázke uzákonenia spisovného jazyka. Tento fakt bol príčinou mnohých sporov Bajzu s Bernolákom i s bernolákovcami v Slovenskom učenom tovarištvu, medzi ktorými zvlášť vynikal J. Fándly. Jeho dvojzväzkové dielo *Dúverná zmlúva medzi mníchom a diablom o prvých počátkoch, o starodávnych aj včulajších premenách reholníckich* z roku 1789 bolo ako prvé napísané v bernolákovčine. Toto dielo, ktorého cieľom bolo podporiť cirkevné reformy Jozefa II., sa stalo predmetom polemických sporov Bajzu a bernolákovcov, ale aj začiatkom prenasledovania Fándlyho, v ktorom zohral významnú úlohu práve Bajza. V polovici roku 1789 oznámil J. Ignác Bajza generálnemu vikárovi v Trnave, že chce na *Dúvernú zmlúvu* odpovedať. Jeho list upozornil cirkevnú vrchnosť na Fándlyho dielo. Prelát Jozef Vilt, generálny vikár trnavský, dáva vzápätí posúdiť *Dúvernú zmlúvu* znalcovi Jozefovi Kluchovi, ktorého hodnotenie bol krajne odmietavé. Generálny vikár Jozef Vilt poslal J. Fándlymu list, v ktorom ho karhal a odporúčal mu, aby namiesto dialógu medzi diablom a mníchom začal radšej spasiteľný rozhovor so svojim svedomím. Koncom leta roku 1789 vyšiel prvý anonymný pamflet proti *Dúvernej zmlúve – Odporné zmluvání mezi rozumným mníchem a sprostým ďáblem o mníchoch a reholníkoch složené*. Autorom bol zrejme J. Ignác Bajza, čomu by nasvedčovala reč a jazykové zvraty v diele, alebo františkán Vojtech Šimko. Obsahom *Odporného zmluvání* sú polemiky o mníchoch a reholníkoch. Rozumným mníchom je príslušník františkánskej rehole, sprostý diabol predstavuje J. Fándlyho. Polemika sa týka aj Bajzu, najmä je tu zmienka o druhom zväzku románu *René mláďenca príhodi a skusenosti*. Možno práve touto zmienkou chcel Bajza zakryť svoje prípadné spoluautorstvo. Kritika na adresu Fándlyho však pokračovala. So svojimi spolupracovníkmi františkánmi Vojtechom Šimkom, Martinom Zelenič-Theodulusom a s Tomášom Chovančekom, farárom z Chtelnice, vydal Bajza anonymne v roku 1789 polemickú brožúru *Anti-Fándly aneb Dúwerné Zmlúwánj mezi Theodulusem, tretího Franciškánuw rádu bosákem, a Gurem Fándly, Naháckim Farárem, o, a proti geho Dúwerné zmlúve mezi Mníchem, a ďáblem*. Osočovaného Fándlyho podporili študenti bratislavského generálneho seminára, ktorí vyjadrili podporu jeho dielu. Zároveň vyhlásili, že sa im páči Fándlyho jazyk, a nie Bajzova miešanina. Na to J. Fándly v roku 1790 odoslal III. diel *Dúvernej zmlúvy* na cisársko-kráľovský úrad do Viedne. V priloženom liste obšírne vysvetľuje útoky zo strany J. Ignáca Bajzu a jeho spoločníkov pre jeho názory

o mníchoch a rehoľníkoch aj jeho dôsledné písanie v bernolákovčine. J. Fándlymu však neumožnili vydať III. a IV. diel *Dúvernej zmlúvy* T. Chovanček poslal generálnemu vikárovi J. Viltovi list, v ktorom mu tvrdil, že J. Fándly chce vydať posmešky namierené proti nemu a niektorým iným a prosil ho, aby tieto diela dal skonfiškovať. Neuviedol však konkrétne, o aké spisy išlo. Generálny vikár predložil celú záležitosť konzistoriálnej cirkevnej rade a tá odmietla Fándlyho rukopisy, nariadila ho pokarhať a odporučiť mu, aby sa v budúcnosti viac venoval pastoračnej činnosti. V júni 1790 vychádza v Trnave anonymný spis *Toto maličké pismo má sa pánowi Anti-Fándlymu do jeho vlastnych rúk odewzdať*. Neskôr sa k jeho autorstvu prihlásil A. Bernolák, ktorý sa postavil na stranu J. Fándlyho. Obsahom tohto polemického diela sú jazykové otázky. Autor poukazuje na svoje diela, na Dizertáciu, Ortografiu a Slovenskú gramatiku, v ktorých sú hlavné zásady novej spisovnej normy, ako aj na bohemizmy v *Anti-Fándlym*. Fándly sa pokúsil tajne vydať svoje rukopisy, ale Bajza mu to prekazil. Metropolitné konzistórium 3. júla 1790 odsúdilo J. Fándlyho na prísny trest 14 dní kláštorného väzenia o chlebe a vode.

V roku 1794, ako sme už spomínali, vydáva J. Ignác Bajza *Slowenské dvognásobné epigrammata gednako-konco-hlasné a zwuko-mírne*. Tu po prvý raz v predhovore rozoberá podrobnejšie svoj prozodický i pravopisný systém. Do zbierky však vložil aj útočný epigram proti Slovenskému učenému tovarišstvu, najmä proti „dohlídačovi kasi“ J. Fándlymu. Reakciou na urážky boli dve anonymné polemiky *Nečo o Epigramatéch anebožto málorádkoch Jozefa Ignáca Bajzi, dolňodubovského pána farára, opravdivím Slovákóm k uvažovaňú predložené*. Táto anonymná polemika je dielom A. Bernoláka a J. Fándlyho. Fándly sám potom vydáva pokračovanie polemiky *Ešče nečo o Epigramatéch anebožto málorádkoch m. v. p. Jozefa Bajza*. No ani tieto pokusy nepomohli J. Fándlymu a neuchránili ho pred zlomyseľnými intrigami proti jeho osobe i dielu a represáliami.

Bernolákovské polemiky odzrkadľujú nielen vedecké názory predstaviteľov slovenského národného obrodzenia, ale aj ich osobné spory či nedorozumenia. Dielo J. Ignáca Bajzu, ktorý patrí k priekopníkom národnobuditeľských snáh, má veľký význam aj napriek tomu, že vo svojej snahe zaviesť spisovný jazyk ostal akoby na polceste. Bránil sa obohacovaniu živým jazykom ľudu a v jeho jazyku bolo množstvo bohemizmov. Aj napriek tomu si Bajza zachoval do konca života vrúcnu lásku k jazyku svojho národa. Svedčí o tom aj skutočnosť, že v roku 1834 ako vyše 80-ročný finančne podporil vydanie almanachu Zora s priáním „aby Zora chytro vzrástla v poludňajší jas a aby nikdy nevidela súmrak“.

Andrea Osadská

ROZLIČNOSTI

Konkláve. – V súvislosti s úmrtím pápeža Jána Pavla II. a voľbou jeho nástupcu Benedikta XVI. sme v našich médiách zaznamenali zvýšený výskyt slova *konkláve* „zhromaždenie kardinálov voliacich pápeža; uzavreté miesto na túto voľbu“ (Krátky slovník slovenského jazyka. 4. vyd. Bratislava 2003, s. 263).

Výraz *konkláve* je latinskej proveniencie. Východiskové lat. *conclāve* je z etymologického hľadiska substantivizovaným tvarom neutra od adjektíva *conclāvis*, ktoré je zložené z predpony *con-* (etymologicky totožnej s predložkou *cum* „s, spolu s“) a lat. *clāvis* „kľúč; závera“ (pôvodne azda výraz pre kolík, klin či hák). Rímsky gramatik Sextus Pompeius Festus (3. stor. po Kr.) vysvetľuje význam uvedeného slova takto: *Conclāvia dīcuntur loca quae ūnā clāve clauduntur – Conclāvia* (nom. pl. – Ľ. K.) sa nazývajú priestory, ktoré sa zatvárajú na *clāvis*. U antických autorov sa výraz *conclāve* používal vo vzťahu k rôznym objektom spĺňajúcim toto kritérium (izba, jedáleň, spáľňa, ale aj chliev).

V cirkevnej latinčine sa slovom *conclāve* označuje i miesto, kde sa uskutočňuje voľba pápeža (porov. A. Sleumer: *Kirchenlateinisches Wörterbuch*. 2. vyd. Hildesheim – Zürich – New York 1996, s. 229). Takáto voľba sa koná v podmienkach prísnej odlúčenosti od okolitého sveta, a preto je celkom prirodzené, že vo vzťahu k príslušnému uzavretému miestu sa zaužíval výraz *conclāve*, v ktorého slovtvornej sémantike je prítomný príznak „zavierať, zatvárať“.

Na základe významu „miesto na voľbu pápeža“ vznikol aj význam „zhromaždenie kardinálov vykonávajúcich túto voľbu“: východiskom pre takýto sémantický posun („miesto, priestor“ > „jeho obsah“) sa akiste stali kontexty typu *voliť pápeža v konkláve*, kde výraz *konkláve* môže označovať nielen príslušné uzavreté miesto, ale metonymicky aj zhromaždenie cirkevných hodnostárov, ktoré sa tam zišlo.

Platné kodifikačné príručky charakterizujú slovenský výraz *konkláve* ako nesklonné substantívum stredného rodu; niekedy sa však možno stretnúť aj s jeho skloňovaním, ako ukazujú nasledujúce príklady z textov zverejnených na internete: *Talianske médiá pri príležitosti zvolenia 58. ročného (sic! – Ľ. K.) Karola Wojtyły do funkcie pápeža uvádzali, že po prvom hlasovacom kole túto hodnosť odmietol a prijal ju až po ďalšom hlasovaní pápežskej k o n k l á v y. (papez.7k.sk) – Ján Pavol II. zaviedol prísne bezpečnostné procedúry, aby zabezpečil, že v K o n k l á v e (sic! – Ľ. K.) nie sú odpočívacie zariadenia... Tri z posledných štyroch k o n k l á v sa skončili prekvapivým výberom, ktorý potvrdil to, čo sa vo Vatikáne hovorí po stáročia: „Ten, kto vstúpi do k o n k l á v y ako pápež, vyjde z nej ako kardinál.“ (www.bbc.co.uk)*

Výraz tu vystupuje ako substantívum ženského rodu (*tá konkláva*); s takouto gramatickou charakteristikou ho uvádzajú aj niektoré staršie lexikografické príručky, v konečnom dôsledku zrejme rešpektujúce názor redakcie Slovenskej reči z konca 30. rokov minulého storočia. Redakcia vtedy odporúčala adaptovať lat. *conclāve* v podobe *konkláva* s odôvodnením, že cudzie substantíva zakončené na *-e* sa v slovenčine adaptujú ako feminína na *-a*, napr. *agáva* (bot. lat. *Agave*) či *aloe* (bot. lat. *Aloe*); v tejto súvislosti poukázala aj na femininum *enkláva*, odvodené od rovnakého koreňa (porov. Slovenská reč, 7, 1938/1939, č. 3 – 4, s. 120). Ako ďalší argument v prospech formy *konkláva* možno uviesť, že sa s ňou stretávame aj v kontextoch, ktoré už nesúvisia s cirkevnou sférou; takéto rozšírenie významu slova (v smere parafrázovateľnom azda ako „uzavreté podujatie odborníkov; jeho účastníci“ a pod.) môže svedčiť o jeho zdomáčňovaní: *Veľký úspech zožala tradičná medzinárodná k o n k l á v a, ktorú v tomto prípade tvorili tradičný „konklávový side-man“ E. Víklický, bubeník J. Vejvoda, výborný saxofonista z NDR G. Fischer (dokazujúci, že východné Nemecko – to nie je iba free), západonemecký gitarista S. Diez a skvelý kontrabasista, Nór A. Andersen s krásnym tónom a mimoriadnym feelingom.* (www.bjd.sk) – *Zdá sa, že IX. BJD (Bratislavské džezové dni – Ľ. K.) by sa celkom pokojne zaobišli bez vystúpenia gitarovej k o n k l á v y z Maďarska... Tradičný VV systém si tradične pozval saxofonistickú k o n k l á v u...* (www.jaslovsky.sk) – *Diskografia: ... Jonáš, G. – Stivín, J.: Klávesová k o n k l á v a. Supraphon (1978).* (www.hc.sk) – *Výraznejší posun je možné očakávať až v priebehu novembra (2003 – Ľ. K.) pred K o n k l á v o u ministrov zahraničných vecí...* (www.foreign.gov.sk) – *Taliani veria, že politici dospejú k dohode do dvoch týždňov. Dvojďňová k o n k l á v a (v novembri 2003 – Ľ. K.) by sa mala dohodnúť na úlohe budúceho európskeho ministra zahraničných vecí...* (www.narodnaobroda.sk).

S uvedeným názorom niekdajšej redakcie Slovenskej reči však možno i polemizovať. Z diachrónneho hľadiska môže vzbudzovať určité výhrady argument v podobe rodovej charakteristiky slova *enkláva* „vydelené územie v cudzom prostredí“, keďže východiskom tohto výrazu je francúzske femininum *enclave* (od slovesa *enclaver* „uzavrieť, obkľúčiť [pozemok cudzím územím]“, z ľudového lat. **inclāvāre*, utvoreného na základe lat. *in* „v, do“ a *clāvis* „kľúč“); nedošlo tu teda k priamej adaptácii nejakého latinského substantíva stredného rodu v podobe feminína *enkláva*. S odstupom času je zrejmé, že zmieneny spôsob adaptácie cudzích substantív na *-e* nemá v slovenčine univerzálnu platnosť; existencia výrazov typu *bowle*, *finále*, *parte*, *penále* a i., ktoré sa neadaptovali ako feminína so zakončením *-a* a zdomácnili ako nesklonné neutrá, hovorí skôr v prospech formy *konkláve*, ako ju pozná súčasná kodifikácia spisovnej slovenčiny.

Lubor Králik